Univerzita Karlova

Filozofická fakulta – obor historie

Filip Válek

Jednolistová publicistika v období třicetileté války

(diplomová práce)

autor práce: Filip Válek, FF UK – historie

vedoucí práce: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, Drsc.

Praha 2007

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury."

V Chomutově, dne 21. 4. 2008 .....

Podpis

Obsah

1. Úvodem.....1

2. Stav výzkumu, metodologie a pramenné využití.....9

2. 1. Letáková publicistika jako předmět historického výzkumu.....9

2. 2. Metodický přístup a vymezení studia.....13

2. 3. Jednolist jako historický pramen.....17

3. Vývoj evropské publicistiky v rámci novověkého zpravodajství.....26

3. 1. Předpoklady ke vzniku novodobého zpravodajství.....26

3. 2. Vývoj publicistiky – od soukromého k veřejnému.....30

3. 3. Výroba a produkce jednolistů.....35

4. Jednolisty v letech 1618–1648.....41

4. 1. Stavovské povstání a třicetiletá válka.....41

4. 2. Obraz války v soudobé letákové publicistice.....53

4. 2. 1. Pamflety.....58

4. 2. 2. Reportážní aktuality.....78

5. Závěrem.....108

6. Summary.....109

7. Seznam pramenů a literatury.....111

8. Seznam použitých zkratek.....116

9. Seznam ilustrací v příloze.....117

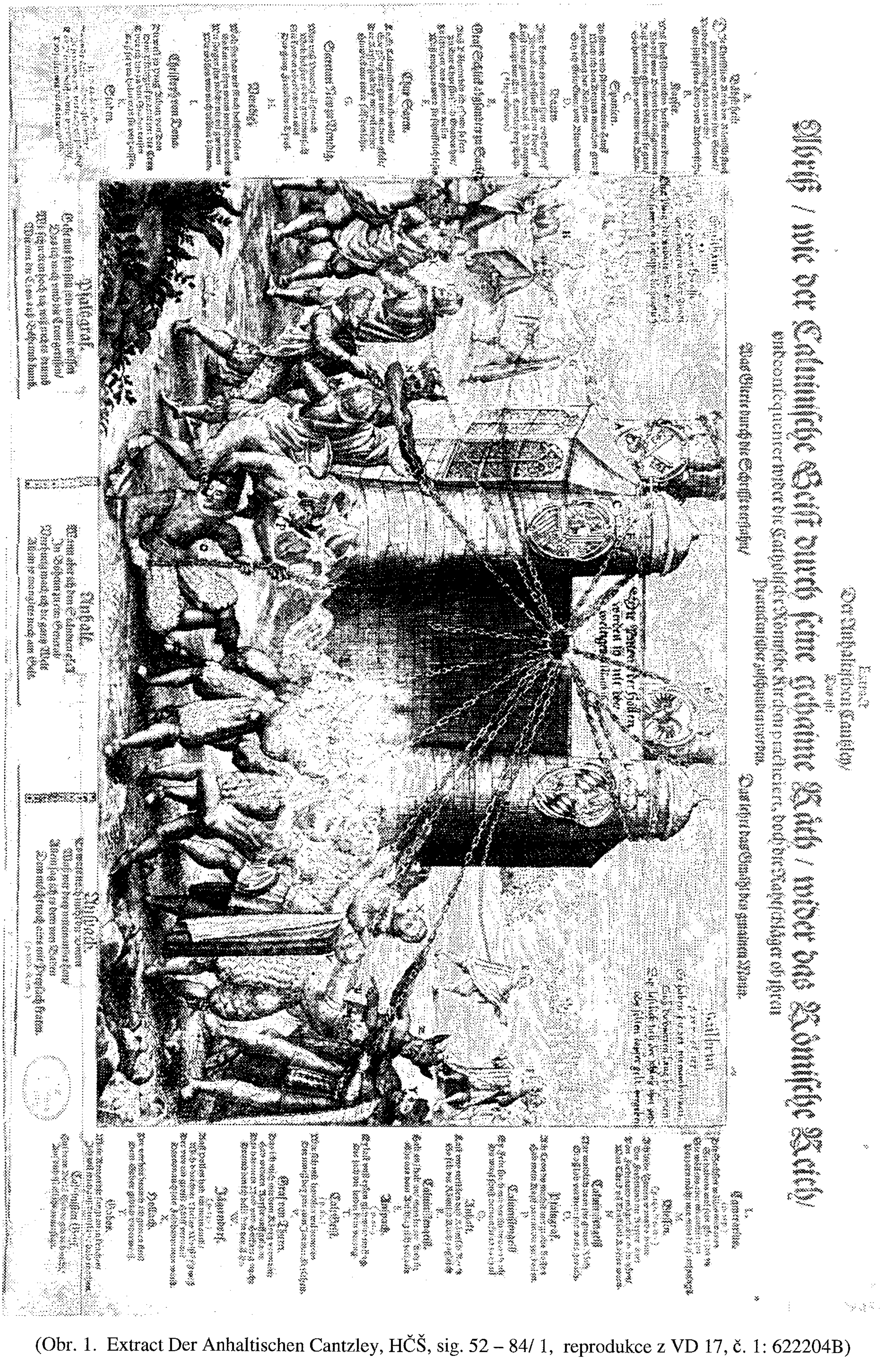

(Obr. 1. Extract Der Anhaltischen Cantzley, HČŠ, sig. 52 – 84/ 1, reprodukce z VD 17, č. 1: 622204B)

Úvodem

Nedobytně vyhlížející mohutné věže, jejichž čtyři vrcholy jsou svírány mohutnými řetězy, strmě stoupají k rozbouřenému nebi. Prameny řetězů, spojené jedním kruhem – jakoby poutem symbolizujícím koncentrovanou svornost jediného nepřítele, směřují k okolostojícím postavám, které jsou rozestoupeny kolem kostelní stavby. Jejich společným úsilím je, jak samotný nápis napovídá, věže strhnout, a to nejen vlastními silami, ale také s ďáblovou pomocí. Ďáblova přítomnost tu však není chápána jen jako předobraz všudypřítomného zla, které se obrátilo proti samotnému Bohu. Autor zde přirovnává zlo – ba dokonce jej personifikuje – ke kalvínskému bludu, který převrátil všeobecně spravedlivý řád duchovního života skrze zatemnění rozumu a zatvrzelost vůle. Zde přednesená ďáblova aktivita tak má nejen destruktivní cíle, ale zároveň ohrožuje také stabilitu společenských norem.

Chrámová stavba, pilíře s heraldickými znaky, prameny řetězů, královský diadém, to vše není jen výtvarnou kulisou doprovázející tuto rytinu. Jedná se totiž o promyšlený hanopis dobové publicistiky, jež zde podchycuje jednu z mnoha dobových událostí třicetileté války.

Přestože tato anonymní rytina není svým rozsahem velká, nachází její autor i na minimální ploše možnost jak přehledně zobrazit společenské dění a přitom ještě navodit dojem ironie a satiry. V základních rysech se tu odráží autorova snaha o skutečnou komunikaci s divákem, o komunikaci sdělnou a přitom hlubokou. A to nejen prostým obrazovým přednesem, ale také dojmem skutečného rozhovoru, dialogu mezi ním a námi. Obraz tak s námi promlouvá nejen prostřednictvím výrazů tváří vyobrazených postav, směru jejich pohledů a jejich gest, ale také drobnými ikonografickými zkratkami a veršovaným textem. Divák je tak přinucen nacházet pomocí vlastní imaginace úlomky ve sdělení a ty pak skládat do smysluplných tvarů. Je to spíše hravé a poučné divadelní představení pro všechny. Autor jej vypráví, popisuje a zobrazuje a poté předává svému publiku. Hojně při tom využívá dvojsmyslů s úmyslně nejednoznačným náznakem a zdá se, jako by se pokoušel vytvořit zdání racionálního a emocionálního sdělení. Zanechme však na

tomto místě dalších úvah a vraťme se nejprve k podnětům, které se staly námětem pro tento drobný mědiryt.

V českých zemích začalo již během 16. století úsilí vládnoucí habsburské dynastie posílit svou autoritu a koncentrovat do svých rukou moc ničím a nikým neomezenou. To však neodpovídalo historické tradici existence stavů v českých zemích a jejich aktivní účasti na politickém dění země. Tento nesmiřitelný dualismus vyústil roku 1618 stavovským povstáním, při kterém byli vyhozeni z oken Pražského hradu oba místodržící. Tento čin, který byl ospravedlněn citově vyhrocenými náboženskými hesly za záchranu svobodného evangelijního společenství, pak přivedl české země k Bílé hoře a konfesijně rozdělenou Evropu na práh dlouho trvajícího válečného konfliktu. Třebaže není předmětem této práce hodnotit jeho průběh, je patrné, že se v tomto střetu spojily náboženské, politické i hospodářské faktory, které se staly hnacím větrem do plachet tohoto epochálního válečného korábu brázdícího tři dekády evropským kontinentem.

Po bělohorském vítězství Habsburků nad stavovskou opozicí a následném rekatolizačním úsilí po roce 1620 byly zároveň dány nové podněty pro formování české kultury, té, kterou nazýváme kulturou barokní. Její nepostradatelnou součástí a projevem se stala umělecká tvorba, především pak výtvarné umění, ve kterém se nejnápadněji zrcadlily náboženské a společenské události doby. Je ironií osudu, že v tomto dramatickém víru neklidu dokázala doba nechat vyrůst ve válkou otřesené zemi architektonickým monumentům, ve kterých se ukrývaly sochařské plastiky s mytologickými a alegorickými náměty a stěny síní zdobily malířské skvosty oné doby.

Umění se však nemělo stát jen výtvarnou kulisou k potěšení očí, ale také citovým nástrojem k přesvědčování. Válečná střetnutí totiž neprobíhala jen na bitevních polích a ve spletitém šeru diplomatických depeší, ale jejich obraz se již od samého počátku promítl také do psychologické války informací. Umění se tak mělo stát „zhmotnělým“ a myšlenkově působivým sdělením, prostorem kontaktu s okolním světem a místem, odkud by se přenášela barokní propaganda.[1] Ta využívala mediální potenciál všech uměleckých děl, která měla schopnost

sjednocovat nebo alespoň ovlivňovat projevy veřejného mínění. V dnešním přemedializovaném a přechemizovaném světě lze už jen obtížně vnímat dobu (a podlehnout jí), kdy umění tvořilo neodmyslitelnou součást života lidí, kdy bylo jejich učením a jakousi oduševnělou transformací Písma svatého ve vizuálním přednesu.

V českých zemích po zásahu světské moci, která mečem zpečetila na Staroměstském náměstí konec první etapy třicetileté války a poté v průběhu dvacátých let vypověděla ze země nekatolické kazatele, aby pak nakonec vyhlásila katolické náboženství za jediné povolené, přichází na řadu i moc církevní. Těla již byla potrestána, teď je na řadě záchrana duší odpadlíků, kteří se k Bohu přibližovali jinou cestou než tou, která byla potridentským Římem uznávána. Pod nátlakem je tak nekatolickému obyvatelstvu předkládán za pomoci sochy, obrazu nebo světcova ostatku předurčený svět, jako všudypřítomný obraz boží slávy, slávy vítěze a trpitele. Jejich myšlení a jednání bylo určováno spíše citovými vjemy nežli hrozbami kacířského ohně. Proto barokní propaganda spojila v daleko větší míře účel a hru s estetickým požitkem, než tomu bylo v minulém období.

Využití uměleckých děl jako ztělesněného projevu náboženského cítění nebo jako glorifikované reprezentace jedince ve společnosti bylo primárně vedeno z potřeby zapůsobit na veřejné mínění.[2] A to nejen za pomoci nákladných a „statických“ uměleckých děl, ale také za pomoci výtvarně prostšího, cenově přístupnějšího a snáze šířitelného prostředku. 17. století totiž nezůstává v evropském kontextu jen obdobím velké války, vedené pod stíny barokních chrámů a Keplerových nebeských zákonů. Je zároveň impulsem pro rozvoj novodobé zpravodajské publicistiky: novin, brožur a jednolistů vydávaných již převážně v tištěné podobě. Ty se taktéž staly mediálním prostorem pro přenášení citově zabarvených informací a místem k ovlivňování všech zúčastněných stran ve válečném konfliktu. Dobová publicistika tím nabídla oběma znesvářeným skupinám komunikační most pro dlouhodobé a plánovité šíření pozitivních aspektů vlastních idejí a naopak prostor pro zdůraznění negativních a emotivně laděných tezí o straně nepřítele.

Ve svém následujícím příspěvku se však pokusím zaměřit jen na jeden druh zpravodajského tisku, kterým byly tyto teze a antiteze prosazovány v rámci vlivu na veřejné mínění. Pramenem, na kterém stavím svůj badatelský zájem, jsou kvantitativně bohaté a archivně dobře zachované letákové **jednolisty**.[3]

Zatímco ve starším období převažovaly letáky devocionálního charakteru (tj. vyobrazení světců či novozákonní motivy), proměňuje se jejich náboženský význam v pokročilejším novověku na prostředek publicistiky, která lidovou formou pojednávala o politických, církevních a sociálních otázkách dne. Rozmach publicistiky souvisel nejen s probíhajícími reformačními boji v průběhu 16. století či tureckou expanzí do střední Evropy, ale také s postupnou proměnou tehdejší společnosti.

Události těchto let se tak staly vítaným námětem pro dobovou letákovou publicistiku, jež jako taková utvářela společenské představy a smýšlení lidí nábožensky rozděleného 16. a 17. věku. Námětová škála jednolistů a rafinovanost jejich tvůrců začala působit na nejcitlivějších místech lidského podvědomí a svým způsobem ovlivňovala projevy lidského chování, vášní a náklonnosti k té či oné soupeřící straně. Letáky mimo jiné zprostředkovávaly pestrý kolorit zpráv o nadpřirozených jevech a lidských kreaturách, zachycovaly městskou zástavbu (veduty) i neobvyklé nebeské úkazy, nabízely skvostně provedené univerzitní teze, podobizny vojevůdců a učenců i aktuální reportáže o apokalyptických znameních a smrtících epidemiích. Pro žádostivého čtenáře se přinášely zprávy o koloběhu života (narození, svatba, smrt, popř. korunovace) urozených osob. Dostatek prostoru pro tuto námětovou škálu nalezl jednolist ve velice pestrých výrazových prostředcích a v citlivosti založené na moci obrazu.

Poznámkový aparát:

---

1) Výraz propaganda se jako *terminus technicus* prosadil kolem r. 1622 při příležitosti založení *Sacra Congregatio de propaganda fide* papežem Řehořem XV. Význam tohoto slova pochází z latinského *propagare - šířit se, rozmnožovat, rozvádět.* Mělo tak vyjadřovat šíření a propagaci katolické víry skrze křesťanské misie. Dnes je význam tohoto slova ve vztahu k událostem, ke kterým došlo ve 20. století (a stále ještě dochází), značně pejorativní. Srovnáme-li ovšem propagandistické znaky, které využívali jejich strůjci v totalitních režimech 20. století, s těmi, které se objevily v období raného novověku, je zde nápadný rozdíl. Pomineme-li dnešní technické vymoženosti (film, internet, rozhlas, televizor, periodický tisk, plakáty, brožury, vývěsky, atd.), nemá totiž současná propagandistická kampaň oproti té novověké geografické ani politické meze. Její vliv, nekontrolovatelnost a různorodost (propaganda ekonomická, politická, hospodářská, válečná atp.) prostupuje celou společností, ať tomu příjemce chce či nikoli. Rychlost a masovost, s jakou dokáží tato média reagovat na probíhající události a převádět je slovem i obrazem vedoucím ke změně individuálních představ, je velmi vysoká. Raný novověk je zároveň oproštěn od nacionálního radikalismu, v té podobě, jakou nabídl lidstvu 19. (vzpomeňme na národnostní emancipace zemí ve střední Evropě) a 20. věk. Budeme-li naproti tomu hledat nějaké společné atributy mezi raně novověkou a tou současnou propagandou, nalezneme je především v oblasti politického, popř. válečného střetu. Tam si klade propaganda za cíl identifikovat a vytvořit všemi dostupnými prostředky falešný obraz nepřítele a zasít ve společnosti pocit strachu, bytostnou nenávist a odpor vůči němu. Zjednodušeně řečeno má propaganda za cíl vytvořit pozitivní, popř. negativní obraz nějaké události, ideje nebo osoby technikou přesvědčování jednotlivce nebo skupin. Více k teoretickým úvahám o propagandě srov. kupř.: BAUMAN, Zikmund, *Modernita a holocaust, Slon, Praha 2003*; BUSSEMER, Thymian, *Propaganda – Konzepte und Theorien, Wiesbaden 2005*; HEINTZEL, Alexandr, *Propaganda im Zeitler der Reformation, Mainz 1997*; HRUZA, Karel [Hg.], *Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit vom 11. bis 16. Jahrhundert, Wien 2002*; VOCELKA, Karl, *Die politische Propaganda Kaisers Rudolfs II. 1576–1612, Wien 1981*

2) Srov. kupř.: MAŤA, Petr, *Svět české aristokracie 1500–1700, Praha 2004, str. 228–274;* PANOCHOVÁ, Ivana, *Offiziere und Rivalen Albrecht von Waldsteins als Stifter von Bauwerken in der Zeit des Dreißigjährigen Kriegs in Böhmen und Mähren, In: Umění, č. 6, roč. LIV., str. 492–503*; SCHUMANN, Jutta, *Die andere Sonne, Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I., Berlin 2003;* VOCELKA, Karl, *Habsburgische Hochzeiten 1550–1600, Kulturgeschichte Studien zum manierischen Repräsentationen, Wien-Köln-Graz 1976*

3) V širším pojetí zahrnujeme do termínu *grafický jednolist* různé projevy lidového umění, jako byly kupř. kalendáře, hrací karty, náboženské, zoologické a rostlinné výjevy, gratulační letáky atd. Vzhledem k tématu této práce však budeme věnovat pozornost jen politickým novinám vytištěných zpravidla na jednom listu foliového formátu, a to pouze na jedné jeho straně. Německý ekvivalent pro leták je *Einblattdruck*, popř. *Flugblatt*, angličtina naproti tomu používá termínu *broadsheet*. Grafický jednolist může být čistě textový, nebo kombinovaný s obrazem. Pro označení vícelistových letáků používáme termín „brožura", popř. německý ekvivalent „*Flugschrift*". Zde se jedná už o novinové letáky o 2 až 3 listech, což je již pramen, který stojí mimo můj badatelský zájem. Více k vymezení pojmu „jednolist" srov. kupř.: BOHATCOVÁ, Mirjam, *Jednolisty jako informační médium, In: Umění a řemesla, č. 2, roč. 39, 1997, str. 61–64*; FEIST, Günter,

Lexikon der Kunst, Band I: A–F, heslo: Flugblatt, Leipzig 1968, str. 728–730; VOIT, Petr, *Encyklopedie knihy – starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století, hesla: Jednolist a Novinový leták, Libri, Praha 2006, str. 419–421, 634–635*

2. Stav výzkumu, metodologie a pramenné využití

2. 1. Letáková publicistika jako předmět historického výzkumu

Pokud jde o studium letákových archů z třicetileté války, zaujme na první pohled, že již od poloviny 19. století se datují zahraniční pokusy o soupis letákových korpusů, a to především v okruhu německých filologů. Heuristická šíře letákové publicistiky, absence společného metodického přístupu a omezené technické prostředky však neumožňovaly vytvořit její systematický a ucelený přehled.[1]

Na základě jazykové výstižnosti a optické atraktivity letáků se probudil nový vědecký zájem o ranou publicistiku až ve druhé polovině 20. století. Zásadní pokrok v soupisu tisků zde učinil Wolfgang Harms se svými mnichovskými kolegy z Institut für deutsche Philologie, Universität München. Při práci na svých komentovaných a ilustrovaných edicích se řídil lokálním principem, tj. místem uložení letákových korpusů bez ohledu na jejich jazyk a literární zpracování. Tímto způsobem velmi přehledně zpracoval jednolistovou sbírku z wolfenbüttelské a darmstadtské knihovny a jednotlivé listy opatřil jejich stručnou charakteristikou a obsahem.[2] Wolfgang Harms, který povýšil jednolist na literární, mediální a kulturněhistorický pramen, ovlivnil celou řadu dalších badatelů a studentů, kteří se zaměřili na publicistické specializace jednolistů - tj. na jednotlivé literární a obrazové motivy - z různých evropských lokalit. Mezi nimi považuji za nejzávažnější studie Irene Ewinkelové, Andrease Wanga a Evy Marie Bangerterové.[3] Jinou cestou výzkumu se vydala skupina badatelů, kteří se zabývali vývojem a historií jednolistu coby veřejného média. Na tomto místě připomeňme především Michala Schillinga, který ve své habilitační práci přinesl nové pohledy a metodické přístupy nad tvorbou, ikonografickou strukturou a uplatněním letákové publicistiky v raném novověku.[4] Ve snaze vyhnout se zde dalšímu výčtu a hodnocení zahraničních publikací vztahujících se obecně k letákové publicistice je uveden jejich seznam v závěru diplomové studie.

Stohy bílých listů byly u nás popsány, svázány a poté v podobě knih, odborných studií i sborníků vydány k událostem třicetileté války, jež jsou tak interpretovány z rozmanitých úhlů pohledu.[5] Výpovědní hodnota jednolistů byla však u nás objevena až ve druhé polovině 20. století. Zatímco zahraniční historiografie podchytila a interpretovala leták jako literární, kulturněhistorický a mediálně-publicistický pramen, kladla si domácí historie otázky po významu letáků jako prostředku sebereprezentace určité sociální skupiny překvapivě málo.[6] A to i přesto, že se jejich konzumenty staly i jiné humanitní obory. Kupř. v rámci komunikačních, popř. sociálních studií ve vztahu k problematice konstruování sociální identity dobovými médii je leták vnímán jako jeden z pramenů literárně-vizuální povahy přenášející medializaci reálného světa.[7] Výtvarný potenciál letákového archu byl také oceněn uměleckými sběrateli staré grafiky a vypovídací hodnotu obrazu rovněž dnes využívá archeologický výzkum ke zkoumání stavebního vývoje měst.[8] Třebaže se tak jedná o unikátní dobové médium, není mu prozatím v domácí historiografii nakloněn zájem vědecké obce. Pro historika bývá často jen výtvarnou a estetickou kulisou ve vědeckých publikacích, i když jeho výpovědní povaha je zcela mimořádná. O nepříznivém postoji badatelského zájmu svědčí mimo jiné i to, že níže uvedení domácí badatelé publikovali své studie většinou cizojazyčně, z čehož vyplývá, že se primárně orientují na vědeckou veřejnost v zahraničí.

Pokud je mi známo, dočkal se u nás letákový arch 17. věku samostatného, byť textově skromného příspěvku již z pera Antonína Dolanského.[9] Dolanský prezentoval leták jako svébytný pramen k poznání dějin lidové kultury. Velkým přínosem pro širší uplatnění a studium letákových archů se však v českých zemí stal až ediční projekt Rudolfa Wolkana z konce 19. století.[10] Edice tohoto pražského literárního historika se pokoušela shromáždit kramářské písně na Fridricha Falckého, aniž by však přinášela jejich interpretaci. Teprve tak Friedel Pick využívá pramenného potenciálu jednolistů jako určité formy periodických novin vztahujících se k českým událostem třicetileté války.[11] Dnes již překonaná Pickova studie využila textovou a obrazovou přílohu jednolistů k interpretaci

pražské defenestrace a staroměstských poprav z roku 1621. V meziválečném období pak věnoval letákové publicistice pozornost pouze Zdeněk Kalista. V textově skromném příspěvku se zabýval pramenným využitím letáků pro studium českého povstání let 1618–1620.[12] Nicméně se nadále výzkum jednolistové publicistiky raného novověku nesetkával s vysokou badatelskou poptávkou.

Zcela nový pohled na charakter letákového archu tak přinesla až nedávno zesnulá Mirjam Bohatcová, která tomuto médiu věnovala část svého vědeckého života. Letákovou publicistiku raného novověku průkopnicky pojala jako objekt studia pro obor knihovnictví. Byla to právě ona, která v 60. letech minulého století seznámila veřejnost s výsledky zahraničních badatelů v této oblasti a na důkladném rozboru nejnovějších německých publikací Wolfganga Harmse a okruhu jeho spolupracovníků vysvětlila problematiku tohoto výzkumu. Na základě mnohaletého výzkumu pak sama podala ve svých studiích jedinečný pohled na spletitou historii letáku a díky editorské reprodukci zpřístupnila významné tisky v jejich věrné kopii i s plným zněním předmluv, jimiž tiskaři svá díla doprovodili.[13] Význam její edice (*Irrgarten der Schicksale*) bude ještě umocněn, uvědomíme-li si, že v našem prostředí byla a nadále je reprodukce letákového materiálu 16. a 17. věku na způsob zahraničních katalogů organizačně a finančně nezvládnutelná.[14] Proto se rozsáhlé sbírky letáků registrují a katalogizují společně se sbírkami starých tisků uložených v zámeckých, knihovních, popř. muzejních fondech.

Od 60. let minulého století se tak začnou objevovat drobné, avšak nesmírně cenné studie a příspěvky autorů, jejichž badatelské přístupy se vyprofilovaly do tří základních skupin. První skupinu reprezentují kupř. výše zmíněná Mirjam Bohatcová, Petr Voit a Jaroslava Kašparová.[15] Tito badatelé vnímají leták jako projev knižní kultury a upozorňují na jeho základní obsahové, jazykové a stylistické rysy. Význam těchto studií však netkví ani tak v metodologickém pohybu v rozmanitém prostředí dobových tisků, ale spíše v jejich katalogizačním zprostředkování, v provenienční pestrosti a v soupisu

odborné literatury na dané téma. Jejich zájem probíhal pouze v rámci knihovědného výzkumu a výtvarná, literární a společenská komparace a rovina letáku jakožto média komunikace jim zůstala utajena.

Naproti tomu druhá skupina badatelů již využívá informativní přínos dobové publicistiky (včetně letáků) jako síta pro zachycení veřejného mínění a interpretaci politických událostí. Zároveň sledují zájem o noviny v období raného novověku a tím doplňují obraz jejich recepce a zájmu o četbu ve společnosti. Tyto metodické rysy a přístupy bychom mohli odhalit v pracích Josefa Polišenského, Jiřího Hrubeše, Zdeňka Šimečka nebo Antonína Kostlána.[16] Ačkoli není mým úmyslem negovat práce těchto badatelů, problémem však nadále zůstává, že se jedná spíše o vnější popis a typologii letáků nežli o hlubší zachycení jejich významu coby veřejného prostředku agitace. Utajen zůstává čtenáři též pohled do jejich metodologického „kotle" při zpracování, třídění a především „čtení a vnímání" této komunikativní „suroviny".

Třetí skupinu zastupují monotematicky pojaté studie. V nich je patrná snaha představit leták jako jeden z autentických a samostatných projevů dobového zpravodajství. Takto profilované studie se vyznačují vybranými druhy letákových motivů a to podle: a) literárního zpracování, b) provenienční noty a c) prezentované události. Mezi badatele této skupiny můžeme zařadit Pravoslava Kneidla, jenž se zabýval zpravodajskými náměty česky psaných jednolistů z 16. – 17. století.[17] V nedávné době podal zasvěcený komentář k předbělohorským anglicko-českým vztahům Jaroslav Miller, který vytěžil informační náplň letákové publicistiky s motivem Fridricha Falckého a Alžběty Stuartovny.[18] Postava zimního krále se stala rovněž hlavním námětem studií Jany Hubkové. Ta se nezaměřila jen na publicistiku jako takovou, ale také na obsah publicistických jednolistů a vícelistových brožur, které konfrontuje s královou osobou.[19] Autorka ve své obsáhlé disertaci podala na základě mnohaletého výzkumu letákových korpusů obraz Fridricha Falckého za třicetileté války, přičemž ve svém studiu využívá metodologických postupů typických pro výše zmíněný okruh německých badatelů.

2. 2. Metodický přístup a vymezení studia

Co se týče obsahu předkládané studie, je úvodní část věnována stručnému přehledu ve vývoji zpravodajské publicistiky. Domnívám se totiž, že při pokusu o objasnění širších souvislostí, které vedly ke vzniku, rozvoji a recepci letákové publicistiky, je nutno nastínit také počátek novodobého zpravodajství jako takového a s ním spojený vývoj i jiných sdělovacích prostředků.

Následující kapitola je již věnována analýze obrazových a textových vrstev jednolistů, zachycujících události let 1618–1648. Klade si za úkol ukázat, jaké rétorické a obrazové prostředky využívala letáková publicistika při zprostředkování a formulaci informací. **Nejde mi ani tak o zachycení všech zpravodajských námětů spojených s tímto obdobím, ale spíše o představení jednolistu jako autententického pramene se všemi jeho výpověďmi a strukturami, ze kterých byly tyto výpovědi tvořeny**. V tomto smyslu jsem využil komparaci obrazově-literární rétoriky letákových korpusů, a to ze dvou hledisek, která se při „čtení" a interpretaci navzájem prolínají:

a) z hlediska prohabsburské a protihabsburské (tj. stavovsko – falcké) propagandy
b) z hlediska prokatolické a protikatolické (tj. protestantské) propagandy

Tyto dva aspekty jsme zvolili z toho důvodu, že dávají možnost rozpoznat a interpretovat znaky a znakové systémy, které působily v letákové komunikaci. Tím se nám otevře možnost poodhalit, jakými přesvědčovacími a motivačními postupy se snažili tvůrci letáků dosáhnout účinku u předpokládaného publika. Domnívám se totiž, že sdělení přenášené na hladině letáků z první poloviny 17. století obsahuje několik mediálních vrstev, které umožňují sledovat, jak komunikátor „pracoval" s adresátovými zájmy, hodnotami a potřebami.

Ilustrovaný jednolist totiž obsahoval textovou, mediální i hudební rovinu, jež v rámci celku vytvářela sugestivně působící prostředek působící na mysl čtenáře.

Aby bylo vůbec možné takto rozsáhlý pramen analyzovat, byl výběr letáků zamýšlen tak, aby jejich struktura sledovala především tématickou návaznost všech reportážních motivů. Ve svém výběru tak upřednostňuji ta témata, jež jsou kvantitativně nejvíce zastoupena a vyvolala intenzivnější vlnu mediálního zájmu o určitou skupinu zpráv. V této souvislosti je možno poznamenat, že události, kterým současná historiografie přikládá na významu a vnímá je (z pohledu doby současné) jako logickou kontinuitu prodchnutou vzájemným navazováním dějů, se často nekryjí s událostmi, o kterých dochované jednolisty informují.[20] Proto jsem upustil od úmyslu chronologicky prezentovat třicetiletou válku na základě dochovaného letákového materiálu.

Charakteristickým rysem při studiu letákové publicistiky je však její obtížná klasifikace. Badatel je často postaven před rozhodnutí co zařadit mezi letákovou publicistiku a co nikoli. Otázkou také zůstává, podle jakých kritérií bychom ji měli vyhledávat a třídit. Do archivních sbírek bývá totiž zahrnuto mimo jednolistů také velké množství volné grafiky, vyřízlé knižní ilustrace, titulní listy knih nebo celé skupiny vícelistových relací. Neuspořádané sbírky, které obsahují tuto pestrou směs, pak bývají označeny souhrnným názvem *letáky,* popř. *grafické listy.* Snad je to způsobeno víceznačným pojmem *leták*, který v sobě zahrnuje i obě publikační možnosti: jednolistovou i vícelistovou. Tím mám na mysli vícelistové brožury, které nabízely obdobnou tematiku jako jednolisty, avšak s širším popisem a komentářem.

Heuristický výběr pramenů jsem proto vymezil ještě limity věcnými a kvantitativními. V první řadě šlo o to, aby výpovědní hodnota jednolistů měla charakter publicistiky, která se vyjadřovala k politickým událostem třicetileté války a se svou lidovou rétorikou se obracela na *prosté* (městské a lidové) publikum. Předkládám tudíž studii, jejíž pramennou páteří je **neperiodická**

jednolistová publicistika s politickými náměty a vytištěná na jediném papírovém archu. Vyhýbám se tak jednolistům tematických specializací, jako byly územní mapy, devoční grafika, univerzitní teze, teologické disputace, novoročenky, gratulace, architektura, pozvánky na školní představení, zoologické nebo rostlinné výjevy atd. Mimo můj badatelský zájem zůstává tedy skupina, jež se uplatnila především jako ilustrační doprovod tištěných knih nebo jako volná grafika pro soukromé účely a nikoli jako prostředek veřejné, dostupné a aktuální prezentace zpráv. Tím bylo možné takto rozsáhlý pramen shrnout do dvou publicistických forem, jimiž byla přenášena informace: **pamflety** a **reportážní aktuality**.

Toto rozdělení však není od sebe odděleno neprostupnou bariérou. Žánrové zaměření se mohlo vzájemně ovlivňovat a prostupovat, obracelo se nejen na lidové vrstvy, ale podchycovalo i sféru učeneckou, kam patří převážně latinsky psané letákové texty. Domnívám se však, že by bylo bez účelné zde rozebírat každý leták zvlášť a proto jsem k jednotlivým kategoriím vybral vždy reprezentativní příklady na nichž budu aplikovat své názory a domněnky.

Druhý limit (kvantitativní) byl pak zvolen z důvodu velkého množství letákového materiálu. Letáky jsou totiž porůznu roztroušeny v mnoha archivních, knihovních, zámeckých a muzejních fondech. Proto jsem z potřeby systematického utřídění a zpracování zasvětil svůj badatelský zájem pouze následujícím lokalitám: knihovně Národního muzea, archivu Muzea hlavního města Prahy a letákové publicistice vystavené na zámku Český Šternberk. Moravu pak reprezentuje letákový fond uložený v Moravském zemském archivu v Brně.[21]

Naproti tomu nešlo vymezit jednolisty limity kupř. na základě autorství, místa a doby vzniku. Jednak proto, že řada rytin se nám dochovala bez přesné datace a jejich autoři zůstavají zahaleni stínem anonymity (na tiscích chybí často impressum), a jednak proto, že informace v letácích se pohybují, cirkulují nebo se vracejí časoprostorem zpět a poté připomínají, srovnávají a hodnotí proud dějinných událostí.

Proto bude pro nás jakýmsi pomyslným dělitelem spíše obsahová rovina letáku (tj. obraz a doprovodný text) nežli autorství a místo jeho vzniku.

Vzhledem k vymezenému rozsahu vybraných pramenů si proto tato studie neklade za cíl generalizovat své výsledky na obecné závěry. Přesto se domnívám, že se vybraný vzorek jednolistů stal reprezentativním při pokusu o jejich charakteristiku coby prostředku dobového zpravodajství.

Z důvodu nutné prezentace letákových archů přidávám jako přílohu ke své diplomové práci CD nosič.[22]

2. 3. Jednolist jako historický pramen

Po naznačeném metodologickém přístupu a obsahové strukturaci diplomové práce nebude snad příliš přepjaté, pokusíme-li se nyní vyhledat v letácích inspirační a myšlenkové zdroje, které nám tento pramen nabízí. Je to samozřejmě pohled do jisté míry subjektivní a jistě i neúplný vzhledem k šíři námětu i rozsahu práce. Je však nutné si uvědomit, že při čtení letáku záleží především na tom, do jaké míry si badatel „kybernetického věku" uvědomí korelát mezi faktem a fikcí, mezi dobovým diskurzem a myšlenkovým rámcem své doby. Mám na mysli symboly, které díky časovým posunům a událostem, dnes získaly zcela jiný významový rozměr, a „letáková řeč", jež k nám právě skrze tyto symboly promlouvá, má dnes novou významovou rovinu. Zejména jednolisty s náboženskými náměty jsou pro nás dodnes obtížným a nerozluštitelným labyrintem, ba dokonce mystickým labyrintem slepých cest s náznaky spoléhajícími na naši intuitivnost. Zpravidla se totiž dotýkají dodnes nezodpovězených duchovních a filozofických otázek, z čehož vyplývá, že je nelze řešit jako hádanku jen s jedním řešením, ani přečíst jako pouhá slova, ze kterých by se pak vytvořil smysluplný příběh. Příběh, který by jednolist reprezentoval nejen jazykem obrazu (ikonografií), ale také jazykem svého textu – jazykem metafor. Vraťme se však nyní opět k inspiračním a myšlenkovým úvahám autora, které utvářely nosnou konstrukci této diplomové práce.

1. Přisoudíme-li tomuto prameni schopnost výkladu a reflexe minulých dějů, můžeme dnes skrze letáky poodhalit, jaký druh informací koloval válečnou Evropou a jaké z nich se staly předmětem propagandistické kampaně. Informace totiž pocházejí z jevů. Jevy musely být nejprve postiženy smysly, tlumočeny a poté se jako výnosné artikly staly prostřednictvím letáků informacemi. A to takovými, jaké si žádala poptávka čtenářů, přičemž hodnověrnost (z dnešního úhlu pohledu) nebyla tou nejdůležitější potřebou. Vždyť i samotný význam slova *informace*, pocházející z latinského *informare*, znamená *vytvářet podobu, formovat, zobrazovat, zpodobňovat*,

popř. *dodávat věcem tvar*. Jinak řečeno: nakladatel, prodejce, popř. tiskař měl stále na paměti, že při formulaci zprávy musí akceptovat názor svého publika, jeho představy, očekávání a zvyky, jinak by se nemohl setkat s úspěchem a toto publikum by přestalo být konzumentem jeho práce. Leták je publiku určen a jeho forma podle něj modelována. Samotný druh informace je pak obchodním artiklem, uměleckým dílem s trvalou pečetí svého tvůrce, svého mistra.

2. To, co bylo výše uvedeno, však neznamená, že si tvůrce letáku informace vymýšlel podle vlastní libovůle nebo pod taktovkou publika. Tento názor podepírá vědomá snaha tiskařů, popř. nakladatelů podat jasný důkaz o pravdivosti, aktuálnosti a bezprostřednosti přenášeného sdělení. Toho mohlo být dosaženo několika způsoby. Jednak ve výběru zpravodajských námětů (na hladinu grafického archu se totiž zařazovaly buď reálné příběhy nebo takové, které byly za reálné považovány), jednak v textové stylizaci, kde se u textových legend často používala osobnější *ich* forma namísto neosobní *er*. *Ich* forma, jež se vkládala do úst jednajících osob s uvedením jejich jmen a titulů, zároveň při čtení působila mnohem věrohodněji. Krom toho se nezřídka objevuje zvýrazněný úvodní titul (incipit) ohlašující: *Skutečná a pravdivá novina o…*, popř. *Wahrhaffter Bericht* nebo *Wahrhafftige Zeitung…* V některých impresích byly dokonce jednolisty opatřeny letopočtem vydání, ba i dokonce denním datem popisované události. Další způsob podpory aktuálnosti a bezprostřednosti reportáže se realizoval za pomoci samotného obrazu. Na některých letácích se tak zobrazoval *očitý svědek* – novinář nebo žoldnéř, který s námi nebo s někým jiným rozmlouvá, gestikuluje a komentuje prezentované dění.

3. Jak ještě v následujících kapitolách uvidíme, byly informace přenášené na jednolistech dvojího druhu. Jednak takové, kdy komunikátor seznamuje adresáta s neznámými, pro něj novými okolnostmi, a jednak takové, kdy komunikátor sice přináší sdělení, které však nepředstavuje pro naslouchajícího už nic nového. V tomto případě se tak jedná – obrazně

řečeno – o divadelní představení propagandy, kdy objekt zájmu je již známý, ale zachycený v nově naaranžovaných a často abstraktních podobách. Leták poté vytváří pro propagandu komunikační hladinu – prostor, který přibližuje, popisuje, předává nebo vysvětluje již předem definované politické cíle. Stává se rovněž – v moderním slova smyslu – přesvědčovací technikou komunikace, která již mohla předpokládat, že veřejné mínění má určitý vliv na společenské dění. Tak se nakonec v každém letáku prolínají podněty konkrétního místa a chvíle, dobových potřeb, zvyků a názorů. Postoj tvůrce letáku k určité ideji se tak stal dle mého soudu reflexí „veřejného mínění" a jeho námětové fikce – třebaže v dobovém prostředí hyperbolizované – měly své styčné body s realitou společenského života. V této souvislosti se tak stává leták cenným pramenem pro současnou historickou disciplínu. Kupř. historik interpretující politické události na jednolistu ocení (při konfrontaci s jinými dobovými písemnými prameny) projevy veřejného mínění obyvatelstva v reakci na politický kurs země vedený vládnoucí vrstvou.[23]

4. Třebaže je to nepodložené tvrzení, přesto se domnívám, že lidé utvářeli své představy jednak v souladu s tím, co prožili, spatřili a pocítili, a jednak v souladu s tím, jak vnímali své okolí. Obrazový a textový doprovod u jednolistů je pak formulován na základě této lidské zkušenosti. Výsledná podoba letáku je tak výsledkem intenzity, s níž se ten který motiv nebo zpráva prosadily. Tím nám mohou jednolisty poodhalit odraz specifických myšlenkových pochodů, které formovaly mentalitu (tedy systém sdílených kolektivních představ či víry) barokního člověka. Jinými slovy: v rámci historicko-antropologického pohledu si uvědomíme, jaké společenské události, přírodní úkazy nebo postavy vyvolávaly citové ohlasy, popř. projev vášní a pohrdání, pocity marnosti a pomíjivosti lidské existence. Odkážeme-li na to, co bylo výše řečeno, docházelo k těmto citovým procesům povětšinou v rámci určitého okruhu podobně vnímajících a myslících lidí, často kulturně spřízněných. Pro porozumění sdělení (a úspěch tohoto sdělení) totiž bylo nezbytné, aby členové komunity znali pravidla a konvence, které k nim skrze

letáky promlouvají. Zde má své kořeny důsledně promyšlený zpravodajský přenos, který na první pohled usiloval o průhlednost a čitelnost sdělované informace. Touto cestou se tak můžeme pokusit konstruovat obraz kolektivních mentalit v lidském jednání a vnímání, tím způsobem, jak byl reflektován letákovou publicistikou.

5. Tyto společenské obrazy, které našim předchůdcům nabídly letáky, nám také dnes napomáhají vytvářet představy o tom, jak konfesijně a společensky pluralizovaná společnost smýšlela jednak o sobě samé (autostereotypy), jednak – ve své nejobecnější rovině – o těch druhých (heterostereotypy). Určité formování identity skrze letáky pak vyplývalo ze společenských potřeb člověka.

6. Budeme-li chtít popsat obrazovou a textovou část jednolistů, neubráníme se určitému vytváření modelových struktur, které nám poslouží jako měřítko při jejich selektivním roztřídění. Vymezovat výtvarné a textové zpracování minulých dějů zachycených v jednolistech z hlediska dnešních hodnotových představ ovšem nelze. Dnešní typografické rozdělování letáků v souhrnných edicích (Ethica, Historica, Theologica, Militaria, Philosophica, Astronomia, Maritima atp.) tak vytváří představu o jejich dobové nevázanosti. Je to odvážné tvrzení, je však dle mého soudu pravděpodobné, že současníci spatřovali informace v letácích jako jednotný souhrn a součást dobového procesu. Jinak řečeno: vše souviselo se vším. Tak např. rytina přinášející svědectví o zářící kometě letící noční oblohou nebo postavení nebeských těles mohla k publiku promlouvat nejen jako astronomická událost, ale také jako kód přenášející zprávu, která je seslána z nebes (tj. kosmu, kde panuje řád daný Bohem) a ve které se zrcadlí boží hněv nad stávajícími lidskými mravy. A právě boží záměr (*Digitus dei*), jehož projevem jsou právě tyto komety, postavení hvězd nebo i jen duha na obloze, se jevil současníkům jako neodvratné, pravdomluvné a věrohodné svědectví. Jeho mystickým výkladem pak předpovídali příchod soudného dne, blízkou smrt vladaře anebo v zemi šířící se nemoci, války, neúrodu, hladomor atd. atp.

7. Co se týče samotných vyobrazení, je tak zřejmé, že většina ilustrací byla pro čtenáře primárnější nežli text, který má v mnoha případech pouze vysvětlující charakter. Tento typ tiskoviny totiž musel velmi rychle reagovat na evropské dění, a proto se literární dojem omezuje pouze na holé vysvětlení událostí. Při analýze letáku však zjistíme, že *reportéři* nepoužívali jen běžnou popisující formu (Abschrift, Beschreibung, Bericht, novina atp.), ale reportáž důmyslně zasazovali do různých literárních a obrazových žánrů, jako byl monolog, dialog, alegorie nebo rébus.
8. Jak bylo výše zmíněno, představovaly letáky v této době nejrozšířenější formu publicistiky k denní potřebě čtenářů. Třebaže se jedná jen o hypotézu, je patrné, že soudobý čtenář v nich nespatřoval nějaké umělecké dílo a dnešní zbožné uctívaní i výtvarná ohodnocení by mu byla cizí. Jak uvádí Mirjam Bohatcová, jejich provedení nabízelo možnost je vyvešovat v hospodách, na vratech i v příbytcích domů, popř. byly přivěšovány jako obrazový dobrovod ke knihám.[24] Z tohoto důvodu je pak možno usoudit, že se nejspíš většina těchto jednolistů do dnešních dnů nedochovala.[25] Sběratel 17. věku se totiž orientoval na jiný druh umění (obrazy, sochy, vzácné předměty, kuriozity) a souborné sbírky letákové publicistiky, které se nám dochovaly prostřednictvím soukromých sběratelů, jsou tvořeny spíše ojediněle.[26] A i v tomto případě dominují spíše listy encyklopedické mnohosti a rozmanitosti (veduty, architektura, mapy, podobizny nebo letáky přírodnin) nežli *reportáže* politického zaměření. Ve smyslu fyzického zachování jednolistů je možno také vyslovit domněnku, že nedostatek řemeslně vyráběného psacího papíru vedl k hromadnému ničení již starého (v našem případě již „neaktuálního“) papíru používaného jako surovina při výrobě toho nového.
9. V neposlední řadě zůstává ve své podstatě neuchopitelný pohled na způsob formování veřejného mínění skrze letáky. Vyhýbám se zde odmítavému dělení na to, co je v letácích „pravdivé“, tedy pro historika jakoby faktograficky využitelné, a to, co je „smyšlené“, a tudíž pod taktovkou moderní historické vědy separované. Ba naopak. Tímto způsobem mohou být

nalezeny propagandistické atributy, kterých bylo užito k ovlivňování společnosti – tj. ptát se spíše, jak a proč byla ta či ona informace interpretována, popř. eticky a politicky vyhodnocena. Nebo naopak: co je z letákové komunikace vyloučeno, zamlčeno, o čem se nemluví, co příznačně a systematicky chybí? Na co se upírá pozornost, čemu je věnován největší prostor?

Je jistě mnoho dalších a pestrých využití zpravodajských jednolistů a jejich pramenného potenciálu pro současnou historickou disciplínu. Nicméně hlavním těžištěm mého bádání, jak bylo již výše naznačeno, je porozumění letákovým namětům reagující na politické události v první polovině 17. století. Do této práce se však přesto promítly ještě autorovy úvahy kupř. o procesu vzniku letákového archu nebo o dohledu cenzurních úřadů nad tiskařskými dílnami.

Poznámkový aparát:

---

1) Autor zde uvádí jen edice, které měl k dispozici: SCHEIBLE, Johann, *Die fliegenden Blätter des XVI. und XVII. Jahrhunderts, sog. Einblattdrucken, Stuttgart 1850*; WELLER, Emil, *Die Lieder des 30-jährigen Krieges, Basel 1858;* WOLKAN, Rudolf; *Deutsche Lieder auf den Winterkönig, Prag 1898*

2) HARMS, Wolfgang [Hg.], *Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 1.– Ethica. Physica, München 1985;* týž: *Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel,Bd. 2. – Historica, München 1980*; týž: *Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 3. – Theologica, Quodlibetica, München 1989*, týž: *Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt, München 1987*

3) EWINKEL, Irene, *De monstris. Deutung und Funktion von Wundergeburten auf Flugblättern im Deutschland des 16. Jahrhunderts, Tübingen 1995*; WANG, Andreas, *Der „Miles Christianus" im 16. und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition, Microcosmos, Bd. 1., München 1975*; BANGERTER – SCHMID, Maria, Eva, *Erbauliche illustrierte Flugblätter aus den Jahren 1570–1670, Mikrokosmos, Bd. 20, Frankfurt am Main 1986*

4) SCHILLING, Michael, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit – Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700, Niemeyr, Tübingen 1990.*

5) Z prací, které nabízejí kulturně-společenský a politický přehled první poloviny 17. století, uvádím jen takové, které se dotýkaly autorových badatelských zájmů: ČECHURA, Jaroslav, *Zimní král, aneb české dobrodružství Fridricha Falckého, Rybka Publishers, Praha 2004*; ČORNEJOVÁ, Ivana, *Tovaryšstvo Ježíšovo – jezuité v Čechách, Hart, Praha 2002;* ENGLUND, Peter, *Nepokojná léta – historie třicetileté války, NLN, Praha 2000;* GINDELY, Anton, *Geschichte des dreissigjährigen Krieges, F. Tempsky, Prag 1878;* JANÁČEK, Josef, *Valdštejn a jeho doba, Svoboda, Praha 1978*; KAVKA, František, *Bílá hora a české dějiny, Garamond, Praha 2003*; MIKULEC, Jiří, *31.7.1627 – rekatolizace šlechty v Čechách, Havran, Praha 2005*; PETRÁŇ, Josef, *Staroměstská exekuce, Mladá fronta, Praha 1985*

6) Sociální skupinou rozumím jakýkoliv společenský útvar, který tvoří lidé (samozřejmě nikoliv jediný člověk). Tito lidé jsou spojeni společně sdílenými postoji ke světu a společnosti, hodnotami, zájmy a cíli.

7) Srov. kupř.: CEJPEK, Jiří, *Informace, komunikace, myšlení, Karolinum, Praha, 1998*

8) Srov. kupř.: MARCO, Jindřich, *O grafice, Mladá fronta, Praha 1981*

9) DOLANSKÝ, Antonín, *Český lid, XVI.,1909*

10) WOLKAN, Rudolf , *Deutsche Lieder auf den Winterkönig, Prag 1898*

11) PICK, Friedel, *Der Prager Fenstersturz 1618. Flugblätter und Abbildungen, Pragensia I., Prag 1918*; týž: *Die Prager Exekution 1621, Flugblätter und Abbildungen, Pragensia V., Prag 1922*

12) KALISTA, Zdeněk, *Z letákové literatury bělohorské, in: Český časopis historický (dále jen ČČH), roč. 38, 1932, str. 546–550*

13) BOHATCOVÁ, Mirjam, *Einblattdrucke vom Anfang des Dreissigjähringen Krieges, Artia, Praha 1966; táž: Irrgarten der Schicksale, Artia, Praha 1966*; táž: *Die Beendigung der kritischen Edition von illustrierten Flugblättern in Wolfenbüttel, In: Umění 39, 1991, č. 5, str. 422–434*; táž: *Vzácná sbírka publicistických a portrétních dokumentů k počátku třicetileté války, Sborník Národního muzea (dále jen SNM), řada C – literární historie, č. 27, č. 1, Praha 1982;* táž: *Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku, In: Knihy a dějiny 4, 1997, č. 1, str. 69–90;*

14) Edice polského historika umění Waldemara Delugy, který soustavně zpracovává nejstarší grafiky uložené ve středo- a východo-evropských muzeích, galeriích a knihovnách, je spíše výjimkou. Z jeho pera vzešla pozoruhodná práce (resp. katalog) o sbírce grafických jednolistů z fondu Národní knihovny, která podchycuje a ikonograficky popisuje všechny obrazové jednolisty z 15. století. Třebaže je Delugova pozornost zaměřena na jiný časový horizont, nabízí domácím badatelům inspiraci a podnět pro studium jednolistů z mladší doby. Srov.: DELUGA, Waldemar, *Einblattdrucke des 15. Jahrhunderts in der Nationalbibliothek in Prag, NK, Praha 2000*

15) BOHATCOVÁ, Mirjam, viz pozn. 12; KAŠPAROVÁ, Jaroslava, *Zprávy o událostech třicetileté války v sevillských bohemikálních tiscích, in: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, str. 103–118;;* VOIT, Petr, *Dosud neznámá verze satiry na útěk Fridricha Falckého, SNM, řada C, 31, č. 3–4, Praha 1985, str. 267–298*

16) HRUBEŠ, Jiří, *Politické a náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590–1617, Praha 1979*, KOSTLÁN, Antonín, *Sonda do fondů British Library v Londýně, in: Sborník k 80. narozeninám Mirjam Bohatcové, Praha 1999, str. 171–185;* POLIŠENSKÝ, Josef, *Nizozemská politika a Bílá hora, nakl. ČSAV, Praha 1958;* týž: *Anglie a Bílá hora, Praha 1949;* ŠIMEČEK, Zdeněk, *Rozšíření novin v 17. a na počátku 18. století, in: ČČH 27, 1979, str. 540–572*

17) KNEIDL, Pravoslav, *Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček, Praha 1983*

18) MILLER, Jaroslav, *Falcký mýtus, Argo, Praha 2004*

19) HUBKOVÁ, Jana, *Exil Fridricha Falckého v letácích jeho doby, In: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, Ústí nad Labem 2001, str. 184–192;* táž: *Friedrich V. von der Pfalz in den illustrierten Flugblättern und Flugschriften seiner Zeit. In: Der Winterkönig. Friedrich von der Pfalz, WOLF, P.; AICHNER, E. [Hg.], Stuttgart 2003, str. 107–110.* Dne 13. 9. 2006 obhájila Jana Hubková svou disertační práci na téma: *Letáky o Fridrichovi Falckém jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632, Disertační práce, Sv. 1. – 4., FF UK, Praha 2006*

20) Význam podtrženého slova „dochované" je v tomto případě důležitý. Původní počet jednolistů, kterými dobové zpravodajství interpretovalo události, je totiž dnes nemožné přesně odhadnout. Je však možné předpokládat, že se do dnešních dnů dochovala jen menší část z tehdejší produkce. S tím souvisí tudíž i nemožnost plně vymezit jednotlivé „reportážní" fenomény 17. století.

21) Vyhledávání letáků ve výše zmíněných fondech by nebylo možné bez potřebných katalogů, které mi posloužily rovněž jako archivní pomůcky. Sbírku Národního muzea zpracovala: BOHATCOVÁ, Mirjam, *Vzácná sbírka publicistických a portrétních dokumentů k počátku třicetileté války, SNM, řada C – literární historie, č. 27, č. 1, Praha 1982.* Sbírku Moravského zemského archivu podchycuje: MATUCHOVÁ, M.: *Letáky 1534 – 1643, Brno 1925.* Konečně katalog ke sbírce grafik na hradě Český Šternberk sestavil a předmluvou opatřil: STERNBERG, Jiří, *Třicetiletá válka v soudobých obrazech, Český Šternberk 1958.* K doplnění přehledu o tiscích viz: ZÍBRT, Čeněk, *Bibliografie české historie, díl 3., Praha 1906* , týž: *Bibliografie české historie, díl 4., Praha 1909.* V některých případech se mi nepodařilo získat kompletní jednolist, nýbrž jen jeho horní (ilustrační) nebo dolní (textovou) část. Kompletní analýzu letáků mi rovněž ztěžovalo jejich vystavení na těžko dostupných místech (kupř. prostory zámku Český Šternberk). V těchto obou případech jsem se proto pokoušel vyhledávat jiné exempláře elektronickou cestou, a to na internetové adrese: *www.vd17.de* (dále jen VD17 = Das

Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts). Zde se v digitalizované podobě nachází více jak 400 000 tisků ze 17. století, které jsou uloženy v německých knihovních fondech. Mezi nimi se rovněž objevují grafické jednolisty, které se tématicky vztahují k českým událostem. Pokud ani zde nebyl úplný exemplář nalezen, vyhledával jsem takový jednolist ve wolfenbüttelských a darmstadtských sbírkách, jež byly edičně výborně zpracovány skupinou badatelů pod vedením výše zmíněného Wolfganga Harmse (viz pozn. 2). Do obrazové přílohy pak byly zahrnuty jen takové jednolisty, které jsem vyhledal buď prostřednictvím databáze VD17 nebo osobně nafotil, popř. byly oskenovány ve výše zmíněných archívech.

22) Kvalita reprodukcí odpovídá způsobu jejich digitálního přenosu a fyzické zachovalosti letákového archu. Vzhledově čistší reprodukce byly snímány skenerem, ty s tmavějším odstínem byly ofoceny digitálním fotoaparátem bez použití blesku. Oskenované a ofocené archy byly poté opatřeny pořadovými čísly, které odpovídají číslům v seznamu ilustrací.

23) Srov. kupř. MILLER, Jaroslav, *Falcký mýtus, Argo, Praha 2004*

24) Srov. BOHATCOVÁ, Mirjam, *Jednolisty jako informační médium, In: Umění a řemesla, č. 2, roč. 39, 1997, str. 61–64*

25) Soudím tak podle uměleckých sbírek zachycených v pozůstalostních inventářích ze 17. století u pražských měšťanů. Třebaže inventáře při jejich zápisu provázela terminologická neustálenost, je patrné, že v měšťanských domech převažovaly olejomalby a akvarely. Srov. HOJDA, Zdeněk, *Výtvarná díla v domech staroměstských měšťanů 1627–1740, In: PSH, roč. 26, Praha 1993, str. 38–102*; týž: *Kulturní investice staroměstských měšťanů 1627–1740, In: PSH, roč. 27, Praha 1994, str. 47–104.*

26) Mimo dobové sbírky Františka Gottfrieda Troila, umístěné ve fondu Národního muzea, se na našem území dochoval již jen kodex humanistických jednolistů vytvořený Václavem Dobřenským (1550–1595). Tento kodex ze 16. století je dnes uložen v knihovně Strahovského kláštera. Ze stejné doby pochází i cenná sbírka curyšského sběratele Johanna Jakoba Wicka (1522-1588) uložená dnes ve sbírkách Zentralbibliothek Zürich.

3. Vývoj letákové publicistiky v rámci novověkého zpravodajství

Dříve nežli se budeme zabývat jednotlivými zpravodajskými formami letákových korpusů, pokusíme se poodhalit skryté síly, jež v evropském kontextu vyvolaly **potřebu** mezilidské komunikace. Právě potřeba mezilidské komunikace, která položila základ mediální cirkulaci a recepci informací, se projevovala ať již v rovině ústní (člověk je vnímán jako „poutník" nebo „tulák", tedy jako pohybující se lidské médium), psané (avíza, relace, dopisy a ručně psané noviny, brožury a letáky) nebo tištěné (výtvarně, kvantitativně a obsahově pokročilejší forma novin a letáků). V této kapitole tak budeme sledovat hladinu potřeb, kdy se informace přelily ze své počáteční roviny „osvětlování neznámého" do roviny pravidelně žádaného obchodního artiklu, který se vědomě pokoušel v „přímém přenosu" pracovat s určitým stupněm emocí.

3. 1. Předpoklady ke vzniku novodobého zpravodajství

Za vznik novodobých sdělovacích prostředků vděčíme několika kulturním a společenským proměnám. Mezi ně může být zahrnuta jednak změna společenského procesu uvnitř měst, vyvolaná ekonomickou expanzí měšťanstva, jednak náboženské a lokální konflikty a jednak rozvoj a využití nových objevů v oblasti techniky a technologických postupů (knihtisk a vzestup výroby papíru).

Již od středověku bylo městské prostředí tradičním centrem řemeslné, vzdělávací a obchodní aktivity. V důsledku zámořských objevů na konci 15. století se evropskému kontinentu otevřely nejen nové obchodní trasy po nekonečné mořské hladině s možností zakládat nové trhy, ale proměnilo se také lidské vnímání okolního světa, který přestal mít podobu plochého disku. Proces, který vedl Evropana od izolace k poznání jiných kultur a etnik, začal v jeho představách utvářet novou představu o čase, prostoru a o tom, co je evropské (domácí, tedy civilizované) a co je exotické (cizí, tudíž barbarské). Zámořské objevy tak ve svém důsledku položily nejen základní kámen k pozdější koloniální expanzi západoevropských mocností, ale byly také příčinou posunutí

intelektuálních horizontů vyvolanou pocitem morální i duchovní nadřazenosti Evropy nad zbylými kontinenty. Jedinečnost a rozmanitost těchto objevů však dávají také tušit, že Evropa byla zaplavena potřebou větší informovanosti, a to především v rámci hospodářské motivace spojené se zhušťováním obchodních sítí mezi městy.

Některá evropská města byla totiž už od středověku díky své geografické poloze skutečnými obchodními i kulturními centry, kde probíhaly trhy s obilím, hedvábím, vzácným kořením nebo jinými luxusními předměty. A právě nutnost znát hospodářské a náboženské poměry na sousedních trzích vedl vrstvu obchodníků a bankéřů k potřebě spolehlivého obstarávání informací. A nejen je. Potřeba všeobecné informovanosti byla též úzce svázána s městskými radami, dvorem i šlechtou a s jejich politickými, popř. hospodářskými zájmy.[1]

Vyjma obchodního potenciálu měst stály v rozvoji novodobého zpravodajství ještě jiné podněty. Lze usuzovat, že místa, která byla spjata s určitou správní a historickou oblastí – tedy rezidenční, korunovační a sněmovní města, byla rovněž průsečíkem, ve kterém se sbíhaly informace a zprostředkovávaly se do všech koutů Evropy. Původní výměna informací však byla díky místním vzdálenostem a způsobu dopravy velmi omezena. Proto se s rostoucími potřebami rychlé výměny informací na prahu novověku objevila také nutnost pravidelného systému poštovního spojení, kde by si pěší kurýři předávali písemná sdělení.

Sledujeme-li rozvoj zpravodajství v českých zemích, je i zde patrná souvislost v obchodní intenzitě se sousedními zeměmi. Lze se domnívat, že výměna zpráv ústy, písmem, popř. tiskem mohla probíhat několika poštovními tratěmi. K těm nejznámějším patřila po nástupu Ferdinanda I. jižní trasa mezi Vídní a Prahou – tradičním místem pronikaní nových kulturních podnětů, jejichž ohniskem byla jižní Evropa. V orientaci na západ byla pro rozvoj zpravodajství důležitá obchodní trasa mezi Prahou, Norimberkem a Augsburkem. Z Prahy pak ústila poštovní trať do Vratislavi, kde se tato trasa protínala s komunikací vedoucí z Olomouce. V souvislosti s rozvojem krušnohorského hornictví na

Jáchymovsku hrají důležitou kulturní i politickou roli saský Wittenberg a Lipsko.[2] Tyto hospodářsko-politické vazby se staly zároveň charakteristickým prvkem při kulturních kontaktech s okolními zeměmi, odkud k nám byly importovány umělecké předměty. Ve vztahu k českým zemím se výše zmíněná města proměnila během 16. století ve skutečná centra středoevropského zpravodajství, která do středoevropské oblasti zprostředkovávala informace ze západní a jižní Evropy. Naproti tomu Praha nabízela od 80. let 16. století jako císařská metropole aktuální zprávy z uherských bojišť a o událostech z východních oblastí evropského kontinentu. Po smrti Rudolfa II. a v důsledku třicetileté války převzaly úlohu zpravodajských center Vratislav a Vídeň, třebaže kulturní význam Prahy coby hlavního města českého království zůstal ještě na dlouhou dobu nezměněn.

Důležitým faktorem však byla kromě obchodních potřeb a technických předpokladů také politická a náboženská situace na evropském kontinentě. Pomineme-li události, ve kterých žil člověk evropského středověku (kupř. husitské války, turecká expanze do Uher), stojí za zrodem novodobého zpravodajství až okolnosti spojené s učením Martina Luthera. Navštívíme-li dnes Lutherovo muzeum v saském Wittenbergu, objevíme kromě desítek učených disputací a polemik ve formě obsáhlých knih a brožur také velký počet grafických jednolistů. Jedná se především o nábožensko-politické pamflety, kterými stoupenci Luthera napadali své protivníky z řad církevního kléru, papeže nevyjímaje. Luther i jeho spolupracovník Melanchton si dobře uvědomovali význam letáků, jejich srozumitelnost a schopnost vtipně formulovat rozličné teze a antiteze. Zde se již řečeno slovy Jany Hubkové: *„...zřetelně ohlašuje střet mezi pojímáním letáku jako veřejného fóra pro konfrontaci odlišných názorů a jednostranným využitím letáku k hlásání a podpoře nějakých politických či ideologických pozic."* [3] Mezi významnými ilustrátory těchto satirických pamfletů jmenujme kupř. Lucase Cranacha staršího, který navrhl známý dřevoryt s motivem papeže s oslí hlavou a římskokatolické biskupy spodobnil jako lstivé vlky.

Rovněž habsburská strana si uvědomovala význam psaných novin a pokoušela se o vlastní tiskovou propagandu. Zejména v době tzv. šmalkaldské války působil v jejích službách kupř. pražský tiskař Bartoloměj Netolický.[4]

3. 2. Vývoj publicistiky – od soukromého k veřejnému

Pokusíme-li se rekonstruovat vývoj novověké publicistiky od samého počátku, musíme se vrátit až do 15. století.

Ještě před rozmachem knihtisku v 16. století tvořila hlavní prostředek komunikace (vyjma ústní výměny informací) především ručně psaná korespondence – **dopisy**, jedna ze základních a individuálních forem komunikace politiků, diplomatů, městských úředníků nebo obchodních společenstev.[5] Kromě soukromého sdělení však obsahovaly tyto dopisy také části, které bychom dnes nazvali zajímavostmi, aktualitami nebo novinkami. Jak uvádí ve své studii Jürgen Wilke, byli později tyto části dopisu zasazovány do samostatných rubrik – resp. odstavců, které se začaly označovat termínem „Zettel" (cedule).[6] Takto koncipované dopisy ztrácejí však brzo svůj charakter pouhé osobní korespondence a začnou obsahovat určitý souhrn zpráv hospodářského, politického a vojenského rázu. Rovněž jejich úvodní nadpis – avízo – nasvědčuje určitý posunu od pouhé korespondence k prostředku univerzálního média. Tím byl podle mého soudu položen základ přechodu informace od soukromého k veřejnému, od individuálního adresáta k více recipientům a nakonec od prostředku sdělení k obchodnímu artiklu „vyráběnému" ve specializovaných (nakladatelských) centrech. Zpravodajství se tak během 16. století zorganizovalo jako samostatná výdělečná činnost a obchodníci začali vytvářet při svých cestách za obchodem „nadnárodní" informační síť. Vedle velkých obchodních domů byli tvůrci a příjemci těchto politických cedulí (avíz) také vrchnost a vzdělané osoby, které se mohly včas a lépe informovat o proměňující se mezinárodní situaci.

Díky potřebě pravidelné a rychlé informovanosti a díky cenové dostupnosti spojené s rozšířením znalosti knihtisku se začínají od druhé poloviny 16. století objevovat pokusy o spolehlivější a pravidelnější formu publicistiky. Ne náhodou vyšla tato iniciativa především z městského prostředí, které bylo díky své geografické poloze napojeno na mezinárodní obchod a na císařské poštovní trasy. Počátky novodobého zpravodajství tak leží především v říšských

městech (Norinberk, Augsburk a Frankfurt nad Mohanem), kde si městské rady platily zahraniční agenty. **Psané noviny** (*Neue Zeitung, Newe Zeitung*), jak se dnes tento druh publicistiky označuje, pak vznikaly opisováním jednotlivých dopisů nebo jako kompilace z jiných informačních zdrojů. Své největší rozšíření prožívají v 16. století a jen pro zajímavost připomeňme, že mezi ty nejznámější patřily bezesporu psané noviny rodiny Fuggerů. Tato obchodnická rodina pocházela z Augsburgu – tehdejšího centra obchodu v říši. Ve svých novinách shromažďovali zprávy politického, hospodářského a vojenského rázu z celého známého světa. K tomu, jaké informace Fuggerové svým předplatitelům poskytovali, zde můžeme uvést jednu ukázku z dochované zahraniční korespondence, která se stala rezervoárem pro jejich noviny. *Neue Zeitung* rovněž vznikaly opisováním zpráv z došlých dopisů a relací, a to jednak od specializované skupiny novelantů a jednak od osob, které působily v armádě, v městské radě, u dvora nebo ve službách zahraniční diplomacie.[7]

Pravdivé noviny o podivuhodné události v Čechách

Ve městě Kouřimi, které leží v Království českém nedaleko od Prahy, bydlí u jedné vdovy zbožný a pracovitý muž jménem Mikuláš, spolu se svou ženou a třemi malými dětmi. Tento chudý muž neměl kvůli své bídě nic víc než jen 4 feniky. 22. května časně z rána se rozhodl za tyto poslední peníze koupit v pekárně chléb pro svou rodinu. Když se vrátil domů...a rozdělil chléb mezi děti, začaly se děti po chvíli domáhat dalšího jídla. On však již neměl žádné peníze na jídlo, a proto poslal ženu, aby vyprosila na dluh ještě jeden bochník chleba. Ta však ničeho nepořídila a s prázdnýma rukama se vrátila domů. Mikuláš se proto rozhodl, že půjde nakopat jíl, který by mohl prodat nějakému hrnčíři nebo sedlákovi ve vesnici. Vzal si proto malou motyku a odešel za město. Když procházel cestou, která vede kolem dvora pana Johanna Lanny, císařského sudího ve městě Kouřimi, uviděl vedle cesty jíl. Začal proto kopat motykou do země. Po chvíli objevil v zemi čtyři sněhově bílé předměty, které ihned donesl

domů ženě, aniž by tušil, že je to mouka. Poručil jí, aby jíl zanesla k hrnčíři a za peníze, které dostane, koupila chléb. Když žena přišla k hrnčíři, seběhlo se tam mnoho lidí a začali se podivovat nad tím, že se nejedná o jíl, ale o velice chutnou mouku...

Od té doby mnoho místních... a zbožných chudáků sbírá na tomto místě tento vzácný dar, zvláště pak ti, kteří mají malé děti. Když ji však vezme do ruky ten, který bývá ve své víře často vlažný, promění se mouka v písek...

Tento div spatřilo mnoho počestných lidí na vlastní oči a jednotlivé kusy mouky vlastníma rukama osahali. Za to vše vděčíme jen obdivuhodné moudrosti a nedosažitelné milosti... našeho pána Boha.

6. července 1590 [8]

Vedle psaných novin se v první polovině 16. století stávají nejrozšířenějším médiem tištěné **letáky** (**jednolisty** a textově obsáhlejší **novinové brožury**). Obě tyto skupiny tvořily součást téhož informačního proudu jako nepravidelně vycházející psané noviny a spolu s nimi představují podstatnou složku komunikace. Široké uplatnění těchto drobných tisků (zprvu především dřevorytů) spadá do období náboženských konfliktů v říši během 16. století a v celé své šíři ukazuje, jakou úlohu přikládaly obě znesvářené strany mediálnímu zviditelnění při obhajobě vlastních názorů. Na jejich tvorbě se však již nepodíleli jen sami tiskaři spolu s rozvinutou sítí korespondentů a písařů (kupř. duchovní, vzdělané osoby, armádní dopisovatelé, poštmistři nebo městští úředníci), ale také dřevorytci, mědirytci, kreslíři předloh, popř. také koloristé (Briefmaler).

Letáky z této doby se zprvu nevyznačovaly realistickou podobou popisované osoby, popř. nějakého geografického místa. Kupř. dřevěné štočky měst byly často používány nejen pro vyobrazení jedné konkrétní lokality, ale opakovaně i pro lokality jiné. Oproti ručně psaným novinám byly tištěné zprávy – ať již v jednolistové nebo novinové formě – vydávané plošně, v nákladu pohybujícím se mezi 1000–1500 exempláři na jeden dřevěný štoček. Obrazová příloha, schopnost pobavit a oslovit publikum, nízká cena spojená s rychlou

odezvou na probíhající událost, to vše přispívalo k oblibě letákové publicistiky. Letáky tak mnohem lépe než jiná média zprostředkovávaly nevzdělanému divákovi poznání okolního světa a díky moci obrazu a síle přednesu mohly úspěšně působit i na jeho city.

K dalšímu rozmachu zpravodajských tisků pak dochází v období třicetileté války. V nebývalém rozkvětu těchto tisků se vedle námětů s válečnými událostmi, objevují rovněž politické satiry, humoristické, prorocké či astrologické grafiky. Je však patrné, že tím byla přebírána jen dřívější námětová agenda, která se v periodické činnosti využívala již za náboženských konfliktů během 16. století. Rovněž místa, kde tyto drobné tisky vznikaly a odkud k nám byly dováženy, zůstávala stejná. Po porážce na Bílé hoře se opět (díky přísným cenzurním opatřením) importovala letáková produkce prostřednictvím pošty, potulných prodejců nebo domácích kupců z říšských měst. Mezi nimi opět převládají nakladatelské domy v Norimberku, Wittenberku nebo Augsburku. Odtud se zprostředkovávaly zprávy ze západní a jižní Evropy a předávaly se tak dál na východ od říšských hranic.

Naproti tomu došlo ke změně ve způsobu řazení letákového textu (jednoduché popisky byly nahrazeny často veršovanými legendami pod vyobrazením) a v podrobnějším podání informací. Nahrazení dřevěného štočku mědirytem koncem 16. století pak umožnilo rytcům jemnější lineární textury a detailnější způsob vyobrazení určité lokality. Rovněž vyobrazené postavy dostávají svou vlastní tvář. Dochází tak k určitému zindividualizování lidských tváří, třebaže jen u významných osob.

Od druhé poloviny 16. století se vyjma letáků objevují i jiné formy publicistiky, které předznamenaly přechod k moderní podobě novin. Tento přechod tvoří mnohastránkové, tzv. **tržní relace** (Messrelation), vydávané každoročně u příležitosti veletrhů konaných kupř. ve Frankfurtu nad Mohanem, Lipsku nebo ve Strassburgu.[9] Ty však nemohly uspokojit od počátku 17. století rozšířenou potřebu přísunu včasných a pravidelně vycházejících informací. Postupně se tak začínají objevovat **měsíční** a **týdenní noviny** (Monat- a

Wochenzeitung), které mohly rychleji reagovat na evropské události. Na jejich tvorbě se rovněž podílela skupina novelantů – žurnalistů, kteří dodávali za určitý obnos týdenní zprávy svým předplatitelům.[10] Od roku 1609 se tak objevují první tištěné noviny (Relation) štrasburského nakladatele Johanna Carola, které vytvořily určitý vzor pro jiné nakladatele. V relativně krátké době se tak začínají vydávat další tištěné noviny v mnoha říšských městech: v Kolíně, Vídni, Frankfurtu nad Mohanem a od roku 1658 také v Praze, tištěné ovšem německy.

Tím jsme se ovšem dostali do oblasti, která již není předmětem této diplomové práce. Jedná se totiž o masová média, která nebyla dostupná „prostému" publiku, ale spíše městským korporacím, úřadům, panovnickému dvoru nebo šlechtickým představitelům. Informace v těchto novinách byly určeny především těm, kteří si je předem předplatili a dokázali si tyto zprávy přečíst. Absence cirkulace informací spojená s privátním charakterem takto dodávaných novin nám tak zabraňuje v pokusu o analyzování účinku zpráv na veřejné mínění. V následující části se proto pokusím zaměřit spíše na problém výroby a produkce letákových archů.

3. 3. Výroba a produkce jednolistů

Jestliže jsme se výše zaměřili na způsob získávání informací, je nutné stručně také nastínit, kdo se na fyzické (vnější) podobě novinových letáků při jejich výrobě podílel a jakými cestami se dostávaly ke svému publiku.

Celistvě a svébytně vypadající jednolist je možno charakterizovat jako kompoziční fragment poskládaný v jeden celek různými profesemi. Avšak vzhledem k tomu, že jednotlivé profese výroby mohla provádět tatáž osoba, je dnes obtížné přesně určit, kolik zúčastněných se na vzniku letáku podílelo. Rovněž častá anonymita, jejímž smyslem byla ochrana tiskařů s cílem zamezit cenzurním institucím zásahy proti námětům tiskovin, znamená pro současného badatele citelný zásah do jeho výzkumu. Na prostudovaném materiálu dochovaných listů tak můžeme pracovat pouze s údaji, které přímo uvádějí: jméno nakladatele (*bei...*, *zu bekommen bei...*), překladatele (*in Verlegung...*), autora předlohy (*ex Officina Typhographica...*), tiskaře (*gedruckt zu...bei, impressum per...*, *verfertigt durch...*, *vytištěno u...*), autora obrazového námětu (*invenit*, *Inventor... author utrisque operis offeret...*) a rytce (*fecit...*, *sculptor...*).[11] Většina těchto jmen nebo jejich iniciál byla umístěna na konci textu, popř. v dolní části obrazové přílohy. V případě dřevorytin k nim přistupuje s vysokou pravděpodobností ještě profese řezbáře dřevěné formy a koloristy (*Briefmaler*), jenž vybarvoval list vodovými barvami.[12]

Vzhledem k tomu, že tiskařské řemeslo bylo tzv. svobodným uměním, tj. nebylo vázáno na cechovní organizaci, je možno uvažovat o velké konkurenci nejen mezi domácími nakladateli, ale i těmi zahraničními. Třebaže letákové archy vznikaly v prostředí, jež muselo nahlížet na dobové zvyky, je u autorů patrná snaha o vlastní estetický řád a snaha o vlastní formulaci textu i obrazu, která by zvyšovala kupní potenciál jejich tiskovin. Cena byla za jeden potištěný arch papíru zřejmě v rozmezí 1 až 2 feniků, což na svou dobu nebyla příliš vysoká částka.[13] Proto se jejich „překupníky“ mohly stát mimo knižních obchodů také chudé vrstvy obyvatelstva, které putovaly krajem a živily se jejich

prodejem. Tento způsob distribuce byl vázán, řečeno slovy Michaella Schillinga, na principu *face-to-face*, tj. na osobním kontaktu mezi prodejcem zprávy a jejím odběratelem.[14] Ono Schillingovo *face-to-face* bychom však mohli rovněž vnímat jako spolupřítomnost a spoluúčast nositele informací a recipienta zpráv. Tento vztah mohl být zprostředkován buď prostřednictvím seriózních knihkupectví nebo pouličními a domovními prodejci. Mezi těmito prodejci, kteří měli podle dochovaných obrazových pramenů upevněné své zboží na prsou nebo je nesli v nůších, převládali nejspíše tuláci, postilióni, dobrodruzi nebo vysloužilí vojáci.[15] Mezi prodejci letákové publicistiky bychom jistě našli i putující kejklíře, herce nebo zpěváky, kteří pojímali prodej letáku jako divadelní představení, kdy letákový text představoval scénář a obraz výtvarný doprovod hry. Úspěch této inscenace byl zároveň předpokladem prodejního zisku. Je tak zřejmé, že distributoři neplnili jen úlohu prodejní, ale zároveň úlohu zprostředkující, či lépe řečeno objasňující, kdy potencionálním zákazníkům přeformulovávali obrazové a textové nejasnosti letáku.

Jiným předpokladem úspěšného prodeje byla samozřejmě lokalita, kde se takovéto tisky nabízely. Domnívám se, že tomu bylo především na místech, kde se koncentroval větší počet lidí, jako byla rezidenční a univerzitní města, v nichž se pravidelně konaly týdenní trhy, knižní veletrhy nebo obchod s uměleckými předměty. Takovým městem byla mimo ta říšská i Praha, jež na přelomu 16. a 17. století představovala kulturní, společenské i politické centrum evropského kontinentu. Do Prahy přijížděli zpravodajové i diplomaté z celé Evropy a mimo císařský dvůr zde rovněž sídlil papežský nuncius. Kromě výměny informací se zde jistě uskutečňoval i prodej uměleckých předmětů včetně grafiky, ať již té umělecké nebo té užitkové.[16] Mezi prodejní místa bychom mohli zahrnout i prostory před kostely, které v době konání bohoslužeb slibovaly větší koncentraci potencionálních zákazníků.

Městské trhy měly nejen informačně-zpravodajský potenciál, ale zároveň vytvářely prostor, kde docházelo ke kontaktu mezi měšťany a vesničany. Tím se letáky a informace, které přenášely, šířily i do mimoměstského prostředí. Pro

nevzdělané vrstvy z vesnického prostředí, jejichž hlavní aktivitou byla zemědělská výroba, byla určena při prodeji výše uvedená divadelní představení. Kontakt mezi městským a vesnickým obyvatelstvem však neprobíhal jen v rámci obchodních aktivit. Místem, kam lidé přicházeli nejen za zábavou a pitím, ale rovněž proto, aby se dozvěděli novinky a zajímavosti, byly mimo konání masopustů rovněž sály hostinců a krčem.[17]

Ne všichni však byli z novinových letáků a jejich prodejců nadšeni. Známý humanista a filozof českobratrského vyznání Jan Ámos Komenský zachytil ve své knize *Labyrint světa a ráj srdce* zajímavý pohled intelektuála své doby na tehdejší publicistiku. Coby poutník doprovázený Všudybudem a Mámením Komenský kriticky pohlížel na prodejce novin a jejich publikum. Z níže ocitované části textu nepřímo vyplývá, že považuje letáky za lživé a zprávy v nich za smyšlené, jež však mají moc probouzet v lidech pocity strachu a úzkosti:

22. kapitola

Jak poutník mezi novináře trefil

„A kde se pak ty píšťaly (noviny, jarmareční písně – pozn. autora) *berou?“ „Přinášejí je odevšad,“ dí on* (Všudybud – pozn. autora). *„Co nevidíš prodavačů?“ Takž pohledím a aj, tu chodí a jezdí naschvál k tomu nařízeni, píšťalky ty roznášející. Z nichž mnozí na prudkých koních jezdili, a od těch kupovali mnozí; jiní chodili pěšky, někteří se i na berlách kulhajíce; a od těch rozumní kupovali raději, pravíce, že bývají jistší* (tj. spolehlivější – pozn. autora).

Nejen pak sem se díval na ně, ale i poslouchal sám, tu i tam se zastavě: a poznal sem, že to opravdu jakási líbivost tak rozdílné odevšad přicházející hlasy slyšeti. Toto se mi nelíbilo, že někteří nemírně sobě v tom počínali, všecky píšťaly, co jich dostati mohli, skupujíce: an popískajíc sobě drobet, každou zase preč vrhli. Byli tu z rozdílných stavů, kteříž doma řídko sedíc vždycky tu na ryňku číhali, kde co pisklo, ucha nastavujíce.

Ovšem pak nelíbilo mi se, když jsem marnost věcí té poznal. Nebo častokrát smutný se hlahol rozcházel, že se kormoutili všickni: po chvíli však zavzněl jiný, a byl ze strachu smích. Opět některé píšťaly zvuk tak libě zněl, že všichni výskali a plésali, a hned se proměniv, aneb utišil, aneb v smutné skřípání obrátil: takže kdo se jimi zpravovali, ledakdy se ledačehos děsili, an to v dým bylo. Bylo se tedy čemu zasmáti, že lidé každého větru zavanutí šáliti se dají. Protož jsem ty chválil, kteří šibřiňků (tj. lhářů – pozn. autora) *těch nedbajíce, práci svých hleděli...*[18]

Poznámkový aparát:

---

1) Srov. SPORHAN-KREMPEL, Lore, *Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700, Nürnberg 1968.* Zasílání novin o českých poměrech, bylo žádáno především u těch evropských dvorů, jenž bezprostředně sousedily se zeměmi Koruny české. Mezi zpravodajskou korespondencí, tak převažují takové, které byly určeny bavorskému vévodovi a saskému kurfiřtovi. Jejich znění srov. kupř.: NOVÁK, Bedřich, Jan, *Sněmy české, díl XV., Sněmy roku 1611, Praha 1917, čísla ukázek: 6., 34., 75., 262., 130., 175.*

2) Srov. PETRÁŇ, Josef, *Dějiny hmotné kultury II. (2) – Kultura každodenního života od 16. do 18. století, Praha 1997, str. 909–951*

3) HUBKOVÁ, Jana, *Letáky o Fridrichovi Falckém jako pramen k vývoji a vnímání české otázky v letech 1619–1632, Disertační práce, Sv. 1., FF UK, Praha 2006, str. 30*

4) Srov. kupř. novinový leták: ACTA aller Handlungen, so sich zwischen..., Grossmechtigisten Fürsten und Herren Ferdinanden, Römischen, Hungerischen, und Behaimischen etc. König etc und etlichen personen aus dem Herrn, Ritter, und Burger Standt, der Cron Behaims, des vergangen 1547 jars..., sign. KNM, sign. 41 D 2

5) Srov. obrazovou přílohu z BAUER, Wilhelm, *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte, Wildpark-Potsdam 1930, str. 141–142*

6) Tamtéž, str. 18

7) Rozsáhlý fond ručně psaných novin a dochované korespondence, která byla adresována rodině Fuggerů od jejich zahraničních zpravodajů, je dodnes uchován ve vídeňské Národní knihovně a Univerzitní knihovně v Lipsku. Více viz. KLARWILL, Victor, *Fugger-Zeitungen, Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605, Wien-Leipzig-München 1923*

8) Autorův překlad. Původní znění srov. tamtéž, str. 145–147

9) Více viz BAUER, Wilhelm, *Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte, Wildpark-Potsdam 1930, str.* 30–34, SCHOTTENLOHER, Karl, *Flugblatt und Zeitung, Berlin 1922, str. 225–235*

10) ŠIMEČEK, Zdeněk, *Rozšíření novin v 17. a na počátku 18. století. In: ČČH, 27, 1979, str. 540–569*

11) Srov. kupř. CD ukázka č.: 15, 18, 51, 69, 72, 89

12) Srov. kupř. CD ukázka č.: 93

13) Schilling tuto částku uvádí na základě pramenné analýzy účetních knih tiskařů z 16. století. Více viz. SCHILLING, Michael, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit, Tübingen 1990, str. 38 – 39.* Z českého prostředí se údaje o cenách letáků bohužel nedochovaly.

14) Tamtéž, str. 29

15) Srov. obr. přílohu SCHILLING, str. 398–399 nebo obr. č. 106 (ACTUS IV).

16) Kupř. na rytině od Aegidia Sadelera, datované rokem 1607, je zachycen pohled do Vladislavského sálu, kde stojí podél stěn stánky s vyvěšenými knihami, grafickými listy a jinými uměleckými předměty. Srov. obr. přílohu: VOREL, Petr, *Velké dějin zemí Koruny české, sv. 7., 1526 - 1618, Paseka, Praha 2007, str. 472.* Samotná rytina se nachází ve fondu NG, inv. č. DR 4961

17) Tuto doměnku potvrzuje kupř. i veršovaná skladba „*Podkoní a žák*" pocházející z konce 14. století, v jejíž závěrečné části je uvedeno:

„Dnes, ktož rád do krčmy chodí
Častokrát se jemu přihodí,
Že zvie příhody nějaké
A k tomu noviny také.
Mnohémuť se tak zračí,
Najviec, ktož se tam omračí,
Žeť má doma co praviti."

Z přepisu ERTLA, Václava, *Podkoní a žák, Praha 1919, str. 30*

18) KOMENSKÝ, Jan Ámos, *Labyrint světa a ráj srdce, editor Antonín Škarka, Odeon, Praha 1970 – str. 110–112*

4. Jednolisty v letech 1618 – 1648

Každý válečný konflikt nebo revoluce, která byla vyvolána společenskými otřesy, se stávají předmětem mediálního zájmu. Dramatická napětí vyvolaná lokálními konflikty, náboženskými střety nebo živelnými pohromami poutá naši pozornost již po dlouhá staletí. Komunikačním mostem, který nám a našim předkům zprostředkovávají média, je jejich konzument vtažen do tohoto dění a v jediném momentu získává dojem aktivní spoluúčasti na událostech dne. Nejinak tomu bylo i po vypuknutí stavovského povstání v květnu roku 1618. Většina událostí, které se v této době odehrají v Čechách i za hranicemi českého státu je přitom zásadní – právě tato doba se pro média stala rezervoárem aktualit, z něhož se napájela, aby je poté mohla vydat ze sebe. Dlouhá doba třicetileté války se tak promítla i do naší letákové publicistiky, kde si hudba, písmo a obraz s nostalgickým viděním světa opět začnou pohrávat s lidskými emocemi, názory a představami.

Pokusme se nyní vykreslit dobový kontext, jenž aktualizoval letákové zpravodajství, přičemž těžiště výkladu položme převážně do vylíčení politicko-náboženských poměrů v rámci habsburské monarchie.

4. 1. Stavovské povstání a třicetiletá válka[1]

Události kolem Bílé hory a stavovského povstání se pro většinu odborné, ale i širší veřejnosti staly jedním z nejzásadnějších míst paměti českých dějin. Dodnes se setkáváme s určitými náznaky zpřítomňování minulosti prostřednictvím aktualizací, ať již připomínáním symbolických míst nebo přebíráním obrozeneckého konceptu národních dějin, kde Bílá hora byla představena jako počátek doby „temna“ a kulturně společenského úpadku celého národa.

Hledáme-li příčiny událostí, které vedly k otevřené stavovské rebelii proti katolickým Habsburkům, musíme se při našem skromném výkladu vrátit již do období 16. věku. Zde byly položeny základy k pozdějším náboženským a

politickým střetům, které vyvrcholily pražskou defenestrací a k pověstnému *„crimen laesae maiestatis“* (zločin urážky majestátu).

Předbělohorský stát byl v této době státem stavovským to znamená, že český král se dělil při své vládě nad zeměmi Koruny české o moc s tzv. zemskými stavy (*imperium mixtum*). Postavení zemských stavů se mezi jednotlivými zeměmi lišilo, přičemž na prvním místě v pořadí, stála česká stavovská obec. Její význam se projevoval především v jejich kompetencích, jako bylo povolování a výše berní, svolávání vojenské zemské hotovosti, obsazovaní zemských úřadů a především práva volit a přijímat nového krále na uprázdněný královský trůn. Je proto zřejmé, že se Habsburkové již od počátku své vlády pokoušeli – podle vzoru španělské monarchie – omezit vliv zemského sněmu, zemských úřadů i stavovských svobod. Důsledkem těchto snah bylo zakládání dvorských úřadů, které byly na těch zemských nezávislé a jejichž úředníci oproti těm zemským podléhali výlučně panovníkovi. Tyto úřady měly zároveň překonávat jistou politickou a správní nesourodost jednotlivých zemí. Ty totiž sice navenek působily jednotným celkem, ale vnitřní záležitosti si spravovala každá ze zemí sama prostřednictvím vlastních sněmů a soudů.

Zkoumáme-li náboženské poměry v předbělohorských Čechách, mohli bychom zde na úvod ocitovat slova Františka Kavky: *„Jestliže v době rozvitého středověku věci politické a náboženské splývaly vjedno, nyní již začínají být zřetelně oddělovány, aniž ovšem byla přerušena spojitost mezi náboženstvím a politikou“*. [2] Jinými slovy: veškeré náboženské otázky, konflikty a střety byly řešeny z politického a mocenského aspektu.

Habsburkové ve svém úsilí vytvořit centralizovaný a absolutistický stát, využívali univerzální katolické víry, která jim měla vytvořit legální podklad pro jejich mocenské ideje. Nicméně potridentský katolicismus měl v rámci českých zemí své stoupence jen mezi úzkou skupinou lidí. Naprostá většina obyvatelstva totiž patřila mezi utrakvisty, kteří se počátkem 16. věku rozpadly na křídlo konzervativnější (staroutrakvisty) a na křídlo radikálně smýšlející (novoutrakvisty). Své početné přívržence mělo rovněž luteránství, převážně v

oblastech Slezska a v Lužicích. Bez většího politického vlivu vystupovali v Čechách a na Moravě novokřtěnci, kalvinisté a jednota bratrská, ke které se však hlásily významné panské rody. Habsburská vláda se tak již od samého počátku své vlády dostávala do střetu se zemskými stavy ať již to byla otázka formy vlády nebo náboženského vyznání.

Třebaže je nástup protireformace nutno datovat již od porážky stavovského odboje r. 1547, vládl v zemi až do konce 16. věku náboženský smír. Zemské úřady a tím rozhodující vliv na osudu země měla v rukou především umírněná strana šlechticů reprezentovaná kupř. Vratislavem z Pernštejna, Adamem ze Šternberka nebo Karlem st. ze Žerotína. Politické klima se však postupně začalo radikalizovat koncem 16. století za vlády císaře Rudolfa II. Mnoho nekatolíků v těchto letech konvertuje (Vilém Slavata, Albrecht z Valdštejna nebo Karel z Lichtenštejna), většinou kvůli mezikonfesijním sňatkům a kariérnímu postupu. Tato nová generace se díky podpoře španělského dvora a papežských nunciů začala aktivněji prosazovat nejen v zemské politice, ale i v rekatolizačním úsilí a v obsazování zemských úřadů.[3] Dřívější hledání kompromisu mezi katolíky a reformovanými církvemi tak vzala nyní za své.

Mimo domácích třenic museli Habsburkové řešit situaci také za hranicemi českého státu. V Uhrách, kde vítězný postup proti Turkům vyvolal rekatolizační snahy katolíků, narazil Rudolf II. na odpor uherských stavů hlásících se ke kalvinismu. Do čela povstání se tehdy postavil Štěpán Bočka, který zahájil boj za náboženskou svobodu. Válečný konflikt se poté přesunul na jaře roku 1605 z uherských nížin na Moravu, kde však byly Bočkajovy oddíly zatlačeny zemskou hotovostí zpět na území dnešního Slovenska. Mírová jednání, která vedl arcikníže Matyáš, byla završena v tzv. vídeňském míru z r. 1606, kde císařův ambiciózní bratr povolil v Uhrách náboženskou i politickou svobodu. Rudolf II. však odmítl uznat znění této mírové smlouvy, což ve svém důsledku vedlo k odboji proti jeho vládě. Do čela odboje proti němu se postavil právě arcikníže Matyáš. Ten získal na svou stranu nejen uherské a rakouské stavy, ale později se k této konfederaci připojili rovněž moravští stavové reprezentovaní Žerotínem a

Karlem z Lichtenštejna. Čeští stavové se ovšem k povstání - i přes naléhaní Moravanů - nepřipojili. Tato patová situace byla nakonec vyřešena 25. června 1608, kdy byl podepsán libeňský mír mezi Rudolfem a Matyášem. Rudolf se v něm zavázal, že se vzdá své vlády a císařského titulu v Rakousku, Uhrách a na Moravě. Z titulu českého krále, který mu byl ponechán, vládl již jen nad českým královstvím, Lužicí a Slezskem.

Za svoji věrnost dosáhli poté čeští stavové 9. července roku 1609 vydání Majestátu na náboženskou svobodu. Majestát znamenal potvrzení České konfese z r. 1575 a upravoval vztahy mezi jednotlivými církvemi pod dohledem sboru 30 defensorů. Rovněž Slezané si nechali potvrdit víru svých předků a vymohli na Rudolfovi Slezský majestát vydaný 20. srpna téhož roku, kde se výslovně povolovalo luterské vyznání.

Zhrzený Rudolf podnikl poslední zoufalý pokus, jak pokořit nejen české stavy, ale také svého bratra Matyáše. Roku 1611 povolal pasovské vojsko najaté arciknížetem Leopoldem Pasovským, císařovým bratrancem, původně pro válku v Jülišsku-Klevsku. V lednu 1611 proniklo toto vojsko do Čech až do Prahy, kde však jejich útok vyvrcholil pouze rabováním Malé Strany. Poté co čeští stavové shromáždili zemskou hotovost museli pasovští rychle Prahu opustit a odejít ze země. Zdiskreditovaný Rudolf se následně musel vzdát i své vlády v Čechách a Matyáš se tak definitivně stal vládcem všech zemí Koruny.

Události, které následovaly po Rudolfově abdikaci však nevedly k uklidnění stávajících poměrů. Ba naopak. Protihabsburská opozice se nesmířila s váhavými postoji nového císaře, jenž odmítal písemně uznat nejen Rudolfův Majestát, ale i jiné sliby dané zemským stavům na jejichž základě byl dosazen na královský trůn. Ztroskotání těchto snah o právní legalizaci stavovských práv tak vyústilo k vytvoření radikálnějšího křídla protihabsburské opozice. Za Matyášovi vlády se tak začínají prohlubovat separační tendence některých evangelíků, kteří zcela nezávisle na vládním kurzu začali vyhledávat potencionální spojence mezi členy protestantské Unie a okolními zeměmi. Stoupence protihabsburské opozice našli čeští stavové nejen u hornorakouských stavů, v jejichž čele stál Jiří Erasmus

Tschernembel, ale také ve slezském knížeti Janu Krnovském a u Kristiána z Anhaltu - předním představitelem falcké diplomacie.

Napětí se stupňovalo nejen díky rekatolizačním a centralizačním snahám vídeňského dvora, ale také uvnitř stavovské obce. Čeští stavové se totiž pokládaly za hlavní reprezentanty všech zemí koruny a uzurpovaly si právo na volbu panovníka a na celozemskou platnost zemských úřadů sídlících v Praze. Rozkolísanost uvnitř stavovské obce se naplno projevila v roce 1617. Vzhledem k tomu, že Rudolf ani Matyáš neměli potomky, přijal český sněm konaný v pražském Karolinu za budoucího českého krále Matyášova bratrance Ferdinanda Štýrského. Ten byl uznán i ve vedlejších zemích koruny a svůj souhlas k jeho kandidatuře vyjádřili i španělští Habsburkové v tzv. Oñateho smlouvě. Stavovská opozice v čele s hrabětem Thurnem, tak nedokázala prosadit jinou kandidaturu a ani nedokázala této volbě zabránit. Tím, že zastrašená opozice tehdy vyjádřila svůj souhlas s přijetím Ferdinanda za českého krále, uznala zároveň dědičné právo Habsburků nad všemi zeměmi Koruny české.

V následujícím období, rychle narůstala řevnivost mezi katolickým a protestantským táborem v Čechách. Protestanti vznášeli stížnosti na porušování zásad Majestátu i na perzekuci Ferdinandových odpůrců. Posledním impulsem, který přivedl české země na pokraj války se však staly dva incidenty v Broumově a Hrobě. Luteránští obyvatelé těchto městeček si zanedlouho po vydání Majestátu vystavěli kostely, s čímž nesouhlasila jejich vrchnost zastoupená v prvním případě břevnovským opatem Wolfgangem Selendrem a ve druhém případě pražským arcibiskupem Janem Loheliem. Na jejich popud nařídila královská kancelář r. 1618 oba kostely zavřít. Česká stavovská opozice nato svolala i přes Matyášův výslovný zákaz sněm do pražského Karolína, odkud měla být do Vídně zaslána stížnost na porušování zásad Majestátu. V průběhu rokování však připravili stavovští předáci pod Thunovým vedením defenestraci, kterou měla být váhající část stavovské opozice vtažena do protihabsburského povstání. 23. května 1618 vtrhli do královské kanceláře a svrhli z oken Pražského hradu dva královské místodržící - Viléma Slavatu a Jaroslava Bořitu z Martinic

spolu s jejich sekretářem Filipem Fabriciem. Tentýž den ustavili stavovskou vládu (Direktorium) složenou z třiceti direktorů, která měla spravovat poměry v zemi. Mezi nejvýznamnější představitele takto ustanovené vlády patřili od samého počátku povstání: Václav Vilém z Roupova, Bohuchval Berka z Dubé, Václav Budovec z Budova, Jáchym Ondřej Šlik a Albrecht Smiřický ze Smiřic. Brzy nato začalo být verbováno vojsko, jehož velení bylo rozděleno mezi Thurna, Leonharta Colonny z Felsu a Fridricha z Hohenlohe. Později se ke stavovskému vojsku připojí ještě armáda Ernsta hraběte Mansfelda naverbovaná z prostředků Karla Emanuela Savojského

Přísaha velkých obcí Starého Města, Nového Města a Malé Strany na spojenectví s ostatními povstalými stavy pak byla signálem k zahájení vojenských příprav a vystoupením proti exponentům habsburské politiky. Jedním z prvních nařízení zemské vlády bylo vypovězení jezuitů ze země a vydání apologie, která ospravedlňovala pražskou defenestraci před zahraniční veřejností. V oficiálním vyjádření apologie, jejímž autorem byl sekretář direktoria Benjamin Fruewein, se stavové prezentovali jako ochránci nábožensko-politických práv a svobod. Z vyjádření tedy vyplývá, že povstání nepovažovali namířené proti císařské milosti, ale proti těm, kteří tyto výsady svým jedním ohrožovali.

Zatímco se císař Matyáš pokoušel se svým důvěrníkem, vídeňským biskupem Melchiorem Klesem najít řešení diplomatickou cestou, zformovalo se ve Vídni radikálnější křídlo vedené Ferdinandem Štýrským, španělským vyslancem Iñigem de Oñatem a nejvyšším českým kancléřem Zdeňkem Vojtěchem z Lobkovic. Ti všichni pochopili, že jde o bytí a nebytí Habsburků ve střední Evropě a k tomu, aby došlo k restauraci císařské moci a autority je zapotřebí vojenské síly. Proto již v červenci 1618 začal valonský hrabě Jindřich Duval Dampierre verbovat na Ferdinandův rozkaz pluky na italském území. Krom toho byla od září formována další armáda Karla Bonaventury Buquoye, pozdějšího vrchního velitele císařských vojsk. Obě armády byly podporovány prostředky, které poskytl španělský král Filip III. a arcivévoda Albrecht – toho času místodržící v Nizozemí. Z dnešního úhlu pohledu je patrné, že české

povstání pro ně představovalo důležitý faktor ve vývoji habsburské monarchie v jejím úsilí o integraci středoevropského prostoru. Po smrti císaře Matyáše v březnu 1619, tak již Ferdinandovy nic nebránilo v tom, aby zahájil proti povstalcům tvrdý kurs.

Mimo zásobovací potíže a vyplácení žoldu pro armádu, kterým muselo direktorium záhy po vypuknutí povstání čelit, byl problém neutrality moravských stavů. Na moravském sněmu konaném v Olomouci v červnu 1618 se jejich předák Karel starší ze Žerotína pokusil o smírné řešení mezí Vídní a českými stavy. Díky svým diplomatickým kontaktům a znalostem o politické situaci v zahraničí se totiž obával, že česká záležitost je předem ztracena. Ve své neutralitě šel moravský politik ještě dál, když na srpnovém sněmu v Brně povolil císařským vojskům volný průchod Moravou. Tím se císařští pod Buquovým vedením dostali bez odporu až k Čáslavi, kde se v září téhož roku střetli s Thurnovými pluky. Díky nesmírným zásobovacím obtížím a pro žalostný stav obou armád však oba vojenští předáci ustoupili od rozhodující bitvy.

Neutralita Moravy však neměla dlouhého trvání. Již v květnu následujícího roku byl Žerotín odsunut radikálnějším Ladislavem Velen ze Žerotína, který stanul v čele Moravy po převratu na brněnském sněmu. Problém s postavením a autonomií stavů všech zemí Koruny se nakonec pokoušel vyřešit generální sněm konaný v letních měsících roku 1619. Na něm byla schválena konfederační ústava, jíž se český stát měnil ve stavovskou konfederaci v čele s voleným panovníkem. K této konfederaci se kromě všech zemí Koruny připojili rovněž hornorakouští a dolnorakouští stavové.

Vzhledem k tomu, že se Ferdinand ocitl v táboru nepřátel vyskytla se otázka volby nového krále. Mezi kandidáty na český trůn se objevovala řada jmen. Po náhlé smrti Albrechta Jana Smiřického patřili mezi nejvážnější kandidáty, saský kurfiřt Jan Jiří, o jehož zvolení usiloval luterán Jáchym Ondřej Šlik. Naproti tomu prezident české komory Václav Vilém z Roupova a většina členů direktoria se vyslovovala pro kalvínskou kandidaturu Fridricha Falckého. Jednání, která vedl Achác z Donína s falckým kancléřem a obratným diplomatem

Kristiánem z Anhaltu, probíhala již od počátku roku 1619. Rozhodujícími prvky pro Fridrichovu kandidaturu zde bylo nejen jeho vedoucí postavení v protestantské Unii, ale také ochota financovat vojenské akce proti Habsburkům. Rovněž příbuzenské vztahy sehrály ve volbě nového krále důležitou úlohu. Fridrichova manželka Alžběta Stuartovna byla totiž dcerou anglického krále Jakuba I., který však nebyl s kandidaturou svého zetě příliš nadšen. Jakubova obava pramenila jednak z obavy z hrozícího konfliktu se Španělskem a jednak z určitého pocitu ohrožení mocenské rovnováhy na evropském kontinentě. Lokální válka vedená na okraji říše by se totiž s Fridrichovým přijetím české koruny stala evropským konfliktem. Přes Jakubovo varování přijal v srpnu 1619 Fridrich Falcký rozhodnutí generálního sněmu, na kterém byl zvolen za českého krále. Jen nedlouho před tím došlo k sesazení Ferdinanda Habsburského z českého trůnu. Slavnostní korunovace mladého Fridricha slavnostně uskutečněná v katedrále sv. Víta 4. 11. 1619 se měla stát vyvrcholením a potvrzením autonomního postavení, práv a svobod zemských stavů.

Politická konstelace na evropském kontinentě však pro mladého krále nenasvědčovala nic dobrého. Shromáždění protestantských knížat a říšských měst sdružených v Unii se nechtělo nechat zatáhnout do sporů mezi českými stavy a Habsburky. Rovněž saský kurfiřt Jan Jiří odmítl Fridrichovu interpretaci, že konflikt má charakter náboženské války vedené pro záchranu nekatolických vyznání. Jak on tak i Unie chápali válku jen jako politický konflikt, který je jen mezi Habsburky a neposlušnými českými stavy. V tomto duchu se nesla i jednání mezi protestantskou Unií a katolickou ligou vedená od 3. července 1620 v Ulmu. Oba náboženské tábory tehdy mezi sebou podepsaly pakt o neutralitě na říšském území s dodatkem, že se Unie nebude vměšovat ani do českých záležitostí, protože české země nebyly jejím členem. Stavovské povstání se tak čím dál tím více dostávalo do mezinárodní izolace. K jejímu prolomení nepomohlo stavovské politice ani spojenectví se sedmihradským knížetem Gáborem Bethlenem, který usiloval spolu s Ferdinandem o uherskou korunu. Naproti tomu

Ferdinand byl od samého počátku podporován nejen papežem, ale také španělským králem Filipem III. a katolickou ligou, v jejímž čele stál Maxmilián Bavorský.

Po ulmských dohodách se tak Španělsku, jehož diplomatické kormidlo řídil Don Baltasar de Zuñiga, otevřela možnost k otevřené podpoře rakouským příbuzným. Již v září 1620 obsadil Ambrosio Spinola se svými vojsky Fridrichovu domovinu – rýnskou Falc. Během krátké doby pak obsadil řadu strategických míst v alpském pásu spojující španělskou Lombardii s habsburskými Tyrolami. Přibližně v té samé době vstoupila ligistická vojska pod Tillovým velením do hornorakouského Lince a koncem září překročila u Nových Zámků české hranice. Spojená císařsko-ligistická vojska pak bez obtíží pokračovala k Českým Budějovicím, vyplenila Písek a koncem října začala obléhat Plzeň, drženou od roku 1618 hrabětem Mansfeldem. Špatně zásobená a placená stavovská armáda nedokázala čelit této ofenzívě a pod Thunovým velením se uchýlila pouze k ústupovým manévrům. 8. listopadu 1620 byla nakonec demoralizovaná stavovská armáda rozprášena u obory Hvězda a zahnána na útěk. Sám Fridrich Falcký se bitvy nezúčastnil, protože na Pražském hradě hostil anglického vyslance. Povstání se zhroutilo a Fridrich Falcký spolu s Alžbětou a s některými čelnými představiteli povstání uprchli ze země. Následující den po bělohorské bitvě obsadila armáda pod velením Maxmiliána Bavorského všechna pražská města, od kterých následně bavorský vévoda přijal závaznou kapitulaci.

Po odchodu Maxmiliána Bavorského z Prahy se ujal vlády nad vyrabovaným městem z titulu císařského místodržitele Karel z Lichtenštejna. Ten v následujícím období mimo vydání dekretu týkající se vypovězení nekatolických kněží z Čech, vedl soudní proces s vedoucími činiteli stavovského povstání. Poprava 27 českých pánů na Staroměstském náměstí, byla již jen symbolickým aktem, který definitivně ukončil český odboj.

Porážka českého stavovského povstání se poté stala prologem k nástupu protireformace, která vyvolala emigraci protestantského měšťanstva. Konfiskace

a levný výprodej majetku emigrantů vedl k velkým majetkovým přesunům zejména ve prospěch církve, cizí šlechty a úzké skupiny císařových domácích stoupenců. K zásadnímu obratu došlo také v postavení českých zemí vydáním Obnoveného zřízení zemského roku 1627 pro Čechy a o rok později také pro Moravu. Jednalo se z části o shrnující dokument dřívějších nařízení, kde katolické náboženství bylo vyhlášeno za jediné povolené v zemi a ostatní vyznání jen za nežádoucí a kacířská. Byla potvrzena dědičnost české koruny ve prospěch habsburského rodu, čímž byla úloha zemského sněmu značně omezena. Na zemském sněmu pak vedle králem dosazených královských úředníků začalo zasedat také duchovenstvo, kterému zde příslušelo prvořadé místo. Naproti tomu politický vliv měšťanstva a nižší šlechty byl snížen na minimum. Nově dosazení zemští úředníci poté již neměli skládat svou přísahu stavům, nýbrž jen panovníkovi, jenž si osoboval práva je kdykoliv sesadit a nahradit jinými. Obdobným způsobem bylo omezeno postavení zemského soudu, který byl v předbělohorské době nejvyšším soudním úřadem a jenž znemožňoval po vynesení rozsudku jakéhokoliv odvolání. V následujícím období tak probíhal rozklad stavovské opozice s cílem nahradit dosavadní vládní dualismus silně centralizovanou panovnickou mocí a prosadit monopolní postavení katolického náboženství.

Porážka stavovského povstání znamenala přesunutí těžiště válečného zápasu nejprve na území Horní a Dolní Falce a počínaje rokem 1625 zasáhly válečné operace rovněž oblasti říšského území. Strach z narůstající moci Habsburků ve střední Evropě totiž postupně aktivizoval několik protihabsburských koalic k níž přistoupily (ať již aktivně nebo pasivně) všechny evropské mocnosti. Válka se tak přesunovala napříč celým středoevropským kontinentem s různým stupněm intenzity. Do čela protihabsburské koalice se nejprve postavil dánský král Kristián IV. (tzv. válka dánská 1625-1629), jenž však po porážce u Dessavy a u Lutteru uzavřel v roce 1629 s císařem separátní mír v Lübecku. Poté co byli Dánové poraženi a vyhnáni, zmocnil se severního Německa císařský vojevůdce Albrecht z Valdštejna.

Pod vlivem příznivé mezinárodní situace vydal Ferdinand II. v roce 1629 tzv. *restituční edikt*, kterým nařizoval navrácení veškerého majetku katolické církvi zabraného po roce 1552 a obnovení zaniklých biskupství a klášterů. To rozhořčilo nejen protestantské, ale i katolické stavy, kteří na sjezdu kurfiřtů v Řezně (1630) přiměli císaře, aby zmíněný edikt odvolal. Na tomto zasedání se rovněž projednávala kritika Valdštejnovy osoby, která vyvrcholila jeho odvoláním z místa vrchního velitele císařské armády.

Po složitých diplomatických jednáních převzal válečné otěže po Kristiánovi IV. švédský král Gustav Adolf - onen pověstný Lev ze severu, jehož dobová publicistika prezentovala, jako zachránce evangelického vyznání. Vstupem Švédska na evropský kontinent začala třetí fáze třicetileté války - tzv. válka švédská (1630-1635). Na stranu Švédů se záhy přidal i saský kurfiřt Jan Jiří, jehož vojska začátkem listopadu 1631 překročila hranice Čech a později obsadila i pražská města. Výborně vycvičená a organizovaná švédská armáda mezitím porazila císařská vojska nejprve v bitvě u Breitenfeldu (1631) a o rok později na řece Lechu, při níž byl vrchní velitel císařských vojsk hrabě Tilly smrtelně zraněn.

Pod vlivem těchto událostí jmenoval císař v dubnu 1632 opět Valdštejna generalissimem a dal mu významné ústupky, které posilovaly jeho velitelské pravomoci. Poté, co se Valdštejnovi podařilo přinutit saské oddíly k ústupu a znovu obsadit Prahu v květnu 1632, střetl se v témže roce s Gustavem Adolfem v bitvě u Lützenu, ve které švédský král padl. Smrt Gustava Adolfa způsobila nejen zmatek ve švédské armádě, ale také pohasnutí nadějí českých exulantů na brzký návrat do země. Třetí fáze třicetileté války byla nakonec zakončena pražským mírem roku 1635, ve kterém získal saský kurfiřt trvale obojí Lužici (fakticky ji držel už od 1620). Pražský mír byl zároveň posledním pokusem o ukončení evropského konfliktu, k jehož uzavření však zabránil vstup Francie na evropské bojiště.

Poslední fáze třicetileté války, byla ve znamení společného postupu francouzských a švédských vojsk (válka švédsko-francouzská 1635-1648)

Zatímco francouzští vojevůdci dobývali říšské pevnosti v Porýní, švédští generálové pustošili v opakovaných taženích většinu říšského území. Koncem 30. let se Švédové dostali i na území Čech odkud vedli útoky proti Praze, Vídni a Olomouci. Roku 1645 se odehrála jedna z nejkrvavějších bitev u středočeského Jankova, kde švédská vojska generála Torstenssona porazila císařské oddíly. Švédům se později podařilo - pod Wrangelovým vedením - dobýt dokonce i Malou Stranu a Hradčany, avšak dobrovolné studentské legie pomohly ostatní pražská města ubránit a Švédy postupně vytlačit.

Vyčerpání obou znepřátelených táborů, nakonec přiměl diplomaty všech mocností hledat smírné řešení. Tím se stal Vestfálský mír, uzavřený v říjnu 1648, což byl soubor dohod, které uzavřeli rakouští Habsburkové a Francie se spojenci v Münsteru, a Habsburkové a Švédsko v Osnabrücku.

Vestfálský mír byl kompromisním vyústěním dosažené rovnováhy sil se zajištěním velmocenského postavení rakouských Habsburků, Francie a Švédska. Třicetiletá válka však způsobila zpustošení velké části Evropy a měla za následek rozsáhlou emigraci z českých zemí postihující především duchovní a intelektuální elitu národa.

4. 2. Obraz války v soudobé letákové publicistice

Jak již bylo výše zmíněno, stalo se stavovské povstání pro dobové zpravodajství preferovaným námětem. Publicistická kampaň rozpoutaná po přijetí Fridricha za českého krále a v souvislosti s jeho útěkem z Prahy vytváří dodnes živý obraz umožňující pohled na projevy veřejného mínění u pobělohorské společnosti. Nebyla to ovšem kampaň, která by události, popř. jednotlivé osoby pouze objektivně komentovala. Publicistika se stala především nástrojem, kterým bylo možno rozpoutat chválu nad vítězem nebo naopak hanlivě vykreslit obraz poraženého. Kdybychom však tyto texty posuzovali prostřednictvím moderních myšlenkových principů, jevily by se nám zprávy fiktivní, smyšlené a odporující našim logickým operacím. Dle mého soudu však poskytují prostor pro sdělení, pro propagaci myšlenek nebo jízlivé kritiky a téměř vše, co z této doby můžeme zahlédnout očima jejich tvůrců.

Studujeme-li dobovou publicistiku v celé její šíři, tvořila v 17. věku její hlavní jádro především produkce jednolistů a novinových brožur. Zatímco brožury přenášely témata z dlouhodobějšího horizontu, byla u jednolistů tato tématická agenda do jisté míry homogenní, epizodicky zarámovaná. Jinými slovy byli na jednolistech přenášeny takové události, jež umožňovaly na malém prostoru podat jejich celistvý interpretační i obrazový rámec: bitevní výjevy, narození či úmrtí významných osob, karikatury, korunovační průvody atd. S obdobnou tématikou se sice setkáváme také u vícelistových letáků, které ovšem čtenáři nabízely časově širší a interpretačně náročnější zprávy. Mezi nimi převládala kupř.: diplomatická jednání, přepis korespondencí mezi dvory nebo znění mezinárodních smluv. Brožury si tak dokázaly udržet odstup od události, čímž mohly svým čtenářům poskytnout širší, podrobnější a přesnější výklad, popř. celistvě vypadající zprávu, která měla svou příčinu, průběh i důsledek. Neměli však schopnost okamžité reakce na probíhající událost, kterou mohla příjemci podat nejen slovem, ale i obrazem právě jednolistová publicistika. Ta však díky této bezprostřednosti v daleko větší míře filtrovala a tvarovala realitu

v tom smyslu, že vytvářela hierarchii témat a tím určovala co budou příjemci vnímat jako důležité.

V jednolistech se tak jasně prezentuje subjektivní názor, který musel odpovídat ideologii dané společnosti, jejím potřebám a požadavkům. Dnes často používané pojmy jako je objektivita, popř. nestrannost, jež zvyšují společenský kredit médií tak tehdejší letáková publicistika neznala. Třebaže je i zde patrná snaha o pravdivost prezentované zprávy i o kvalitní výtvarné a literární zpracování (ať již veršem nebo formou prózy), byla kvalita kladena, v případě pamfletů na schopnost pobavit publikum, v případě reportážních aktualit na faktičnost bez potřeby nestranného úhlu pohledu. Jinými slovy: tehdejší letáková publicistika neznala a ani nemohla znát neutrální prezentaci událostí. Jejich primárním motivem tak byla dle mého soudu nikoli objektivita, ale především produkce ekonomického zisku. Tento zřetel pak ovlivňoval tématickou bohatost zpráv a šíři geografického pokrytí. Je tedy možno říci, že to byl právě příjemce, kdo určoval na co se má tiskař zaměřit.

Z hlediska statistických údajů provedených Michalem Schillingem a mnou prostudovaného materiálu zaujme badatele na první pohled kvantitativní nárůst jednolistů, které spadají do dvou časových vln v rámci třicetileté války.[4] První z nich je vymezena obdobím 1619-1622. Z dochovaných pramenů je však zřejmé, že vypuknutí stavovského povstání nebylo hlavním impulsem pro tento nárůst jednolistové publicistiky. Zvýšený zájem o dění v Čechách je totiž možné sledovat až v souvislosti s Ferdinandovým sesazením z českého trůnu a v následné volbě Fridricha Falckého za českého krále.[5] Teprve poté dochází k rozmachu letákové publicistiky a ke komentářům, které zpětně reflektují příčiny konfliktu mezi císařem a českými stavy a zároveň zdůvodňují profalckou kandidaturu.[6] A právě v této souvislosti se postava Fridricha Falckého stane na několik příštích let hlavním námětem pro dobové zpravodajství.[7]

Jednolisty zprvu projevují mladému králi otevřené sympatie a adorují jeho vazby na panovníky významných nekatolických zemí. V důsledku přijetí

protestantského krále na český trůn se pamflety začnou rovněž orientovat i na podporu kalvinistů v jejich konfesijním boji proti jezuitům. Mezi léty 1619 – 1620 tak z konfesijního hlediska převažují hanopisy zaměřené proti jezuitům a katolické církvi vůbec (viz. tab. 1).[8]

Náměty	Celkový počet
Fridrich Falcký	72
Protikatolické	65
Ferdinand II.	35
Gábor Bethlen	13
Dampiere	6
Jan Jiří Saský	5
Protikalvinistické	3

Tab. 1. zobrazuje celkový počet jednolistů s uvedenými zpravodajskými náměty v letech 1619 – 1620 [9]

Poté, co však bylo stavovské povstání poraženo, začínají se měnit i náměty letáků. Z původní glorifikace se po roce 1620 stává Fridrich pro hanopisce tragickým hrdinou a zároveň i mediálním „štvancem". Desítky pamfletů začnou popisovat jeho útěk z Prahy do slezské Vratislavi a odtud do nizozemského Haagu. Neopomenou své čtenáře informovat o ztrátě českého království, kurfiřtské hodnosti i rodových držav (Horní a Porýnské Falci) a v neposlední řadě i o uvalení říšské klatby na jeho osobu. Postava mladého krále se tak stává centrálním námětem, na který se soustředila řada jednolistů různého charakteru, ať již ve smyslu ilustrace nebo komentáře, což dokládá i svědectví Pavla Skály:

„Jak brzo roznesla se pověst vůbec po říši i jinde o té porážce na Bílé hoře; tak hned všichni katoličtí i jiní knížata a stavové...veselili se z toho přenesmírně...Proti tomu pak král Fridrich Falcký z Čech vyhnaný musel všeliké ouštipky a posměchy ze všech stran vystáti; neboť v tu dobu rozmanití paškvilové a spisové hanliví až i celé karty...proti němu zjevně tiskli i roztrušovali...Viděl a četl sem jich sám do patnácti v jazyku německém." [10]

Zároveň se mění i nábožensky vyhraněné listy, v nichž stoupá počet námětů zatracující přívržence Kalvínova učení. Mezi dalšími postavami, popř. skupinami, kde autoři záměrně zdůrazňují jejich záporné stránky nebo zveličují ty kladné se nejčastěji objevují jména armádních velitelů Mansfelda a Spinoly (viz. tab. 2.).

Náměty	Celkový počet
Fridrich Falcký	106
Spinola	46
Protikalvinistické	23
Mansfeld	18
Tilly	11
Ferdinand II.	19
Gábor Bethlen	6

Tab. 2. zobrazuje celkový počet jednolistů s uvedenými zpravodajskými náměty v letech 1621 – 1622

Druhým vrcholem jednolistové publicistiky je období mezi léty 1630-1632. Zde převládají tisky zasvěcené švédskému králi a úspěšnému vojevůdci Gustavu Adolfovi a vrchnímu veliteli císařských vojsk hraběti Tillymu. Zatímco u prvně jmenovaného se jednalo převážně o oslavné tisky komentující jeho vojenské úspěchy, tak v případě druhého to byly především hanopisy. Za účelem vyvolání nebo zesílení pro-švédských postojů se zvedla také neobvykle vysoká protikatolická letáková propaganda (viz. tab. 3.).

Náměty	Celkový počet
Gustav Adolf	179
Protikatolické	118
Tilly	103
Jan Jiří Saský	24
Protilutheránské	19
Albrecht z Valdštejna	12
Protipapežské	5

Tab. 3. zobrazuje celkový počet jednolistů s uvedenými zpravodajskými náměty v letech 1630 – 1632

Z množství informací a událostí třicetileté války jsou tedy vybírány přednostně takové, v nichž tyto ikony vystupovaly. V této souvislosti je však zajímavé, že postavám, jež z dnešního úhlu pohledu představují pro historiky nesmazatelnou stopu v historii i přítomnosti evropského kontinentu, tehdejší publicistika nepřikládala velký význam. Mám zde namysli kupř. postavu kardinála Richelieua nebo Albrechta z Valdštejna, jehož vojenským úspěchům byla věnována jen skromná mediální pozornost. S Valdštejnovou postavou se tak v letácích nejčastěji setkáváme až v souvislosti s bitvou u Lützenu (1632) a s jeho zavražděním na počátku r. 1634. Rovněž antisemitské náměty a tisky o tureckém nebezpečí, které byly rezervoárem publicistiky 16. století, zde ustupují stranou mediálního zájmu. Naproti tomu výše uvedeným zpravodajským ikonám je podřízena celá inscenace pamfletu ve všech jeho složkách: je patrný ve výtvarném řešení scény i v textovém zpracování.

Otázkou ovšem zůstává, proč se zrovna Gustav Adolf těšil tak velké podpoře letákové publicistiky na úkor císařských, popř. ligistických velitelů? Proč nebyla stejná mediální podpora i pro Kristiána IV. v letech 1625-1630? Odpověď na takto formulované otázky nespatřuji jen v konfesijní příslušnosti švédského krále, ani v jeho osobní moci. Domnívám se, že prošvédskou publicistiku byly směrodatné spíše císařovy diplomatické kroky v říši koncem 20. let. Ferdinandovým postavením i autoritou otřásl výše zmíněný *restituční edikt*, podle něhož měly být katolickým institucím v říši vráceny všechny državy, které jim patřily do roku 1552. Mimo záležitosti náboženské to však byl neslýchaný politický zásah do říšských poměrů, jenž zcela obcházel práva a svobody říšských stavů, mezi kterými byla i tiskařská (luteránská) centra Augsburk, Lipsko či Norinberk. Připočteme-li k těmto faktorům ještě vojenské úspěchy Habsburků a katolíků během 20. let vytvoří se nám prostor, ve kterém letáková publicistika začala spatřovat v Gustavu Adolfovi onoho zachránce německých práv a svobod, které jim chtěl svým neslýchaným chováním upřít Ferdinand II. Zjednodušeně řečeno: Gustav Adolf se tak z hlediska letákové oblíbenosti ocitl ve správnou chvíli na správném místě. Jedině tak lze vysvětlit

desítky prošvédských tisků, vydaných záhy po jeho vylodění na německém pobřeží v červenci 1630. Role hrdiny tak byla obsazena, zbývalo již jen najít toho, kdo by ztělesnil postavu nepřítele. Toho letáková publicistika našla ve výše zmíněném generálu Tillym (nikoli tedy přímo ve Ferdinandovi!) a v císařových předních spolupracovnících.

4. 2. 1. Pamflety

Pamflety (hanopisy) se staly nejrozšířenějším druhem dobové publicistiky v první polovině 17. století. Pro okruh našeho výzkumu se tak stávají politické pamflety důležitým pramenem, který odráží dobové vnímání pobělohorských událostí. Účelem pamfletů byla jednak společenská negace protivníka za přispění ironie a demonstrace humoru a jednak glorifikace spřízněných osob. V textech, které byly nejčastěji psány v podobě jednoduchých veršů, se často rozvíjí před čtenářem nebo posluchačem životní příběh pamfletované postavy, popř. satirický komentář k vybraným událostem.

Pamflet však nepřináší svědectví jen o tom vnějším světě, ale zároveň představuje i pramen, který je schopen prostřednictvím obrazu a textu hovořit i sám o sobě. V této souvislosti je zajímavé, jak sama doba vnímala pamflety ve smyslu vymezení jejich charakteristických rysů a základních faktorů. Na jednom z dobových tisků se ironicky o pamfletech píše:

Z malého zrnka písku,
učiní umělá alpská pohoří,
z nepatrné kapky deště,
vykouzlí to nejhlubší moře
a z bezvýznamné události,
udělají slovy tak neslýchanou věc,
že uslyší-li jejich verše pošetilci,
tak někteří až z hrůzy oněmí [11]

Habsburkové si však velmi dobře uvědomovali význam pamfletů a knihtisku vůbec v rámci vlivu na veřejné mínění, o čemž vypovídají nejen četná před a pobělohorská cenzurní opatření a konfiskace tiskovin, ale také přísné sankce zachycené v Obnoveném zřízení zemském proti tvůrcům tzv. *Schmähschriften*, kde se praví:

„Kdožby na lehkost Naší nebo budoucích králů a dědiců království, nebo k potupě a hanbě nejvyšších úředníků soudců zemských, nebo kohokoliv ze stavů tohoto dědičného království Našeho českého, cedule zrádné, nešlechetné nebo hanlivé spisoval, nebo pokoutně lípal, metal, kladl, nebo takových cedulí zrádných jakoukoliv příčinou byl: ten, když to naň provedeno bude, má utracen býti." (odstavec T. XXXVI)
„Pakliby ji ten, kterýž čísti neumí, našel: tehdy má ji jinému, kterýž čísti umí, ukázati, a přečtauc a vyrozumějíc té věci, potom ji ztrhati." (T. XXXVIII.)[12]

Oproti jednolistům se zpravodajskými aktualitami se pamflety orientovaly spíše na laické publikum, jež neovládalo čtení a cizí jazyky. Proto byly veršované texty psány a předčítány v národních, tj. srozumitelných jazycích. V prostudovaném materiálu tak převládají německy psané texty, vzácně se objevují latinská, holandská a česká vydání. Určitá absence česky psaných textů vyplývala ze dvou okolností. Jednak proto, že letákové archy k nám byly ve větší míře dováženy ze sousedních říšských měst (Norinberk, Augsburk, Frankfurt nad Mohanem) a jednak proto, že recipienti zpráv nezřídka hovořili více jazyky najednou – na našem území mimo češtiny převážně německy.[13]

Vzhledem k tomu, že bývá zvolena veršovaná forma, která se více hodila k přednesu a dala se snáze zapamatovat, je možno předpokládat, že se pamflety předčítaly, hrály, popř. zpívaly před publikem na způsob divadelního představení. Tímto způsobem mohl prodejce pamfletů snadněji vybudit zájem a aktivní spoluúčast osloveného publika. Ve své podstatě tak pamflet nebyl závislý na jazyku a mohli mu porozumět i lidé, kteří nebyli spojeni stejnou řečí nebo

písmem. Pamflet se tak stává nadčasovým a srozumitelným textem pro kohokoliv, kdo má schopnost cítit a pozorovat.

Rovněž vnější podoba hanopisů naznačuje odklon od pouhého reportážního sdělení spíše k pobavení publika. Obraz zde totiž převládá nad textem, jenž je v naprosté většině rozdělen do samostatných sloupců a neumožňuje tudíž písmu plynout po celé šířce archu. Dle mého soudu zde tak obraz i text nabývají různých vnitřních mechanismů, které se navzájem prolínají a vytvářejí zdání racionálního a srozumitelného prostoru jak:

a) fascinovat, popř. pobavit diváka svou reportáží
b) zapůsobit na city příjemce apelem na jeho křesťanskou morálku
c) identifikovat dramatického hýbatele celého děje
d) obhájit, popř. popřít ideologické teze tohoto hýbatele
e) zabránit možným projevům sympatií k protivníkovým tezím formou sankcí (tělesné a majetkové tresty, věčné zatracení atp.)
f) vytvořit ideál, ať již nějaké osoby nebo teze a s ním vidinu budoucích perspektiv

Obsah takto vnímaných letákových hanopisů tvořil často **monolog** nebo **dialog** fiktivních nebo skutečných postav, obrazové a textové **rébusy** nebo **alegorie** s imaginárními obrazy zvířat, rostlin nebo věcí. Využijme nyní obrazového materiálu, abychom si ukázali, jakým způsobem dobová publicistika pracovala s uvedenými zpravodajskými formami.

Základní literární formou, která tvořila obsah textů u pamfletů je **monolog**. Pro monolog je charakteristická souvislá, nepřetržitá řečová aktivita jednoho z účastníků (ať již fiktivního nebo skutečného), který komentuje událost nebo život některého z pamfletovaných postav.[14] Pamflety mají v této souvislosti sklon znázorňovat některé aktéry zpravodajských příběhů určitým, dobové společnosti známým způsobem. Dle mého soudu tak vzniká jakási mediální reprezentace aktérů zpráv, kteří jsou ve vztahu k určitým událostem a v jistém smyslu

implicitně vyjadřují situaci pamfletované postavy. V pamfletech se tak v roli komentátora popisující kupř. Fridrichův útěk z Čech objevuje postava poštovního posla (postilióna), námořníka, putujícího obchodníka nebo tuláka s poutnickou holí. Tyto postavy ze svých sociálních pozic nepřímo vyjadřují Fridrichovu společenskou (existencionální) nejistotu způsobenou vyhnáním z českého trůnu, popř. uložením říšské klatby. Reprezentace založená na neustálém opakování (ať již obrazem nebo slovem) zároveň přispívala ke vzniku stereotypů. Příkladem takto vnímaného stereotypu bylo kupř. označování Fridricha Falckého za „Zimního krále", Gustava Adolfa za „Lva severu" nebo členy jezuitského řádu za „Antikristovi modloslužebníky".

Na obr. č. 2 je kupř. tímto způsobem vylíčen dramatický osud Fridricha Falckého. Hanlivě popisovaný pamflet líčí Fridricha jako poddaného nizozemských stavů, kteří jemu a jeho rodině poskytli azyl, poté co mladý král ztratil českou korunu a byla na něj uvalena roku 1621 říšská klatba. Zato však musí pracovat jako nádeník, aby uživil sebe i svou početnou rodinu. Autor tohoto pamfletu, jakoby transformoval osud vyhnaného krále do existencionální roviny s detaily a prožitky plné pomíjivosti. Zajímavým momentem celé inscenace je pak právě patetický monolog, který vede Fridrich sám se sebou:

Poté co má žena porodila,
prodával jsem v Holandsku své sýry,
však jednoho dne mě postihlo velké neštěstí,
to když sýr jsem v obchodě prodával
a urojily se v něm larvy červů

Tím mi vznikla velká ztráta,
místo sýrů zbyla jen velká škoda
a ze mě se stal opět chudý muž,
jenž hledá novou příležitost k obživě

Samotná sebestylizace Fridricha Falckého do role poddaného nizozemských stavů pokračuje výčtem dalších činností, které jako řádný poddaný musí provádět. Poté co mu jeho sýr rozežraly červy, nechal se mladý falckrabě najmout nejprve jako poštovní posel, později se stává stavitelem kamenných zdí a nakonec se živí jako kopáč a tesař.

V zobrazení Fridricha jako nádeníka bychom mohli spatřovat jakousi ideologickou snahu vytvořit jeho negativní stereotyp a zdůraznit jeho společenskou degradaci po ztrátě české koruny. Projevují se zde určité stigmatizační prvky, které posilují pohled na vyhnaného krále jako na člověka stojícího na okraji společnosti, zbaveného cti i dobré pověsti. Určité prvky psychologického vciťování se pak projevují v náznacích frustrace a vykořenění, které vrcholí v neustálém zdůrazňování Fridrichova společenského postavení. To je patrno nejen na obraze, kde je zobrazena královská koruna ležící na zemi, ale také v textové stylizaci, kde se Fridrich označuje jako *chudý poddaný holandských stavů*. Za zmínku zde stojí moralizující a kritickým osten na sociální postavení žebráků a nádeníků, které vložil pamfletista do Fridrichových úst. Shrnutá punčocha na králově lýtku – symbol ztráty podvazkového řádu, pak dokresluje celý dramatický výjev:

Pro své denní živobytí
a za to, co jsem v Čechách způsobil,
musím nyní jámy v zemi hloubit a dřevo štípat,
i jiné sprosté práce konat

A vy stavové jen přihlížíte na mou nouzi,
když jsem nyní vaším chudým poddaným,
co kvůli své bídě upadá v zapomnění,
tak jako chudák co má často deset dětí,
přičemž to nejmenší trpí hroznou nemocí,

avšak ani z poloviny nejsou nuzní,
tak jako já a mé malé děti

V následujících verších je uvedena jasně formulovaná prosba adresovaná holandským stavům:

Panové! zbavte mě mých strastí,
vždyť mám již jen suchý chléb,
a kdo by si to kdy pomyslel,
že živ budu z vaši milosti?

Jinou formou monologu, která se nám v jistém smyslu mění spíše v dialog se čtenářem, představuje ukázka č. 3. Na ní je vyobrazen Fridrichův dvorní kuchař, který v kuchyni marně čeká na své hosty s připravenou hostinou, aniž by tušil, že se jeho hosté i se svým králem dali již dávno na útěk.[15] Celý děj je zde zasazen do období Fridrichova útěku z Prahy, krátce po bitvě na Bílé hoře:

Je již doba odpolední,
a na hostinu stále nikdo nejde,
snad dnes páni nezasedají ve své radě?
Však proč by také, když již dávno proběhla

Po dlouhém a marném čekání se kuchař rozhodne, že půjde hledat své hosty sám. Za velkého nářku však poznává, že král i jeho rádci *Scholtet* (Abraham Scultetus) a *Doctor Kamerlarius* (Ludwig Camerarius) utekli společně se všemi kalvinisty ze země:

Ach můj Bože,
ten kterému jsem sloužil, tu už dávno není,
snad sám ďábel si ho odnesl
a s ním i všechny přívržence Kalvínova učení

Ach můj Bože,
jsem snad pošetilec hloupý?
že tu marně čekám na své hosty,
pryč je král, pryč jsou jeho rádci,
své věrné město zanechali bez ochrany

Zcela rozhořčen začne kuchař z dlouhé chvíle hodnotit osud stavovského povstání. Děj se tak posouvá časem dál a v neobvykle dlouhém textu nabývá podoby jakési věštby. Kuchař zde tak vystupuje v roli pozorovatele, který jednak podává zasvěcený komentář k právě probíhajícím událostem a jednak ztělesňuje společenskou stížnost na králův zbabělý útěk. Z následujícího textu je zřejmé, že přemýšlí především o členech katolického ritu (*Rosenkreutzer*), kteří ve svém úsilí zreformovat celý svět budou potřebovat velké množství finančních prostředků na postavení vojska:

Teď však přijdou noví páni,
co by rádi vládnout chtěli
a potřebují dosti prachu do kanónů,
dosti zbroje, dosti kordů

A mezi nimi mnoho znamenitých lidí,
co jsou nasyceni tou nebeskou moudrostí,
ti nyní budou připraveni,
na bitevních pláních,
zreformovat celý svět

V závěru pak kuchař začne retrospektivně posuzovat vládu Fridricha Falckého. Vyčítá mu především jeho spojenectví s Gáborem Bethlenem, kterého kritizuje za jeho nespolehlivost a politickou nestálost. Příčinu nečekaného katolického vítězství pak spatřuje ve slepé důvěře ke spojencům, v demoralizaci stavovského vojska a ve zbabělosti stavovských předáků. Jako poučné varování odkazuje

autor na alegorickou bajku o zlé herce, která záviděla jelenovi jeho bohatou pastvinu. Aby se jelena zbavila a měla celou pastvinu pro sebe, obrátí se herka s prosbou o pomoc na člověka, kterému přislíbí věrnost.[16]

Jednotlivé reálie zasazené do příběhu zvířat, jako podobenství o pořádku nastoleném po stavovském převratu, zde ve skrytém smyslu odrážejí obraz soudobé společnosti a nedostatky lidských povah. Pastvina tak představuje české země, jelen císařský majestát a lstivá herka stavovské předáky, kteří se s žádostí o pomoc obracejí na člověka, jenž zastupuje Gábora Bethlena. Ve ztrátě výše zmíněné svobody je pak možno spatřovat pobělohorský převrat v poměrech ústavních a náboženských.

Dalším oblíbeným pamfletovým žánrem je fiktivní **dialog** dvou postav, které zvláštním způsobem komentují spád událostí.[17] Tyto komunikační prostory autor představuje v řadě významných i méně významných postav. V rozpravě se tak vedle zcela smyšlených aktérů (kupř. rozhovor námořníka s rybářem nebo obchodníka s poslem) objevují i postavy společensky známé (kupř.: Jan Hus, Martin Luther nebo Jan Kalvín).

Velmi zajímavým momentem ze sociologického hlediska je u dialogu formování identity a vymezení vlastní skupiny, které se děje prostřednictvím „jinakosti". Na jedné straně je tak vždy prezentováno individuální stanovisko veřejnosti s kolektivně sdíleným přesvědčením o určité skutečnosti proti různorodosti rozličných (nežádoucích) názorů. Ti druzí se od nás odlišují, a proto k nám nepatří. Zdůrazňování odlišností představuje moment, který vede k tomu, že komunikátor je schopen vyjádřit příslušnost k vlastní skupině a vymezit ji proti ostatním.

Na obr. č. 4. je kupř. zachycen rozhovor mezi novinářem a kritikem. Dramatickým pozadím celého děje, který má pohltit pozornost publika je opět smutný úděl Fridricha Falckého. Hlavní postavou se zde jeví postava novináře, jenž v patetických proslovech promlouvá ke svému protivníkovi. Jeho vztah k „jinému", který s ním nesdílí ty správné hodnoty, se nutně musí vyvíjet negativně. Novinář je zde představen jako velice inteligentní manipulátor s odvážnými slovními výpady. Oproti předešlému pamfletu však autor textu

zvolil ironičtější tón, ve kterém Fridricha zesměšňuje a degeneruje až na nejnižší úroveň.

Kritik začíná svou při dotazem, o kom, že novinář chce svou novinu psát. Aniž by dostal odpověď nabádá jej k opatrnosti, neboť se domnívá, že jeho cílem je zesměšňovat Fridrichovu postavu. Nejde mu tak ani o dobro falckraběte, ale spíše se obává, aby novinář svým neuváženým chováním nepřekročil nařízení říšského sněmu, podle kterého bylo pamfletistům přísně zakázáno urážet členy z jednotlivých říšských stavů. Překvapený žurnalista mu však odvětí:

Co bylo sněmem říšským nařízeno,
toho já na věčné časy budu ctít,
avšak falckrabě byl stižen přísnou kletbou
a již není chráněn mocí říšskou
a když nyní ztratil i svou čest,
tak se již podle libovůle,
může o něm psát, malovat i básnit

Jestliže jsme až dosud hovořili a popisovali jen to, co na první pohled přenáší hladina letáku, musíme mluvit i o něčem, co se skrývá za textem. Některé pamflety totiž přenášely určitou viditelnou stopu, která představovala pro jejího tvůrce reklamu a ochranou známku pro minulá i současná díla. Na prezentovaném pamfletu, tak reportér pokračuje svůj rozhovor s kritikem, kde se však již proměňuje letákový tón z hanopisu na prostředek nabídky dalších tisků pro potencionální kupce. Podle výčtu je zde nabízeno dalších 14 letákových pamfletů, které popisují osudy Fridricha Falckého po jeho útěku z Čech.[18]

Podívejte se jen na píseň o třech slepcích,
jak si na svůj bol a bídu v Čechách stěžují,
nebo píseň o pavučích sítích
jak je jimi falckrabě sužován,
poté co byl ze všech svých měst i zemí vyhnán,

úžas udivuje také píseň o kuchaři,
který marně čeká na své hosty,
s přichystanou hostinou v hradní kuchyni

Dle mého soudu se zde zároveň potvrzuje domněnka, že se z námětu jednolistů mohl vytvořit ucelený příběh („seriál") s volně se rozvíjejícím příběhem na pokračování. To potvrzuje i obrazová kulisa, která vyplňuje pozadí okomentované inscenace. Možná je to i jeden z důvodů, proč se staly pamflety pro dobového diváka přitažlivými.

V závěru textu nechává autor promlouvat i postavu kritika. Ten však v tomto okamžiku ztělesňuje jen vedlejší roli, divadelní kulisu, která se v závěru probouzí ze své naivity a pln okouzlení rozpoznává významnou úlohu žurnalisty, kterou ztělesňuje. Ten zde již vystupuje jako profesně vyhraněná skupina, která si uvědomuje své výlučné místo v novověké společnosti:

Jste vy, ale lišák moudrý,
a ve své výřečnosti nepříjemný,
proto vás již více nechci dráždit,
ať z hněvu neráčíte pamflet složit,
v němž bych musel smíchu lidí čelit.

Dalším oblíbeným žánrem pro letákovou publicistiku se staly **alegorické motivy**.[19] Za pomoci zvířat nebo výjevů, které na první pohled působí fantazijně (tj. neslučitelně s realitou), byli zobrazovány lidské vlastnosti, známé osobnosti nebo společenské události (kupř. konflikt mezi císařem a Fridrichem byl často zobrazován jako zápas císařského orla s českým, popř. falckým lvem).

Mezi zvířecí alegorie zahrnujeme takové pamflety, kde zvířata personifikují (zastupují) lidské postavy. Výběr zvířat připadl jak na ta heraldická (orlice, medvěd, lev), tak také na ta, která měla svými vlastnostmi zdůraznit charaktery společensky známých osob, ať již ve smyslu pozitivním nebo negativním. K nejčastěji využívaným motivům tak patřil kupř. bodavý hmyz

(včely, vosy), dále pak lišky, bazilišci, kočky, opice, pavouci nebo hadi. Účelem alegorie přitom nebylo zamaskovávat skutečný smysl příběhu, ale spíše působit jako dějová zkratka a završit děj pointou.

Na obr. č. 5. je příkladem heraldické alegorie dvouocasý, korunovaný lev uvězněný v trnovém houští. Leták, který spadá do roku 1619, se pokouší legitimizovat a oslavit nástup nového panovníka. Právě Fridrich Falcký se měl v roce 1619 stát oním zachráncem české věci a prolomit mezinárodní izolaci českého povstání. Na tomto příkladě můžeme zároveň demonstrovat jakým způsobem profalcká propaganda postupovala. Fridrich je zde uveden jako kníže medikus, zachránce, který vytahuje trny a zbavuje lva od bolesti. Trny a trnové houští zde nejspíš symbolizují habsburskou vládu, která nešťastného lva držela v žaláři plného utrpení a bolesti. Pamflet vlastně předkládá svou představu „ideálního rytíře" se všemi jeho ctnostmi.

Do čtyř dílů provedená ilustrace s připojenými latinskými verši vrcholí zachráněním lva. Za tento milosrdný čin si mladý falckrabě zajistil na věky věrnost a oddanost českého národa. Patrný je zde akcent českého patriotismu, které personifikuje právě korunovaný lev. Nevyjadřuje to však dle mého soudu nějaké projevy národního vědomí (autor nepodává ani jazykovou ani kulturní definici národa), ale politické zájmy šlechty.

Mnoho lidských srdcí rozhněvalo,
že byl český lev uvězněn,
tam v houští mezi trnovými ostny,
bez síly a bez pomoci,
teď leží těžce poraněn

A po mnohém tom utrpení,
lev zlostně prchá ze své trýzně,
ztracen hledá u koho by nyní,
našel záchranu a slitování

Fridrich to byl lékař znalý,
v každém čase dával moudré rady,
poraněné tělo i tlapy trnů zbavil,
a tím českého lva zachránil

K dovršení atmosféry zvolil autor námětu pozadí s vyobrazením Pražského hradu a chrámu sv. Víta. Ratolest a korunování vavřínovým věncem zde symbolizují náznak milosrdenství a projev boží přízně. Pod textem se ještě nachází jméno tiskaře, datum a místo tisku. Potencionální zákazník, který by chtěl leták zakoupit je tak odkázán do dílny Petra Rollose na Menším městě pražském. O tom, že se tento motiv těšil velké oblibě, vypovídá několik obdobných, nikoli však identických verzí.[20]

Jiným typem alegorie jsou výše uvedené fantazijní obrazové výjevy, které formou imaginace odrážejí podobu okolního světa.[21] Napůl imaginární se tak představila již ukázka v úvodu této studie. Fridrich je na ní vyobrazen spolu s ďáblem, jak usilují o zničení křesťanské víry zastoupené v chrámové stavbě. O tom, že obě strany sdílely podobný rétorický i imaginární slovník se sentimentalizovanou inscenační tradicí, vypovídá i ukázka č. 6. I zde se prolíná náboženský a politický kontext, rozdíl je jen v tom, že se jedná o pamflet proti katolické lize. Zajímavě pojatý děj inscenuje historicky věrný obraz událostí, ke kterým došlo na přelomu 20. a 30 let. Příběh je zasazen do období, které následovalo po bitvě u Breitenfeldu v září 1631. Tehdy byla demoralizovaná ligistická vojska rozprášena švédskými pluky v čele s Gustavem Adolfem. Katoličtí duchovní proto vyzvánějí v saském Erfurtu na poplach kostelními zvony, aby shromáždili lid z blízkého okolí, který by vytvořil jádro nové armády. Postupující švédská vojska je však donutí tyto kostelní zvony roztavit, aby získali materiál potřebný k odlévaní nových děl. Na místo zvonů teď povolávají muže za pomoci obrovského bubnu, jehož kladkové ústrojí ovládají zástupy jezuitů. Celý text, rozdělený do dvou samostatných sloupců, nejprve usiluje, aby objasnil záhadu ilustrovaného výjevu a poté zesměšnil pamfletovaný objekt:

Na jediné zatlučení,
je třeba stovky mužů,
zazní rachot, zazní hřmění,
není před ním úniku,
všude kolem rozlévá se,
srdce nemá chvíli klidu,
to když nový lid povolává,
a ozbrojené nutí ke spěchu

Jezuité jsou zde představeni jako váleční štváči, divé šelmy, které ztělesňují úsilí nejen papeže, ale i rakouských a španělských Habsburků o univerzální nadvládu nad celým evropským kontinentem. Děj je dramaticky dovršen hledáním nového vrchního velitele, který by se po smrti hraběte Tillyho a po odvolání Albrechta z Valdštejna postavil do čela císařské armády:

Mnoho lidí se zde shromáždilo,
chybí jim však polní maršál,
když ten první v poli zemřel,
a ten druhý odstoupil,
a nikdo jiný nebyl určen,
kdo by jeho místo zastoupil

Vysvětlení k nucené abdikaci frýdlantského vévody podává autor námětu v jedenácté strofě druhého sloupce: *„selbst wil seyn Principal"* (tj. sám se chtěl stát králem-vladařem). Vrchní velení je nakonec svěřeno do rukou samotného ďábla, kterého jezuité přivolali na pomoc:

Tak přemlouvali ďábla vznešenými slovy,
a připojili šperky, zlato i své klenoty,
on ptal se: odkud jsou ty zlaté mince?
„z kontribuce" odpoví mu,

„a od papežské milosti"
pak padli před ním na kolena a začali jej prositi:
„za slib naší krve, zlata, statků i své víry se ctí
za slib věrné služby na věčnosti,
zbav nás nyní našich strastí",
za tu cenu ďábel svolil,
a svou podobu na maršála,
tajným kouzlem proměnil

Naznačená dialogická komunikace postav v ilustrované části je v úzké konfrontaci s textem obdobně, jak u předešlých pamfletových příkladů. Obraz zároveň plní funkci prostředku, který redukuje čas i prostor v němž se uskutečňuje děj. Ústřední scéna je tak vyhrazena obrovskému bubnu ovládaného duchovními postavami a ďáblovi, který přijímá slibovaný žold. V pozadí je obraz minimalizován a doplněn prchajícími postavami, snad naverbovanými sedláky a jezdci na osedlaných oslech.

Textové zpracování se rovněž pokouší prolínat několik dějových rovin a časů. Minulost zde připomíná akt odvolání Albrechta Valdštejna na sněmu kurfiřtů v Regensburgu v roce 1630, přítomnost reprezentuje obsazení Erfurtu Švédy a budoucnost zastupuje závěrečný verš. Ten je zároveň jakýmsi varováním pro všechny přívržence katolické ligy a povzbuzením pro jejich protivníky. V závěrečném verši se rovněž zrcadlí výzva, aby se nepřátelé jezuitů spoléhali pouze na milost a milosrdenství Boží:

Avšak je tu ještě ďáblův mistr (tj. všudypřítomný Bůh)
a ten tyto kacíře,
uvrhne do věčného zatracení

Mezi alegorické motivy bychom mohly zařadit i takové, které mají schopnost propůjčovat věcem, vlastnostem a charakteristikám skrytý význam. Tyto symbolické prostředky je možno využít řadou způsobů. Oblíbeným příkladem se

stal symbol brýlí, kolo štěstěny, snu, námět spravedlivých vah, nebo hra v kostky.[22]

Mezi tyto příklady bychom mohli zařadit i alegorickou scénu s loterií na obr. č. 7. Smyslem tohoto pamfletu byl jakýsi retrospektivní pohled na události, které se udály po bitvě na Bílé hoře. Jednolist zde reaguje v celé své šíři na společenské změny, které byly vyvolány jednak rozsáhlými konfiskacemi majetku a jednak udělováním státních úřadů do rukou císařových oblíbenců. To je patrné již ze samotné ilustrace na níž kavalíři od císaře (usazeného na trůnu) dostávají nebo ztrácejí města, hodnosti nebo dokonce celé země.

Zajímavá je zde autorova snaha o vytvoření dojmu pravdivosti prezentované zprávy. Proto se již na začátku svého příběhu obrací ke svému publiku se slovy, že vše bylo sepsáno *milovníkem pravdy* (*Liebhaber der Warheit*). Vše je rovněž vyprávěno z pohledu autora v minulém čase, zpětně, což mělo působit na publikum jako skutečné prožití události. Aby dodal svým slovům váhu, snažil se v úvodu svého textu navodit dojem zpravodajské aktuálnosti a rozhledu ve společenském dění na evropském kontinentě:

Když jsem po dlouhém čase odešel z hory Parnas, kde jsem spatřil všelijaké podivuhodné příhody a všelijaké rozpravy vyslechl, jak to tu a tam v celém širém světě chodí a co se všude nového událo, mohu nyní s převelikou pečlivostí popsat, jak jsem potkal nádherného, okřídleného posla, jehož tvář byla zahalena maskou (popř. škraboškou- pozn. autora). *Ten držel ve své levé ruce Naději, v pravé pak obyčejné kopí a hroudu zlata...*

Autor námětu zde rovněž propůjčil věcem a vlastnostem alegorický význam, přičemž nám naznačil co považuje za hodnotné slova i obrazu a z jakých důvodů. Symbolické prostředky zvolil podle požadavků daného cíle, který byl v daném okamžiku v okruhu publika přitažlivý, známý a žádoucí. Objevují se zde personifikované postavy Štěstěny (*Fortuna*), Naděje (*Hoffnung*) a Osudu (*Fama*), které pod dohledem okřídleného posla z nebes doprovázejí děj a vytvářejí spirituální, ba až mystický dojem. Ten je ještě umocněn výběrem hory

Parnas, který byl ve starověku zasvěcen antickému bohu Apollónovi a na jehož úpatí stála slavná věštírna v Delfách.

Mimo tento duchovní rozměr se zde objevují i světské reálie v podobě modelů měst a zemí, zbroje či truhlic plných zlata. Ironické narážky proti poraženým protivníkům císaře, kteří se sklání před jeho trůnem, vyjadřuje autor námětu silnou víru tehdejší společnosti ve fátum – v osudovost spojenou s nadějí:

Onen posel mi ukázal tvář nejvyššího majestátu, jenž byl usazen na převelikém trůně a nad ním se vznášela triumfující Fortuna se svou osudovou loterií. U císařových nohou ležel za řetěz přivázaný lev, jehož střežila mocná a silná orlice s ostrým zobákem. Před trůnem jsem pak spatřil mocné kavalíry, kteří císaři nabízeli velká a vznešená království, protože on je všechny pokořil a k jeho nohám skládali nádherné země, protože on zůstal své víře věrným... Nedaleko od trůnu této moci císařské obdarovával Osud, oděný do svého hábitu s náležitými poctami jednoho mocného muže majetkem, bohatstvím a jednou nedalekou zemí. Jiný bohatý a mocný monsignor právě vkládá svou ruku do hrnce štěstí (tj. loterie – pozn. autora), *přičemž má zavázané oči a přidržovanou hlavu jedním z dohlížitelů nad loterií...*

Právě Naděje a Osud měli za cíl přesvědčit čtenáře o legitimitě hodnot, které text prezentuje. Racionální argumentace, kterou zde prezentuje ona odměna za věrnost a trest za neposlušnost ukrytá v uvězněném, v řetězu spoutaném lvu, je zde doplněna působením mystických sil. V této souvislosti se domnívám, že jednolist zde využívá znalosti struktur dobového myšlení, symbolů i metafor. Spojení pozemského světa s tím vyšším, záhadným, prostřednictvím loterie (*Glückhafen*) a okřídleného posla (*Bott*), jakoby propojilo a snoubilo lidský osud s Božím záměrem. Příběh je v závěru ukončen slovy, které naznačují autorovu zklamání a skleslost nad hodnotami okolního světa, ve kterém žil:

Když mi okřídlený posel, jenž měl po celou dobu svou tvář ukrytou pod maskou, toto vše ukázal, promluvil ke mě tichým hlasem: „ přemýšlej o všem co tvé oči

spatřili" a poté zmizel. Já jsem však podlehl jen svým citům a po dlouhý čas jsem zděšen přemítal o této době a o podivuhodném osudu štěstěny.

Oblíbenou literární formou hanopisců jsou rovněž pamflety na způsob **rébusů**.[23] Smyslem takto koncipovaného pamfletu je buď doplňování slov, jejichž význam je určen obrazovým doprovodem nebo děj, jehož smysl je ukryt ve spletitém labyrintu. Jedná se přitom o slovní hříčky, kde styl jednoznačně vyhrává nad obsahem.

Jak dokládá edice Wolfganga Harmse, stala se velmi oblíbeným rébusovým námětem pověst o třech slepcích.[24] Na ukázce č. 8., který má pro usnadnění rébusového řešení pomocný aparát po okrajích listu, je veršovaný text rozdělen do dvou sloupců s kolorovanými ilustracemi. V mnoha dochovaných exemplářích (nikoli však identických) se opět odráží téma útěku Fridricha Falckého z Čech, jenž je zde představen jako slepý tulák. Osoba Fridricha Falckého, jako by představovala pro publicistiku určitou formu paranoie, která nabývá různých fyzických identit. Postava tuláka, poutníka, který křižuje světem, se zde stala jeho jakousi personifikací coby společenského vyděděnce a trosečníka, který nikam nepatří. V obecném významu těchto pojmů lze hovořit také o určité formě ponížení, která má být výstrahou pro ostatní.

Již v úvodním dvojverší tak můžeme rozpoznat několik prostředků, kterými prodejce hanopisu oslovoval své publikum. Mimo času a obsahu obsahuje leták rovněž výzvu:

Vyslyšte počestní lidé,
v tomto masopustním čase,
příběh o chudých slepcích,
o jejich zármutku a smutném nářku

Z následujícího textu nepřímo vyplývá, že jedním ze tří slepců je vyhnaný falckrabě sám. Oslepen svou pýchou, bez majetku a oděn v prostém rouchu, kráčí bez cíle širým světem. Po autorově úvodu přebírají slovo samotní slepci, kteří se

sice divákovi přímo nepředstavují, ale z kontextu je patrné o koho se jedná:

Ptáte-li se, kdo vlastně jsme,
vězte, že všichni již to ví,
že jsme ti, jenž před nepřáteli utekli,
tak jako zbabělý hrabě Thurn

Zatímco u předešlých ukázek měl text spíše politickou vyhraněnost, akcentují se zde především moralizující hodnoty. Identita životního stylu se projevuje tím, že autor rozlišuje lidské vlastnosti na takové, které kritizuje a na takové, které jsou ctnostné. Skrze toto zrcadlo hodnot pohlíží autor i na naše tři slepce:

Poté co v Čechách krčma otevřena byla,
my tři slepci vypili mnoho číší piva
a co bylo Bohem dáno a stvořeno,
my z pýchy a rozmaru nedbaly,
za což nás stihl krutý trest

Válkou a bitvami vyhnáni,
jak vyplašené noční sovy,
prcháme nyní do cizích krajů,
bez číší piva a dobrých pokrmů,
které jsme tam zanechati museli

Promítá se zde tak dobový úzus stavět křesťanské hodnoty do kontrastu s lidskými hříchy. Určitým způsobem tím autor pojal událost na základě racionálního vysvětlení. To se zde projevuje v tom smyslu, že v zaslouženém božím trestu je následek nějaké dřívější příčiny. Jedná se přitom o narážky na Fridrichovo obžerství a nadměrné pití piva, které v přeneseném slova smyslu mohou představovat jeho neukojitelnou chtivost po majetku a touhu po moci. S trochou nadsázky lze říci, že za toto porušování společenských hodnot a

norem, následoval dle autora zasloužený boží trest:

Avšak silný vítr naší cestě nepřál,
z hlav klobouky a z těl kabátce vzal,
zvedl písek, jenž zrak nám oslepil,
a rozvířil prach, jenž naše zdraví podlomil

Teď kráčíme světem jako slepci,
když strašný vítr naše tváře znetvořil
a co v úprku ztratili jsme,
toho nepřátelé získali

Předtím jsme vládli nad městy i zeměmi,
měli jsme cti, anglických řádů i královského trůnu,
to však již nikdy nespatří oči slepé,
ani žezla, ani klenotu koruny královské

Mnohé pasáže zde vynikají zvýšenou dějovostí, dramatizací a napětím. Silný vítr zde symbolizuje nejen přírodní živel, ale především válečné běsnění, které bylo vyvoláno životním stylem slepců a jejichž špatné zvyky je odlišují od ostatních. Ztracené klobouky, kabátce, země i města jsou jen vyústěním děje, narážkou na majetkové přesuny do rukou vítězů. Z textu zároveň vyplývá, že druhými slepci mohou být osoby z Fridrichova blízkého okolí, kteří s ním odešli do exilu. Vzhledem k tomu, že pamflet postrádá dataci i místo vzniku je takové určení spíše jen mou domněnkou. Dvojice slepců tak může představovat, jak osobu Fridrichova dvorní kazatele Abrahama Sculteta nebo Matyáše Thurna, jehož jméno je v textu ostatně uvedeno, tak také královské rádce Ludwiga Cameraria a Kristiána z Anhaltu.

Závěrem této kapitoly o pamfletech si dovolím ještě závěrečnou úvahu. Porovnáme-li hanopisy mezi sebou, vyplývá z toho nejdůležitější poznatek, že

prohabsburská publicistika kladla zprvu do popředí otázku politickou, nikoli náboženskou. Domnívám se, že tím chtěla vyjádřit české povstání nikoli jako náboženský konflikt, ale jako konflikt čistě politický, uzavřený v rámci habsburské monarchie. Proto se prohabsburské pamflety z let 1619-1620 vyznačují spíše reprezentativním charakterem s poukazem na nezákonnost celého povstání proti řádně zvoleném panovníkovi. Tím, že Fridrichovi stoupenci z řad protihabsburské opozice nezákonně sesadili Ferdinanda a na jeho místo dosadili na královský stolec mladého falckraběte, určitým způsobem narušili společenský (nikoli jen právní) řád, podle kterého se země řídila od pradávna. Historická tradice coby prostředek pozdějších vítězů hledající oprávnění nátlaku proti staré víře a coby podpora k politicko-společenským změnám, měla už v této době důležitý přesvědčovací potenciál. Stavovské povstání jakoby porušilo neměnnost těchto pradávných tradic, jakoby přetrhlo řetězec rituálu, jímž by se měla tehdejší společnost řídit.

V prohabsburských pamfletech je silné náboženské a společenské vymezování vůči stoupencům Fridricha Falckého akcentováno až po Bílé Hoře. Nárůst protifalckých letáků po roce 1620, zároveň vykazuje určitou snahu o diskreditaci protestantské Unie a nekatolických vyznání vůbec. To je patrné i v neustálém zdůrazňování slovních spojení jako je ztráta majetku i hrdla pro všechny stoupence protihabsburské koalice a věčného zatracení duší příznivců evangelických vyznání. Stereotypní zobrazení Fridricha Falckého coby ztroskotance vlastní politiky, dodnes působí jako jakási stigmatizace, jež si kladla za cíl, posilovat jeho negativní vnímání u společnosti. Později se již s tak vyhraněnou a stigmatizující hanopisnou rétorikou vůči nějakému jinému představiteli stojícímu v protihabsburském táboře nesetkáme.

Tou nejútočnější mediální zbraní prohabsburských pamfletistů však není dle mého soudu samotná karikatura Fridricha Falckého nýbrž cílený útok zaměřený proti jeho cti. V sociální struktuře, na které byla vybudována raněnovověká společnost, znamenala ztráta cti společenské a osobní ponížení. Pročítají-li se hanopisy proti mladému panovníkovi pozorně je z nich patrné, že naprostá většina z nich obsahuje tohoto konfrontačního prvku k deklasifikaci

politického a náboženského protivníka.[25]

Naproti tomu stoupenci falcké, popř. prošvédské politiky se přikláněli už od počátku k nábožensky motivované válce. Jejich úsilí směřovalo již od počátku povstání k obhajování vlastních tezí, idejí a politicky směřovaných cílů, které Bůh posvětil svou přízní. Dle mého soudu zde měl právě motiv víry působit coby prvek důvěry ve vyšší bytost posilující pospolitost a sounáležitost protihabsburské opozice. Boží zásah ve prospěch utlačovaných protestantů a evangelické víry vůbec se stává zvláště oblíbeným námětem ve 30. letech, tedy v období švédské expanze na říšské území. Naproti tomu krátká vláda mladého krále nedovolila k plnému a k širšímu uplatnění letákové publicistiky, což dokazuje i skromný počet dochovaných exemplářů na našem území. Jak však dokládá studie Jaroslava Millera, jenž se zabýval anglickou publicistikou, došlo z evropského hlediska :

„...pod vlivem porážky na Bílé Hoře a ztráty českých zemí i Falce k logickému posunu v prezentaci falckého manželského páru od mýtu dobyvatelského k mýtu mučednickému. Naděje se...obrátili k Fridrichovi Falckému a Alžbětě Stuartovně, kteří se měli v následujících letech stát ztělesněním jednoty a moci protestantského světa." [26]

4. 2. 2. Reportážní aktuality

Reportážní aktuality měly prostřednictvím obrazu a textu přispět k orientaci diváka a čtenáře v proudu událostí, které se udály v období třicetileté války. Tomu odpovídala potřeba, kterou bychom dnes nazvali hledáním seriózních informací, reflektující nějakou politickou či společenskou událost bez emotivního napadání. Domnívám se, že zde již nepřevažuje jen negativní pohled na ty druhé tak jak je tomu u pamfletů. Spíše se reflektují soudobé společenské poměry a mimořádné události, mezi kterými převládají: slavnostní průvody spojené s korunovačním obřadem, diplomatická jednání, bitevní výjevy (militaria), obléhání měst, popravy, zprávy o narození i úmrtí významných osob, nebeské

úkazy a podobné záležitosti. Zjednodušeně řečeno představovaly reportážní aktuality pro tehdejší společnost důležitou komunikační síť, která se vyznačovala kosmopolitismem a v jisté míře i věrohodností.

Zatímco pamflet se tak stává zbraní proti druhému je reportážní aktualita spíše svědectvím s promyšlenou dokumentací událostí. Zajímavé je časté uvedení místa a doby vzniku reportážních archů a rovněž jména tiskařů. Podstatnými znaky jednolistů s reportážními aktualitami byla nejen věcnost a důraz na detail, ale rovněž také chronologický popis události, v níž reportér vystupoval v roli pozorovatele a často i účastníka.

Zatímco u pamfletů jsme pracovali s různými druhy komunikace (monolog, dialog, alegorie), které tvořily obsahovou stránku, budeme se v této části věnovat spíše jednotlivým námětům zpravodajských reportáží a formě jejich popisu. Právě popisnost je jedním z hlavních znaků odlišující reportážní aktuality od pamfletů. Nejsou zde již aktéři, kteří by formou monologu nebo dialogu tvořili obsah děje, ale postava neznámého reportéra, který v pozadí komentuje událost a pokouší se:

a) vytvořit dojem zpravodajské aktuálnosti, pohotovosti a rychlosti
b) získat důvěru publika o pravdivosti prezentované události
c) vyjádřit motiv, oprávnění a cíle jednající osoby

První ukázkou, na které se pokusíme tyto teze obhájit, je reportáž o stavovském povstání z roku 1618. Na obr č. 9. je poněkud zkreslený a zjednodušený obraz pražské defenestrace rozdělený do dvou dějových částí. V pravé polovině listu přijíždí skupina jezdců na koních k pražskému paláci doprovázená postavami s halapartnami. Ve druhé části je již zachycen moment defenestrace, při kterém jsou oba místodržící včetně písaře Fabricia vyhozeni z oken kanceláře. Ilustrace je obohacena a oživena gestikulujícími postavami, kouřovým dýmem a plujícím mrakem na obloze. Znatelný je zde i pokus o estetické vyjádření sakrální a světské architektury, kterou symbolizují praporce a kříže umístěné na střešních štítech a chrámových kopulích. Obraz zde však sehrává spíše jen doplňující

přílohu, protože autenticita místa je značně zkreslená a je tudíž možné, že text byl až dodatečně připojen již k existujícímu obrazu.[27] To mohlo být způsobeno tím, že jednolist vznikl na základě zprostředkovaných informací, podle nichž rytec vyryl obrazový doprovod. Tomu by nasvědčovalo i chybné datování pražské defenestrace, kterou klade autor až do 25. května. Přesto i prostřednictvím této ilustrace mohla událost vyvolat daleko větší debatu u veřejnosti, než kdyby byla zachycena jen pouhým slovem. Obraťme však nyní naši pozornost k osnově textu.

Úvodní titul (incipit) tohoto letáku tvoří pro jeho prodejce nejdůležitější část, protože je v něm zahrnut – zjednodušeně řečeno – reklamní poutač. Zatímco text i obraz jsou v rámci prostoru jednolistu dokonale vycentrovány, je poutač umístěn mimo tuto strukturu a vytváří tak vlastní místo pro pozornost diváka.

K tomu, aby si následující komentář udržel zájem svého publika, bylo zapotřebí vytvořit v úvodním prostoru dojem aktuálnosti a pravdivosti prezentované zprávy, jež zanechá v paměti trvalý otisk. Vytváří se tu tak snaha o získání důvěry v autora, bez níž by příjemce patrně neuvěřil prezentovanému sdělení. Této důvěry mohlo být dosaženo jednak ve **výběru slov** (a) (kupř. *pravdivé vylíčení nebo zaručené zprávy o...*) a jednak **uvedením svědků**, (samozřejmě konfesijně spřízněných), kteří událost spatřili na vlastní oči, popř. se o ní doslechli. Svědectví mohl rovněž posílit uvedený **zdroj pramenů** (b), ze kterých tvůrce letáku čerpal. Na níže uvedené ukázce je takovým informačním pramenem uvedena kupř. stavovská Apologie. Rovněž zmínka o **lokalitě** a **době** (c), kde se ta či ona událost odehrála, popř. **výčet detailů** (d) v obrazové nebo textové zkratce, zvyšovala prodejcům letáku kredit pravdivosti a věrohodnosti. K tomu přistupuje ještě pozoruhodný **výběr informací** (e), které slibovaly prodejcům přítomnost publika a tiskařům peněžitý zisk. Co se týče **formy textu** je v prezentované ukázce využíván jak verš, tak volná próza s různě odstupňovanými velikostmi písmen. Vyjma estetické přílohy a veršovaného textu zvyšoval oblibu takto pojaté reportážní aktuality také nějaký **dobový nápěvek** (f), který mohl leták proměnit v lidovou píseň. Nezapomeňme rovněž, že tak jak je tomu u většiny pamfletů je i zde středobodem zprávy urozený člověk (muž),

nikoli prostý měšťan. Pouze totiž on určuje pro publicistiku motivy a cíle děje, on je tím, kolem kterého se děj reportáže šíří. Pokusme se nyní výše uvedené teze konfrontovat s následující ukázkou:

(a) *Pravdivé noviny a události*

(c) *které se staly a odehrály na císařském zámku v Praze, dne 25. května roku 1618.* **(e)** *Zpráva o tom jak papežský posel kvůli vyznání všech tří stavů do země přišel aby papežovu vůli naplnil. Aby totiž ti, kteří hájí tělo a krev Pána našeho a spasitele Ježíše Krista a podobojí způsobu užívají, zcela vyhubeni byli a odkloněni z cesty hříchu.* **(f)** *Těmto několika níže uvedeným křivopřísežníkům a bezvěrcům se to však nezdařilo, za což byli poté po právu vyhozeni z oken Pražského hradu* **(d)** *z výšky 26 loktů.*

(b) *O tom všem více Apologie vytištěná v Praze, ze které následující krátkou píseň složil* ***(a)*** *ctihodný a vysoce učený farář Johann Fáber.*

(f) *Melodie zpívaná na způsob písně Stürtzebecher*

Následující text rozvržený do tří sloupců je již jen textovým rozvedením úvodu. Závěrečná modlitba, jméno tiskaře a místo tisku v závěru jsou častým doplňkem takto rozvržené reportáže. Závěrem jen připomeňme, že se jedná o jeden z prvních jednolistů, který formou zpravodajské reportáže přinesl informace o nepokojích v Praze.

Na výše uvedené ukázce jsme si tedy ukázaly příklady jakým způsobem se vytvářel dojem zpravodajské aktuálnosti a pravdivosti prezentované události. Nyní se pokusím obhájit tezi o tom, že se reportážní aktuality pokoušely vyjádřit rovněž motiv, oprávnění a cíle jednající osoby. Dobrým příkladem se mi v této souvislosti jeví letáky z roku 1620 zachycující **staroměstské popravy**.[28]

V exekuci, která byla provedena 21. června 1621 na Staroměstském náměstí, bylo popraveno 27 příslušníků stavovského odboje. Mezi nimi byly 3 zástupci ze stavu panského, 7 rytířů a 17 měšťanů, třebaže jejich politický vliv

byl ve srovnání s ostatními nejmenší. Po vykonané popravě byly hlavy sťatých vyvěšeny na věži Karlova mostu a končetiny popravených ze stavu městského rozeslány do provinčních měst odkud pocházely. Hrůzný rituál tak měl ve své symbolice představovat odstrašující příklad pro všechny, kteří by se v budoucnu postavili proti Habsburkům. Jak však dobová publicistika tuto popravu svým čtenářům přednesla? Na to se pokusí odpovědět ilustrace pod č. 10.

Dobře zachovaný letákový arch nabízí i dnes jejímu divákovi nevšední pohled. Kolem centrálního výjevu je umístěno sedm menších ilustrací, které popisují události, jež předcházely a následovaly po staroměstské exekuci. Prolíná se zde schopnost ilustrace pro detail utrpení s výběrem událostí, rozdělených do jednotlivých částí (tzv. figur) obrazu. Aby potencionálnímu zákazníkovi nic neuniklo jsou k jednotlivým figurám přiřazeny stručné popisky na způsob vysvětlivek. Vyjma těchto vysvětlivek jsou k jednotlivým postavám na obraze přiřazeny též číselné odkazy (numera), jež jsou v textové příloze rozepisovány.

Celý děj začíná v levém horním rohu (figura A), kde jsou uvěznění direktorové odváděni na Pražský hrad. Následuje soudní tribunál (figura B), na kterém soudní komisaři vynášejí nad odsouzenými rozsudek trestu smrti. Daleko větší míru diváckého ztotožnění však přináší následující vyobrazení žen a dětí odsouzených, které v pokleku prosí o milost opavského knížete Lichtenštejna, jenž soudnímu tribunálu předsedal (figura C). Další výjev již ukazuje cestu odsouzených na popraviště (figura D). To co zde tvoří centrální obraz je však samotný akt popravy (figura E). I dnes na něm rozeznáváme věrnou podobu Staroměstského náměstí, budovu radnice i přilehlých domů. Kolem dřevěného popravního jeviště jsou vzorně nastoupeny pěší oddíly s houfnicemi a kompanie jezdectva se svými veliteli i praporci. Za nimi se tísní davy lidí, někteří gestikulují, jiní mezi sebou rozmlouvají, ale většina jen v němém úžasu sleduje průběh popravy. Nad tím vším dohlíží zástup arbitrů, soudců usazených na balkónové římse radnice. Ilustrace zde tak působí jako „fotografie“, přičemž její tvůrce stiskl spoušť svého „fotoaparátu“ právě ve chvíli, kdy se kat Jan Mydlář chystá setnout hlavu jednomu z odsouzených. Na pódiu mezitím panuje čilý ruch. Katovi pacholci odklízejí jedno z popravených těl, zatímco církevní

hodnostáři dávají rozhřešení jinému odsouzenému. Náboženský mysticismus se v takto pojatém divadelním představení koncentruje v žehnajícím knězi nad skloněnou hlavou popravovaného a v ukřižovaném Kristu na pódiu popraviště. Na jedné straně je tak odsouzenému dáváno rozhřešení, na druhé straně je, ale též proklet a odsouzen k utrpení. Démonické násilí se mezitím umocňuje při pohledu na následující výjevy (figury F, G a H), kde jsou vyobrazeny setnuté hlavy vyvěšené na mostecké věži, čtvrcení těl a mrskání na pranýři. Autor rovněž neopomněl zobrazit postavu Mikuláše Diviše, který se provinil tím, že vítal krále Fridricha u městských bran v den jeho příjezdu do Prahy na podzim 1619. Za to byl na několik hodin přibyt za jazyk k šibenici umístěné v pozadí obrazové scény.

Rovněž textová část již nabývá rysů moderní publicistiky, kdy verš zde ustoupil volnému psaní rozvrženého do tří sloupců. Již samotný úvodní titul (poutač) vyvolává představu, jak mohl být tento leták nabízen zákazníkům na ulicích. Třebaže je to smělé tvrzení, domnívám se, že zde není scestné přirovnat tehdejší prodejce k dnešním pouličním prodejcům hlasitě nabízející denní popř. večerní tisk:

Vlastní vyobrazení procesu pražské exekuce

která se vykonala na příkaz jeho císařské milosti. A zpráva, kterak byl na císařův výnos vyhlášen rozsudek na odsouzenými direktory ze stavu panského, rytířského a městského, v sobotu 9. (19.) června tohoto roku na Pražském hradě. Poprava byla poté vykonána v pondělí 11. (21.) června 1621 na Staroměstském náměstí.

Za zmínku stojí rovněž uvádění dvojí datace, která nasvědčuje, že se ještě ani v této době zcela neujal gregoriánský kalendář z roku 1584, jenž měl nahradit ten časově nepřesný juliánský.[29] Následující dva odstavce v prvním sloupci poté precizně popisují události, které předcházely samotnému aktu popravy:

Ve čtvrtek 7. (17.) června dorazilo do Prahy 7 kornet (kompanií – pozn. autora) *jezdectva, pod vedením jeho knížecí milosti, přičemž pět z nich bylo*

uquartýrováno (ubytováno – pozn. autora) *na Starém městě a dvě na Novém městě pražském. Toto jezdectvo hlídalo dnem i nocí různá místa.*
V sobotu 9. (19.) časně z rána, bylo 15 novoměstských a 10 staroměstských měšťanů na povozech s koňmi, za doprovodu početného jezdectva a několika mušketýrských pluků, odvedeno k soudnímu dvoru na Pražském hradě, jak je možno shlédnout na první figuře (ukázce – pozn. autora). *Páni rytíři a členové direktoria, byli již před tím drženi v hradním vězení.*

Následující děj zde překvapuje detailní znalostí nejen vnějších okolností, ale i těch, které se udály v prostorách ukrytých očím širšího publika. Je tedy otázkou odkud čerpal autor této reportáže tak přesné informace. Vysvětlení je možno hledat v tom, že byl buď osobně přítomen kupř. u soudního výslechu, nebo že vycházel z výpovědi jednoho ze svých informátorů, popř. čerpal z jiného pramene:

V místnosti dvorské rady (jak je zřetelné na figuře pod písmenem B), kam byli předvoláni odsouzení, byl přichystán trůn pokrytý sametem, na kterém se usadil milostivý kníže Lichtenštejn (jak je možno vidět u N. 1). Vedle jeho knížecí milosti se usadili ostatní soudní komisaři (pod N. 2).
Pak byli uvěznění jeden po druhém přiváděni před císařský tribunál a pány komisaře.

Další část je velmi zajímavá po stránce obžaloby. Právě zde je uveden onen motiv, oprávnění a cíle jednající osoby. V pozadí či dokonce v základu jsou tu uvedeny důvody historické i obecné v podobě mnohoznačných pojmů: právo, spravedlnost, autorita a pověst. Prohabsburská propaganda zde využila obrazu a textu nikoli jen k ospravedlnění soudního tribunálu, ale rovněž jako prostředek k morálnímu a racionálnímu zdůvodnění před vynesením hrdelního rozsudku. A naopak. Otevřeně nabídla pohled na cestu hříchu a klamu, po které se vydali poražení nepřátelé za což je stihl zasloužený trest. Trest, který měl potvrdit zodpovědnost za činy členů protihabsburského povstání, byl však v rámci

symbolického milosrdenství císařského majestátu zmírněn. Křesťanské milosrdenství či odpuštění i to byly prostředky jak tehdejší propaganda dokázala posílit císařský kult:

Poté vystoupil císařský prokurátor s vynesením rozsudku před obžalovanými, kteří začali úzkostlivě naříkat v českém i německém jazyce. Na to doktor Melander (N. 5.) německy odpověděl: „Rozsudek, který bude vynesen, se nevztahuje na nic jiného než jen na to, aby bylo dosaženo práva a spravedlnosti a aby byla zachována pověst a autorita císařského majestátu". Poté byly jeden po druhém vynášeny rozsudky, překládané v českém i německém jazyce a ačkoli byly původně mnohem přísnější, byly následně císařským majestátem limitovány a zmírněny...

Z dnešního úhlu pohledu nám tento jednolist nabídl seriózní informace, založené na přímém či zprostředkovaném svědectví a věrné ilustraci Je proto zajímavé, že ačkoli zde nikdo není haněn ani oslavován, chybí zde nejen podpis nakladatele, ale také kde a kdy byl leták vytištěn. Díky vysoké úrovni informovanosti vyplývající nejen z textu, ale rovněž z detailního vyobrazení však můžeme předpokládat, že jednolist byl vytvořen člověkem, který Prahu dokonale znal a jenž snad byl i osobně přítomen před staroměstským popravištěm. Tuto tezi podepírá rovněž i akcent českého patriotismu v posledních řádcích textu, ve kterých autor oroduje k pánu Bohu za spásu duší popravených a *za věčný mír v naší milované vlasti* (*...der selige Frieden, in unsern geliebten Vatterland*). Z dnešního úhlu pohledu je pak tento jednolist jeden z prvních, který objektivně a střízlivě popisuje průběh soudního přelíčení i jednotlivé fáze popravy bez emotivního zaujetí a morálních závěrů.

Mezi hojně zastoupené reportážní aktuality patřily také **korunovační průvody** spojené s volbou nového panovníka a jeho následnou korunovací.[30] Mimořádná událost evropského významu samozřejmě nezůstávala bez odezvy letákové publicistiky. Ta zde však již spojuje zpravodajskou reportáž s oslavným popisem společenské události a vyzdvihuje císařský či královský majestát.

Na ukázce č. 11. je taková událost zachycena při příležitosti císařské korunovace Ferdinanda Štýrského v roce 1619. Jeho postava je umístěna pod baldachýn zdobený náboženskými motivy, kterým vévodí pana Marie s Ježíškem v náručí adorovaná po stranách postavami dvou světců. Pozadí scény tvoří sbor sedmi kurfiřtů oděných do slavnostního roucha s heraldickými znaky nad jejich hlavami. Jejich postavy měly vyjadřovat aktuální sounáležitost a semknutost mezi duchovní a světskou mocí. Tyto postavy zároveň oživují celou kompozici gestikulacemi a vznešenými výrazy ve tvářích. Zatímco dva církevní hodnostáři společně vkládají na Ferdinandovu hlavu císařský diadém, dva klečící panoši přinášejí žezlo, jablko a císařskou korunu.

Že se jednalo o významnou událost svědčí i to, že průběh volby a samotný akt korunovace zachytily nakladatelé nejen na velkém množství jednolistů, ale také v řadě novinových brožur.[31] Na prezentované ukázce nakladatel využil nejen lidového (německého) jazyka, ale také latinský překlad, jenž celému jednolistu dodává dojem vznešenosti a podtrhuje význam celé události:

V den císařské korunovace, byl zvolený římský král a císař doprovázen ze svého paláce mnohými hrabaty, svobodnými pány a pány z rytířského stavu. Císař jel na koni pod nebesy (tj. pod baldachýnem – pozn. autora), *které nesla šestice císařských radů, do kostela sv. Bartoloměje, kde se za velké slávy konala císařova korunovace. Po korunovaci byla jeho císařská milost oděna do pláště z rudého sametu a odvedena na radnici, odkud se rozhazovaly zlaté a stříbrné mince mezi prostý lid... Poté císař na koni odjel zpět do svého paláce doprovázen sborem kurfiřtů. Duchovní kurfiřti byli oděni do kurfiřtského hávu, kdežto vyslanci protestantských kurfiřtů, kteří nebyli u korunovace přítomni, se objevili v černém a prostém oděvu. Saský legát nesl meč, heidelberský říšské jablko a braniborský zlaté žezlo...*

Autor námětu zde spojil nejen duchovní (náboženské motivy) a spirituální (císařské a kurfiřtské insignie, korunovační cesta) rozměry, ale rovněž ty politické (samotný akt volby). Promítá se zde také dobová symbolika, v níž se

zrcadlil nejen myšlenkový svět dávné doby, ale rovněž možnost dát celé korunovaci vyšší smysl, než-li jen ten pozemský.

Do kategorie reportážních aktualit bychom mohli zařadit i zprávy **vojenského charakteru** (militaria).[32] Mezi tento nejrozšířenější okruh zpravodajství spadaly pozemní bitvy, obléhání pevností, dobývání a následné zabírání měst, šikování vojsk, vojenské průvody atd. atp. Na obr. č. 12. je kupř. zachycena bitva u Dessavy z roku 1626 v níž Albrecht z Valdštejna porazil vojska hraběte Mansfelda. Klasicky pojatý obraz nám nabízí pohled na bitvu právě ve chvíli, kdy se obě vojska střetla u dessavského mostu. Univerzální znakovost, kterou používali všichni rytci při zobrazování bitev, se zde projevuje v dokonale seřazených formacích, které jsou opatřeny jednoduchými popisky, v synchronizaci kanonád i ve výstřelech z ručních zbraní. Určité prvky dramatičnosti jsou znatelné jen v řadě konfliktních dějů na okraji ilustrace: exploze střelného prachu v Mansfeldově ležení, tonoucí postavy žoldnéřů, šarvátka na dessavském mostě nebo prchající jezdci. Prostá grafická ilustrace však umožnila jejímu tvůrci šířeji vykreslit a popsat děj na omezeném prostoru a tím zhustit počet informací.

U některých jednolistů s vojenskými náměty se občas objevuje samotná podobizna autora, který se obrací přímo k divákovi, který tak nabývá dojmu bezprostřednosti, zpřítomnění informace a pocitu, že publicista byl přímo na místě dění. Vypravěč je však na tomto jednolistu kdesi v pozadí a referuje událost tím způsobem, jaký dnes často používají váleční zpravodajové: epizody bitvy jsou líčeny chronologicky, tak jak následovaly za sebou.

Jak je dnes všeobecně známo, střetla se u Zerbstu a Dessavy v tomto nehostinném čase vojska vévody Frýdlantského s vojsky hraběte Mansfelda. Obě armády byly silně opevněny za svými šancemi odkud podnikaly lehké výpady proti sobě. Nakonec 14. dubna provedl generál Frýdlantský se svými pluky o celkové síle 6000 jezdců a pěších výpad a Mansfeldova vojska obklíčil. Následující den pak kolem 9. hodiny raní úspěšně zaútočil na jeho pluky, které již čtyři dny byly rozbity před svými šancemi.

V závěru textu, kam bývala obdobně jako u diplomatických listin umístěna závěrečná motlitba, se pak nepřímo odráží autorova připomínka o nesmyslnosti a zrůdnosti války:

Všemohoucí Bože zajisti celému světu skrz svou otcovskou milosrdnost vytoužený mír.

Poslední příklad reportážních aktualit spatřuji v námětech zachycující **narození** a **úmrtí významných osob**. V případě úmrtí urozeného bývala prostřednictvím zpravodajů zachycena jeho smrt jako memento uchovávající minulost ať již v pozitivním nebo negativním smyslu.[33]

Nejednalo-li se o pamflet hanící činy zemřelého, je pro tento druh zpravodajského námětu typický reprezentativní charakter obrazu. Zemřelý je pietně zobrazen v katafalku (jednoduché lešení, konstrukce či truhla), který je obvykle potažený tmavým suknem a kolem kterého bývá provedena vhodná výzdoba složená z květin a svící. Text je zde použit pouze jako prostředek identifikace, popř. oslavy zemřelého a k vyjádření určité spirituálnosti koncentrované v dobově oblíbených heslech. Názorným příkladem takového námětu je portrét zemřelého Albrechta Jana Smiřického na obr. č. 13. nad jehož smrtelným ložem je znak pánů Smiřických a latinský nápis: *Žádná síla není větší, než pevná víra.*

Zvláštním druhem jednolistů, které nepřímo spadají mezi politicky vyhraněné zprávy a jejichž obsah osciluje mezi hanopisem a reportážní aktualitou, byly náměty kriticky komentující **důsledky třicetileté války**.[34] Převážně se jednalo o popis bezohledného drancování obecného lidu spojené s vysokými požadavky na finanční i naturální zásobování procházejících armád. Opakované průchody a pobyty vojenských pluků totiž způsobovaly vyplenění měst i venkova a dopouštění se obrovských krutostí na civilním obyvatelstvu.

„...někteří z nich [tj. rejtarů – pozn. autora] *začali zabíjet dobytek, jiní prohledávali dům od shora dolů, jiní svazovali šatstvo a různé domácí potřeby do velikých ranců; co však nemínili vzít sebou, to bylo rozbito a zničeno...A každý z vojáků měl svůj vlastní nápad, jak sedláky trýznit, a tak každý sedlák měl svá zvláštní muka... O zajatých ženách, služkách a dívkách nevím nic zvláštního, protože vojáci mi nedovolili dívat se, jak s nimi zacházeli. Jen to vím, že je bylo tu a tam v koutech slyšet, jak žalostně křičí“* [35]

Obvyklé tak bylo mučení ve snaze zjistit, kde se nacházejí zásoby potravin. To mělo za následek lokální hladomory spojené s úbytkem obyvatelstva a útěky vesnických hospodářů ze statků. Velkou hrozbu pro venkovský (obecný) lid představovali i zběhlí vojáci a agresivní tlupy žebráků.

Poddanská otázka, můžeme-li to tak dnes nazvat, však nebyla rozšířeným námětem zpravodajské publicistiky, o čemž vypovídá skromný počet dochovaných jednolistů. Přesto se domnívám, že si i tato zpravodajská problematika zaslouží svou pozornost. Více než kde jinde se zde totiž vyjadřují subjektivní pocity autora včetně protestu proti tyranii. Jednolisty s těmito náměty, jakoby tím reprezentovaly a artikulovaly názory, přesvědčení i hodnotové systémy ve společnosti.

Jako příklad zde uvádím jednolist - *Nový nářek sedláků nad nemilosrdnými jezdci této doby* - v němž je popisována bída poddaných ve víru válečného běsnění. Na ilustraci č. 14. spatřujeme vojenského důstojníka dominantně usazeného na zádech bezbranného sedláka, jehož ovládá za pomoci udidel a ostruhů. Celá kompozice zde opět propojila duchovní rovinu, reprezentovanou modlícími se postavami na návrší, s tou citovou zastoupenou prosící ženou před domem, a nakonec i s tou ryze pozemskou, barbarskou a hříšnou, jež je zde promítnuta do samotné scény osedlaných sedláků a do hořících budov v pozadí ilustrace. Bezprostřednost celého motivu pak vyjadřují úvodní strofy, jejichž obsah je vykládán ve *Wir* formě:

Je možné v tomto čase nalézt nějaký lid týraný a sužovaný?

Ano jsme to přeci my sedláci! My jsme se staly tím nejnuznějším lidem,
poté co se náš dobytek i koně staly kořistí žoldnéřů...

V následujících verších vypočítává autor hrůznosti současného stavu světa, postiženého válkou. Je to zajímavá reflexe života dobového člověka (patrně nakladatele i tiskaře Paula Fürstena z Norinberku) a způsob jakým vnímal okolní svět před válkou a ve válce:

Ve všech krajích zavládla beznaděj,
poté co domy zůstaly vypáleny, kostely poničeny,
vesnice zplundrovány a zásoby snědeny...

Ztracena jest nádhera této země,
té svobodné říše Římské,
jež válkami a loupežemi,
vraždami i požáry,
zahalena jest nyní do tváře barbarské

Po úvodním prologu následuje vylíčení útrap sedláků, poté co si procházející žoldnéřská armáda začala opatřovat proviant na poddanských usedlostech. Prolínají se zde úvahy o každodenním životě se stížnostmi nad stávajícími poměry, které pateticky líčí materiální škody na domech i hospodářských zařízeních všeho druhu spojené s prováděním bezohledného drancování zásob. Text je zde naplněn hořkostí, hněvem i zoufalstvím:

Když u sedláka koně není,
tak žoldnéřův meč ženu s dětmi zahubí,
pak ubohého sedláka osedlají,
jenž při velikém tom utrpení,
stává se pro jejich potěšení,
oslem i koněm

Závěr textu je pak vyplněn živelným typem promluv, které jakoby vyjadřovaly pokus bojovat proti bezpráví. To je zde zastoupeno a koncentrováno v mytologickém bohu války Marsovi, který zároveň symbolizuje tyrany a jejich útlak. Zajímavá je zde i proklamace mravních ideálů a snaha o jejich naplňování:

Tobě Marsi a tvé božské moci,
my vyznáváme naší bolest o tom, jak to v tomto čase chodí,
že jest válka strašná, jak ta nejhorší pijavice,
jež je živa z našich majetků i z naší vlastní krve...

A my již máme dosti třmenů, ostruh i kopanců,
dosti bylo již tvrdých výprasků...
Pomyslete na to páni žoldnéři a zanechejte svého trýznění,
vždyť zmizí-li bolest, zmizí i hněv z našich srdcí

Tato sociální satira na životní poměry vesnického obyvatelstva odhalující krutou a bezcitnou tvář války, je i v jiných příkladech často konfrontována s pojmy jako je bída a hladomor, který vyvolával neklid, nejistotu a beznaděj. Ta byla ještě umocněna nejen postupující rekatolizací, ale také novou vrchností, která narušila místní zvyklosti a tradice.

Syd ich verlaßt die Böhmisch Cron
Bin ich der Staden Underthon/
Die raichen mir Provision
Sonst müst ich nyt im Bettel gan.
Den Staden arbeit ich geduldig
Als ein ein Underthon ist schuldig.
1. Ganz underthänig vnd wol gehorsam
Laß ich mir zu der Scharwerch bitten.
Wann Brot kumpt mich gar sauer an/
Ich gab erstlich ein Handelsmann/
Damit ich nit d'deffi wetter laufen/
2. Welt ich in Holl vnd Käs verkauffen/
Nach meiner Gmahel Niderkunfft
Kam ich in die Krämer Zunfft/
Doch ist ich dran sehr grossen schaden/
Es wuchsen mir vil Würm vnd Maden/
Als ich bey disen auch verberb/
Hab ich verlassen Käs vnd Korb/
Vnd auff mich fur ich armer Mann
Jetzt ander new Händel an/
3. Lauff Pottwerck wann mans begert
Das gschieht gar offt schon hart vñ fordt
Auß Holland in die Pensestat
Sey ich mein Hosenbandt vergett.
4. Ich trag wol lieber auff die Mour/
Bin armer dann kein Silberpaur/
5. 6. Mauß Grutzengraben vnd Holzhacken
Seyd ich nach ghet auß Böhmen backen.
In Summa ich muß ans Tagwerck gan
Weil ich kein Handwerck gelernet han.
Ihr Staden seht mein Elend an
Bin ich ein armer Underthan
Hat offt ein Bettlerschen Kind/
Vnd hat das kunst den grösten Grind
Die doch nit halb so elend sind/
7. Als ich vnd meine kleine Kind.
8. Helff mir ihr Herrn auß armer Noth
Ich arbeit vmb das trucken Brot.
Wer hett doch gmeint. O liebe Staden e
Daß ich jetzt sehen mein Gnaden.

Getruckt im Jahr/ 1621.

(obr. č. 2., Dess Pfaltzgraf Scharwerch, KNM - sig. 102 A 124, 1621, reprodukce z VD17, č. 14:007181C)

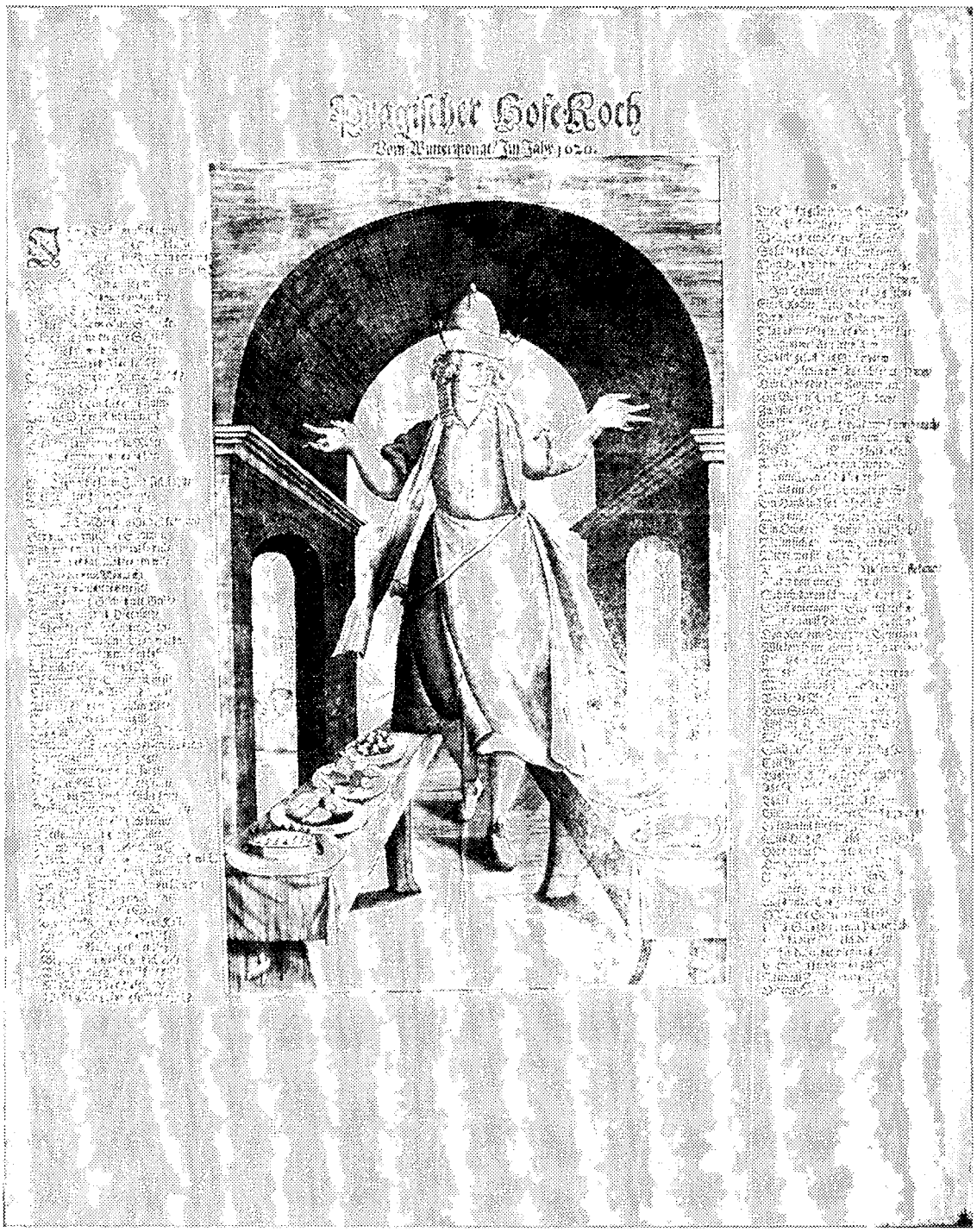

(Obr. 3., Pragischer Hofekoch, KNM - sig. 102 A 77/1, 1620)

(obr. č. 4., Einred und Antwort, KNM – sig. 102 A 129, snad 1621)

Abries dess Böhmischen Löwens langwiriger harter Betrangnüssen
Qual vnd Trübsall sambt angehengter Curation vnd Heilung.

Ad Lectorem.

1.
Ich Leser wie ohn Saft vnd Kraft/
Der Bohmisch Leo war starck Verhaft.
Mit Ouaren wunden fest eingeschlossen/
Welches dat Hertzen hat verdrossen.

2.
Nach vielfaltigem grim vnd zorn/
Wickelt er sich aus stachel vnd dorn.
Sach wer sich vber jhn lehr armen/
Aus treuem gemüet machet Erbarmen.

3.
FRIDREICH der werde Medicus/
Curiert sein kranckes Leib vnd hus.
Giebt hilff rath/ that zu aller stunde/
Dasser genas/ vnd ward gesunde.

4.
Zur Danckbarkeit willig vnd gern/
Folgt er treulich nach seinen Herrn.
Verlast in nacht in Leib vnd Leu/
Auff Meer/ Land/ Wassers Krieges zeit.

Giebt Jhm das Reich/ Scepter vnd Kron/
Sag ist nicht diß sein rechter Lohn.

Her aller Königreich wollst geben/
Dem Newen Konig langes leben.
Damit das grünende ÆGIDIENT/
Wachs vnd zunehm bis an sein Ende.

M. P. F. S.

Zu finden bey Peter Nollos auff der Kleinseiten Ring in Prag/ Anno 1619.

(obr. č. 5., Abries dess Böhmischen Löwens langwiriger harter Betrangnüssen, AHMP- sig. K34 -1641, 1619)

(obr. č. 6., Abcontrafactur der grossen mächtigen und noch nie erhürten Trummel der Ligae, AHMP, sig. K34 -10 474, reprodukce z VD17, č. 1:090487P)

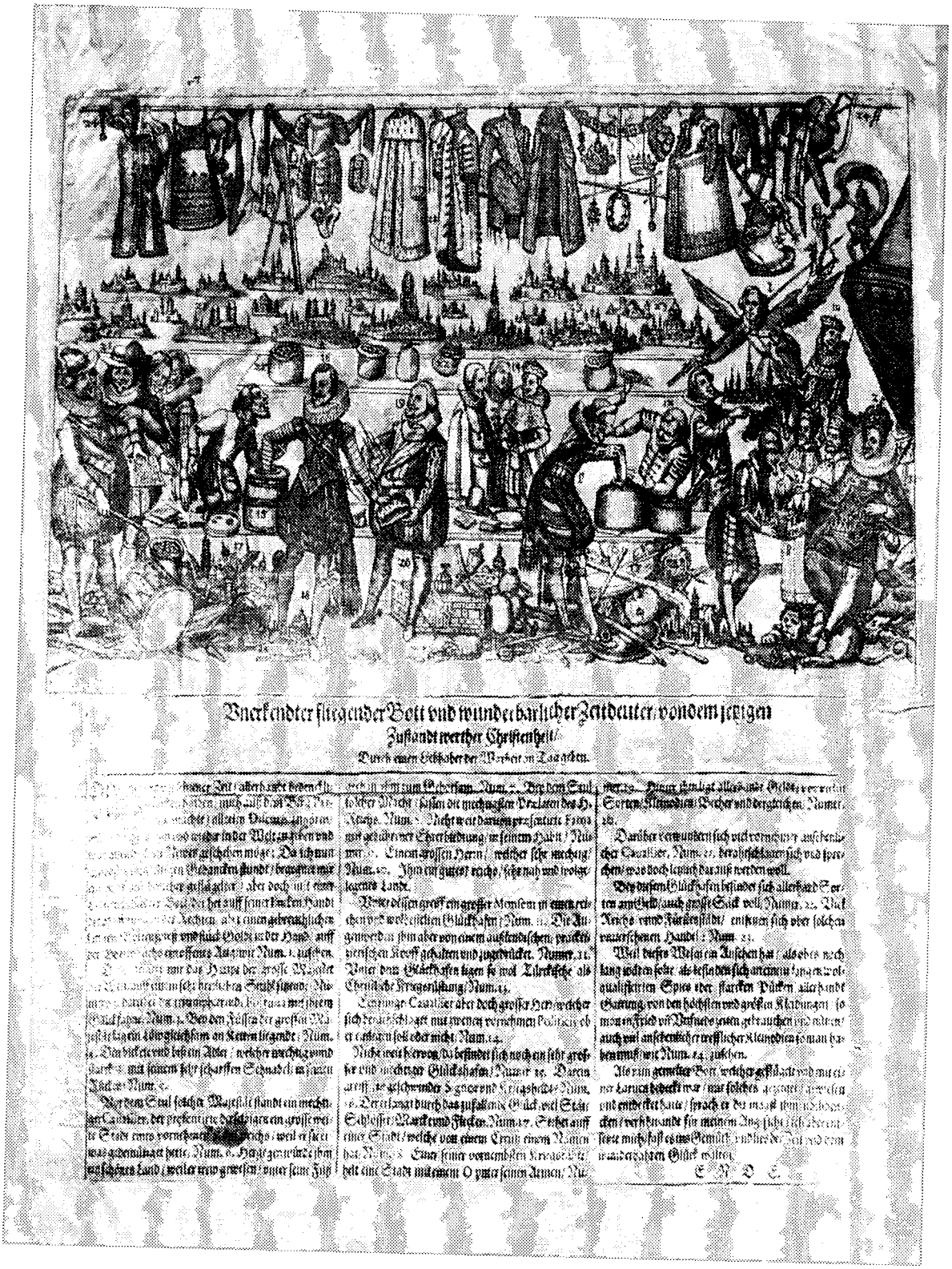

(Obr. č. 7., Vnerkendter fliegender Bott vnd wunderbarlicher Zeitdeuter..., KNM - sig. 102 A 37, snad 1620?)

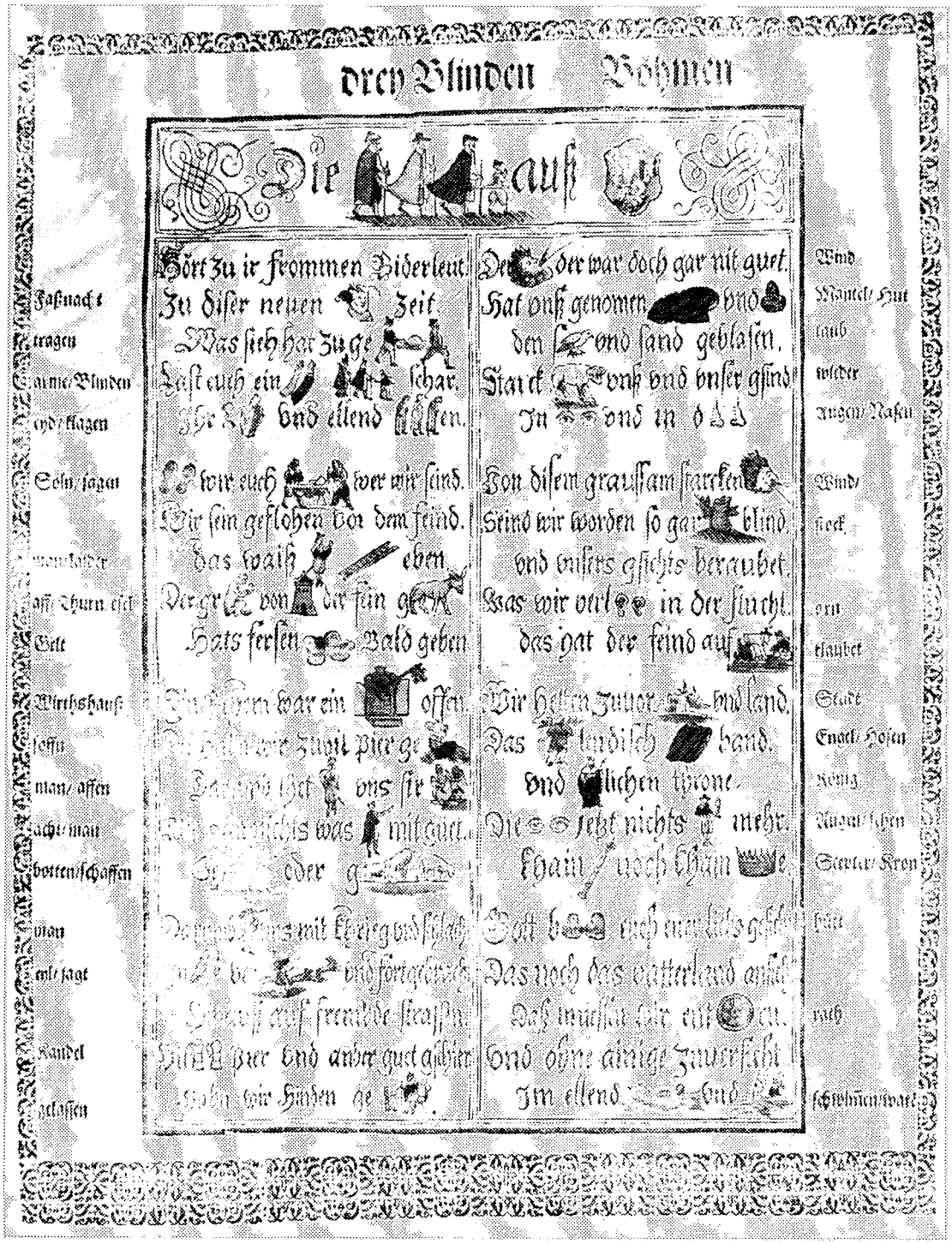

(Obr. č. 8., Drey Blinden auss Böhmen, KNM - sig. 102 A 110, snad 1621 ?)

Warhafftige Zeitung vnd Geschicht/

Welche sich begeben vnd zugetragen auff dem Kayserlichen Schloß zu Prag/ den 25. Maij dieses jetzlaufenden 1618. Jahrs/ Wie nemblichen die Bäpstische Rott/ wegen der Religion gegen die drey Stände des Königreichs Böheim, ihre Bäpstische Stück vnd Tück/ in Willens gewesen solche ins Werck zusetzen/ vnd alle Die/ so den wahren LEIB vnd Blut vnsers HERRN vnd Heilandes JEsu Christi in beiderley Gestalt empfahen vnd gebrauchen/ gänzlichen zu vertilgen vnd auß dem Wege zu reumen/ solches aber ihnen sehr mißlungen/ Also daß auch ihrer etliche der Vornembsten Bäpstlichen Treulose vnd Meineydige Männer/ vom Prager Schloß fast in die 26. Ellen hoch zum Fenstern hinauß springen müssen/ Wie solches die Apologia, so zu Prag gedruckt/ mit mehrern besagen thut/ vnd also Gesangsweise in diese kurtze Form gebracht ist:

Von dem Ehrwürdigen vnd Wolgelarten Herrn M. Johan Fabri/ Pfarrer zu Schremß an der Böhmischen Grentz.

Im Ton: Wie man den Schergenlocher singet.

GOTT zu ihr werthen Christen Leut/ Was sich jetzund zu dieser Zeit/ Newlich hat zu getragen: In Böhmerland in einer Stadt/ Kürtzlich in diesen Tagen.

Zu Prag in der berhümpten Statt/ Da Käyserliche Majestat/ Lange Zeit hat residiret: Ja auff dem Käyserlichen Schloß/ Gut Regiment geführet.

Aber es ist der fromme Herr/ Von Prag gezogen nicht gar fer:/ Vnd sich nach Wien begeben: Da er jetzunder residiret, Nun hört vnd mercket eben.

Es hat Käyserliche Majestat/ Auß wolbedachtem guten Raht/ Auffs Schloß nach Prag thut senden: Etlich Vornehme Weise Räht/ Zu den dreyen Reichs Ständen.

Welche dann/ da sie kommen war/ Auffs Schloß gen Prag sag ich fürwar/ Thun sie alsbald citiren,: Die drey Stände des Königreichs/ Mit jhn da zu tractiren.

Von etlichen Vornehmen Sachen/ Gar bald sich die Herren Ständ auffmachen/ Nach Prag geschwind thun eilen: Von jhn die Sach zu nehmen ein/ Vnd sich nicht lang verweilen.

Machten sich bald auff ohn verdroß/ Vnd kamen auff das Prager Schloß/ Mit fleiß da anzuhören: Von Käyserischen Räthten da/ Was sie würden tractiren.

Fiengen bald drauff an zu proponiren, Ihr falsches Werck zu practiciren, Wie sies hatten fürgenommen: Solchs wird von Herren Ständen frey/ Im Königreich Böhm verstanden.

Daß sie als falsch Meineydig Leut/ Die fort vnd fort zu jeder Zeit/ Bosheit vnd Frefel oben: Wie sie die Ständ vnd Ritterschafft/ Wohl möchten tribuliren.

Denn nur dieselb Bäpstische Rott/ Die Ritterschafft nur hielt für Spott/ Vnd felschlich thut vmbführen: Ja die drey Ständ des Königreichs/ Nur höhnen vnd tariren.

Darzu denn die Jesuiter fein/ Der Sachen auch machten einen Schein/ Vnd sagen vnverhohlen: Die Lutheraner zu tilgen gar/ Sey jhn vom Bapst befohlen.

Ja alles was nur Lutherisch wehr/ Sey ein böß Secte vnd falsche Lehr/ Außm weg müß man sie reumen: Denn sie allein die Fröndsten seyn/ vnd auch wol also scheinen:

Die Ständ vnd gantze Ritterschafft/ Vermeinten sie in jhrer Haft/ Fein heimlich abzuschaffen: Hinzurichten auff dem Prager Schloß/ Hatten sie bey sich beschloßen.

Weil sie denn nun nach jhrem Raht/ Im Sinn hatten solch böse That/ Konden sies doch nicht bergen: Denn jhn Tück wurden offenbar/ Daß sie wolten schlachten vnd würgen.

Welchs doch Käyserliche Majestat/ Durch auß jhn nicht befohlen hat/ Sondern nach eignem Sinne: Hatten sies nun angefangen gut/ Das wurden sie bald inne.

Den Freytag nachster Himmelfahrt/ Welcher der 25. Maij ward/ In jetzt laufftenden Jahre: Was auff dem Prager Schloß geschach/ Ferner sag ich fürwahre.

Die Löbliche Ritterschafft vnd Ständ/ Auffm Prager Schlosse gar behend/ Vernehmen Bäpstliche Tücke: Daher alsbald denselben tag/ Bäpstlicher Anschlag gieng zu rücke.

Vnd offenbahrten treue GOTT/ Den Reichs Ständen jhr grosse Nohr/ Darinn sie damals wahren/ Gibt auch sämptlich ein frewdig Hertz/ Welchs jhr Feind wol erfahren.

Drauff die Ständ frisch zu jrm Stand/ Solch Meineydige falsche Hund/ Recht nach altem Gebrauche: Stützten herab vom Prager Schloß/ Auß den Fenstern von jhrem Gemache.

Als sie im Graben lagen beyd/ Merckt jhr Namen mit bescheid/ Nemblich Wilhelm Slawata: Von Chlum vff Kossumberg genand/ Der Ander hieß Jaroßlaw Borzita.

Da nun die zween gesprungen waren/ Nahmen sie den Dritten auch bey den Haren/ Wie jhr jetzt habt vernommen: Derselbe Stolz meineydig Man/ ward kaum zum Secretariat kommen.

Diß ward nun jhr Verdiner Lohn/ Außm Graben thäten sie auffstohn/ Mit lahmen Arm vnd Beinen: Zum Warzeichen sie d' tragen nun/ Daß sie s' nicht können verneinen.

Bald mußten auch zurselben Zeit/ Die Jesuiter als falsche Leut/ Ohn Sack vnd Back nauß weichen: Vnd also jmmer wandern hin/ Fein sachtsam thäten sie schleichen.

Ja die selben Geistliche Leut/ Bedachten sich zur selben Zeit/ Auff die Reise mit zunehmen: Viel Silber/ Golde/ vnd Edelgstein/ Mußtens frey wider geben.

Obs gleich Bäpstliche Heiligkeit/ Vnd ander mehr Geistliche Leut/ Thut hart vnd sehr verdriessen: Ligts nicht allein an jhrer Macht/ Gnten Rath wird GOtt wol schliessen.

Zu schützen seine Christenheit/ Welchs nun sind schlecht einfeltig Leut/ Vnd setzen jhr Vertrawen: Nicht auff Menschen/ Bilder/ Holtz/ vnd Stein/ Sondern nur auff Gott bawen.

Es hilfft doch nicht zur Seligkeit/ Anruffung der verstorbnen Leut/ In engsten vnd in Nöhten: Ja nur allein den wahren GOtt/ Wollen wir in Noth anbeten/ Amen.

Gedruckt zum Kuttenberg/ bey Wenzel Kralow/ Im 1618 Jahr.

(Obr. č. 9., Warhafftige Zeitung und Geschicht, KNM – sig. 102 A 103, 1618, reprodukce z VD17, č. 3:625852Q)

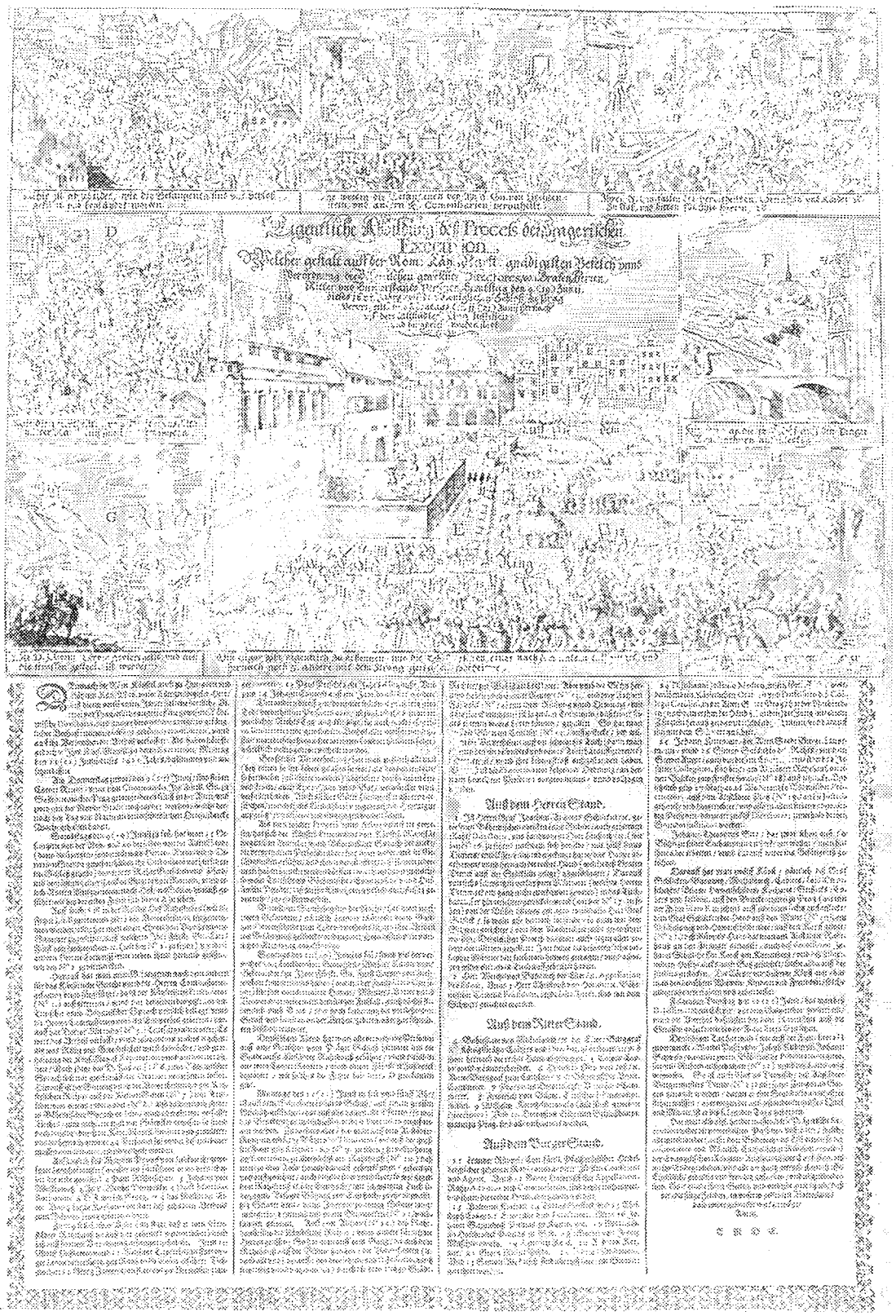

(Obr. č. 10., Eigentliche Abbildung dess Process der Pragerischen Execution, KNM - sig. 102 A 168, 1621?, reprodukce z VD17, č. 23:676032D)

(Obr. č. 11., Descriptio, INAVGVRATIONIS REGIS, ROMANOVRVM ET IMPERATOR FERDINANDI II. Anno 1619, KNM - sig. 102 A 4)

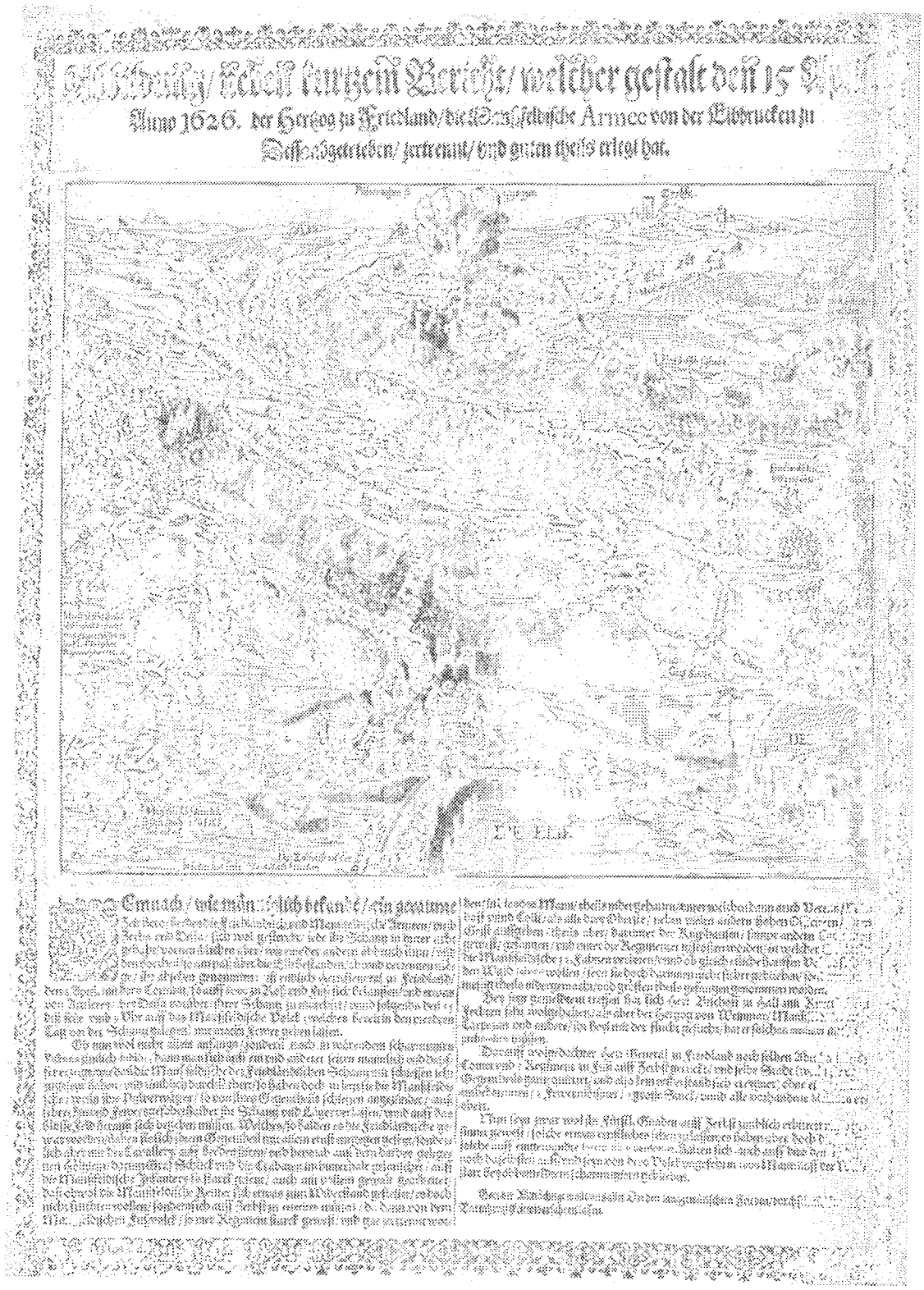

(Obr. č. 12, Abbildung, neben kurtzem Bericht, welcher gestalt den 15. April, AMHMP – sig. K33-2773, 1626)

(Obr. č. 13., NULLA VIS MAJOR PIETATE VERA EST, KNM – sig. 102 A 177, 1619)

(Obr. č. 14., Newe Bawren-Klag Uber die unbarmhertzigen Bawren-Reuter dieser Zeit, HČŠ - sig. 258, snad 1640, reprodukce z VD17, č. 14:001536D)

Poznámkový aparát:

---

1) Autor pro tuto kapitolu čerpal zejména z: ENGLUND, Peter, *Nepokojná léta - historie třicetileté války, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000*; PETRÁŇ, Josef, *Staroměstské exekuce, Mladá fronta, Praha 1985*; JANÁČEK, Josef, *Pád Rudolfa II., Brána, Praha 2003*; týž, *Valdštejn a jeho doba, Svoboda, Praha 1978*; KAVKA, František, *Bílá Hora a české dějiny, Garamond, Praha 2003*; POLIŠENSKÝ, Josef, *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století, Svoboda, Praha 1970*

2) KAVKA, František, *Bílá Hora a české dějiny, Garamond, Praha 2003, str. 57*

3) Mezi významné úspěchy katolického křídla bylo kupř. jmenování Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic do úřadu nejvyššího kancléře, který zastával od roku 1599 až do své smrti. Obdobná situace probíhala také na Moravě. Zde řídil rekatolizaci far zprvu Stanislav Pavlovský a po něm olomoucký primas František z Ditrichštejna

4) SCHILLING, Michael, *Bildpublizistik der frühen Neuzeit, Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis zum um 1700, Tübingen 1990, str. 177 - 178*

5) To dokládá i studie Jany Hubkové HUBKOVÁ, Jana, *Exil Fridricha Falckého v letácích jeho doby. In: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, HRUBÁ, Michaela [ed.], Ústí nad Labem 2001, str. 184-204*

6) Srov. ukázky č.: 9, 37, 106

7) Srov. ukázky č.: 5, 103

8) K této letákové podpoře především přispěla řada nových tiskařů, s jejichž jmény se prvně setkáváme v době pobytu Fridricha Falckého v Praze Srov. Více viz. VOLF, Josef, *Dějiny českého knihtisku do roku 1848, Praha 1926, str. 68-69*

9) Tabulky obsahují celkový počet jednolistů z domácích i zahraničních fondů. Analýzu zahraničních sbírek jsem provedl na základě studia osmisvazkové edice, mapující všechny významné evropské sbírky jednolistové publicistiky. Ilustrovaná, avšak neokomentovaná edice podchycuje velký počet jednolistů popisující politické události 17. století. Více srov. : PAAS, Roger, John, *The German political brodsheet, 1600-1700, Vol. 2. – 7., Wiesbaden, 1986 – 2002*. Samotná statistika byla prováděna na základě zpracovaných obrazových a textových námětů, nikoli podle počtu autenticky stejných jednolistů. Mezi autenticky stejné jednolisty zahrnuji takové, které jsou po vnější (obrazové) i obsahové stránce naprosto totožné. V tabulce pak uvádím ty náměty, které byly kvantitativně nejvíce zastoupeny.

10) TIEFTRUNK, Karel, *Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká, díl IV., Praha 1868, str. 367* včetně poznámky pod čarou

11) Srov. ukázku č.: 68

12) Celé znění tohoto zákona týkající se hanopisů srov. v edici JIREČEK, Hermenegild, *Obnovené Právo a Zřízení Zemské dědičného království Českého 1627, Praha 1888, str. 552*

13) Mezi recipienty německy psaných jednolistů zde zahrnuji především měšťany, kteří v rámci svých obchodů ovládali nejen češtinu, ale rovněž i němčinu. K její výuce byla přizpůsobena systematická jazyková příprava v městských partikulárních školách, kde se mimo němčiny vyučovala rovněž i latina. U prostého (vesnického) obyvatelstva, žijícího na území českého vnitrozemí je však možno předpokládat, že potřeba znalosti druhého jazyka nebyla nutná. Naproti tomu v příhraničních oblastech mohl takový člověk získat znalosti druhého jazyka (němčiny, lužické srbštiny, popř. polštiny) především

díky bilingvnímu prostředí ve kterém žil, tedy na česko-německém, česko-těšínském, popř. česko-hornolužickém pomezí. Přesto je možno říci, že v rámci celého soustátí Koruny české představovala především čeština a němčina běžně užívané jazyky při komunikaci mezi lidmi. Více k jazykovému rozhraní a národnostnímu složení českých zemí v období raného novověku srov. VOREL, Petr, *Velké dějin zemí Koruny české, sv. 7., 1526 - 1618, Paseka, Praha 2007, str. 512-523* včetně pozn. aparátu s uvedenou literaturou na dané téma.

14) Srov. ukázky č.: 38, 39, 57, 65, 68, 92, 99, 100

15) Postava pražského kuchaře se objevila v různých obměnách i v dalších verzích a s určitým časovým odstupem se tak stala oblíbeným motivem jak pro katolickou tak i pro protestantskou publicistiku. Srov. obr. 39 a jednolisty reprodukované in: PASS, Roger, *The German political broadsheet, 1600-1700, 6. vol., Wiesbaden 1985, str. 77-80*

16) Srov. HARMS, Wolfgang, *Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt, München 1987, str. 158 – 159*

17) Srov. ukázky č.: 26, 31, 37, 58, 91, 108, 110, 124, 129

18) Srov. ukázky č.: 2, 8, 39, 52, 55, 56, 57, 59, 62, 65, 92 s pozadím této ilustrace

19) Srov. ukázky č.: 28, 31, 52, 55, 56, 76, 81, 82, 83, 84, 97, 101, 102, 110, 113, 114

20) Jinou verzi analyzuje kupř. HARMS, Wolfgang, *Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts, Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 2. – Historica, München 1980, str. 428-429*

21) Srov. ukázky č.: 38, 68

22) Srov. ukázky č.: 21, 26, 27, 28, 31, 43, 48, 49, 50, 77, 97. V souvislosti s uvedenými alegorickým náměty je zde možno uvést ukázky z Komenského Labyrintu, ve kterém se poutník vydává na cestu se svými průvodci do širého světa, aby dosáhl poznání. Zatímco Všudybud obdaruje poutníka před začátkem jejich cesty železnými udidly, jimiž *neukojitelností mysli* má být tažen, Mámení mu nasadí brýle,„*...skrze něž já hledě, hned před sebou všecko jinak vidím. Měly zajisté tu moc, že skrzeně hledícímu věc daleká blízká a blízká daleká; malá veliká a veliká malá; ošklivá krásná a krásná mrzutá; černá bílá a bílá černá etc. se zdála. I porozuměl jsem, že sobě nezle Mámení si říkati dá, když takové brylle dělati a lidem vstavovati umí...*" KOMENSKÝ, Ámos, Jan, *Labyrint světa a ráj srdce, ed. Antonín Škarka, Odeon, Praha 1970 – str. 20 – 21.* S alegorickými náměty Fortuny, Náhody a Osudu srov. tamtéž str. 24 – 25, 113 – 114.

23) Srov. ukázky č.: 54, 64, 75, 98, 105

24) Srov. HARMS, Wolfgang, *Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 2. – Historica, München 1980, str. 322*

25) Více k pojmu čest v raněnovověké společnosti srov. DÜLMEN, van, Richard, *Bezectní lidé - o katech, děvkách a mlynářích, Dokořán, Praha 2003*

26) MILLER, Jaroslav, *Falcký mýtus, Argo, Praha 2004, str. 49, 55*

27) Důkazem proto, že tatáž ilustrace byla používaná pro více námětů, ke kterým se alespoň částečně hodila srov. kupř. obrazové ukázky z katalogu: [Hg.] Ilse O' Dell, *Jost Ammans Buchschmuck – Holzschnitte für Sigmung Feyerabend. Zur Technik der Verwendung von Bild-Holzstöcken in den Drucken von 1563-1599, Wiesbaden 1993, str. 122-127*

28) Srov. ukázky č.: 78, 79, 80

29) Více ke gregoriánskému kalendáři a jeho zavádění v českých zemích viz: FRIEDRICH, Gustav, *Rukověť křesťanské chronologie, Paseka, Praha 1997*

30) Srov. ukázky č.: 18, 19, 20, 95

31) Srov. kupř. sbírku novinových brožur uloženou v MZA

32) Srov. ukázky č.: 30, 33, 36, 42, 44, 45, 46, 47, 53, 93, 94, 112, 118, 127

33) Srov. obr. č.: 34, 35

34) Srov. obr. č.: 29, 104, 123, 130, 131

35) GRIMMELSHAUSEN, von, Hans Jakob, *Dobrodružný Simplicius Simlicissimus, překl. Jaroslav Zaorálek, Odeon, Praha 1976, str. 20-21*

5. Závěrem

Tato studie byla napsána se záměrem porozumět minulé době prostřednictvím novinových jednolistů. I když se můj přístup pohyboval spíše na hladině teoretických úvah a domněnek, pokoušel jsem se na základě pramenné analýzy zprostředkovat způsob mediálního vidění na horizont událostí, které nám nabídl 17. věk. Mým úmyslem bylo především představit jednolist jako samostatný kulturněhistorický pramen v rámci českých zemích.

Velký přínos pro širší uplatnění a další studium letákových korpusů bych spatřoval v překračování hranic jednotlivých oborů. V rámci interdisciplinárního výzkumu by se kupř. v otázkách komunikace jistě uplatnily badatelské zájmy sociologie, dějin publicistiky, divadelní vědy a kulturní i literární historie. Tímto způsobem by vědecký zájem mohl překročit období raného novověku a zachytit vývoj, preferované náměty a úlohu jednolistů ve společnosti i v dobách mladších. Žádná podoba z mediálních prostředků totiž neprojevuje takovou stálost, kterou bychom dnes mohli ohraničit „pevnými" daty. Jinými slovy: žádná oblast ve vývoji publicistiky nebyla ohniskem nebo středem. Budeme-li kupř. tvrdit, že jednolisty jsou v průběhu 17. století nahrazeny periodickým tiskem (novinami), vyslovujeme tím předpoklad začátku a konce historického procesu. Dle mého soudu se však leták vyznačuje nestálostí - tj. leták nikdy nezanikl, žije si svůj vlastní život a jako mediální nositel se vyvíjel paralelně s pravidelně vydávaným tiskem. Kombinace veršovaného textu s dominující obrazovou složkou našla svou příbuznost nejprve v politické karikatuře 19. století, později ve století následujícím, také v komiksu a kresleném seriálu. Význam letáku coby zpřítomňovatele minulosti nebo nositele současného dění tak přetrval až dodnes. Změnil se jen mechanismus výrazových prostředků, technické zpracování a kvantitativní nasazení.

6. Summary

The Thirty Years War (1618-1648) is one of the major events in both the European and the Czech history. It affected the whole of Central, Western and South Eastern Europe. The 17th century, however, did not see only ragging wars; it also saw the birth of Baroque culture in Bohemia. An essential part of the culture was art and the fine arts especially. In the fine arts the religious and social events of the era found their clearest reflection. Moreover, fine art, for various groups of people, was a clear appeal to change their political opinions, systems of values and religious beliefs. The 17th century provided new impetus for the development of newspapers, brochures and leaflets; most of these were published in print. The majority of events which took place in Bohemia or outside of it were thought to have a major impact on history. This was very important for the then media, as it provided them with a reservoir of events to report on.

In my thesis, I examine one type of printed reports, namely **printed single sheets**, which have been well preserved in sufficient quantity. Printed single sheets were used to convey emotionally coloured content to influence the warring parties of the Thirty Year's War according to their author's aim. In my thesis, I look at history through single sheets, which were mainly intended for a layman audience, which could not read and spoke only its mother tongue. Although my approach has chiefly been theoretical, I still had to analyse preserved sources to be able to reconstruct the way the 17th century media saw events, to find out what type of information was in circulation and what of it was used for propaganda.

A comparative analysis of single sheets shows that, for the pro-Hapsburg account of the events, politics was, initially, more important than religion. I contribute this to the fact that the Hapsburgs intended to present the Rebellion in Bohemia as a political rather than a religious conflict, and, accordingly, as an

internal matter of the Hapsburg Empire. The 1619-1620 pro-Hapsburg pamphlets stress the unlawfulness of the Rebellion against a duly elected ruler.

Religion only becomes an issue after the battle of White Mountain in 1620. The leaflet production after 1620 has an increased bias against Frederick

7. Seznam pramenů a literatury

Edice archivních pramenů

BOHATCOVÁ, M.: Irrgarten der Schicksale, Einblattdrucke vom Anfang des Dreissigjähringen Krieges, Artia, Praha 1966

HARMS, W.: Illustrierte Flugblätter des Barock, Tübingen, 1983

HARMS, W.: Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 1.- Ethica. Physica, München 1985 (uloženo v NK)

HARMS, W.: Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 2. – Historica, München 1980 (uloženo v NK)

HARMS, W.: Die Sammlung der Herzog-August-Bibliothek in Wolfenbüttel, Bd 3. – Theologica, Quodlibetica, München 1989 (uloženo v NK)

HARMS, W.; KEMP, C.: Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt, München 1987

JANÁČEK, J.: Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře, Praha 1984

KLARWILL, V.: Fugger-Zeitungen, Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605, Wien-Leipzig-München, 1923

MIKULEC, J.: Paměti - Mikuláš Dačický z Heslova; s úvodem Josefa Janáčka, Akropolis, Praha 1996

PASS, R., J.: The German political broadsheet, 1600-1700, Vol. 2. – 7., Wiesbaden 1985 – 2002 (uloženo v NK)

SCHEIBLE, J.: Fliegende Blätter des 16. und 17. Jahrhunderts sog. Einblattdrucken, Stuttgart 1850

ŠKARKA, A.: Jan Ámos Komenský, Labyrint světa a ráj srdce, Odeon, Praha 1970

TIEFTRUNK, K.: Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká, díl IV., Praha 1868

ZÍBRT, Č.: Bibliografie české historie, díl 3., Praha 1906

ZÍBRT, Č.: Bibliografie české historie, díl 4., Praha 1909

Elektronické prameny

http://www.historicum.net/themen/medien-und-kommunikation/
(poslední aktualizace dne: 15. 4. 2008)

http://www.bsb-muenchen.de/Alte_und_Seltene_Drucke.101.0.html?&L=0%3Fstyl%3D%3A
(poslední aktualizace dne: 15. 4. 2008)
http://www.vd17.de/
(poslední aktualizace dne: 15. 4. 2008)

Sborníky a monografie

BANGERTER – SCHMID, M., E.: Erbauliche illustrierte Flugblätter aus den Jahren 1570-1670, Mikrokosmos, Bd. 20, Frankfurt am Main 1986

BAUER, W.: Die öffentliche Meinung in der Weltgeschichte, Wildpark-Potsdam 1930

BURKE, P.: Ludwig XIV. die Inszenierung des Sonnenkönigs, Wagenbach, Berlin 2005

BOHATCOVÁ, M.: Sborník Národního muzea (dále jen SNM), řada C – literární historie, č. 27, č. 1, Praha 1982

BURKHARDT, J.: Reichskriege in der frühneuzeitlichen Bildpublizistik. In: Bilder des Reiches, MÜLLER, R. [Hg.], Sigmaringen 1997, str. 51-95

EWINKEL, I.: De monstris. Deutung und Funktion von Wundergeburten auf Flugblättern im Deutschland des 16. Jahrhunderts, Tübingen 1995

FISCHER, H., D.: Deutsche Kommunikationskontrolle des 15. bis 20. Jahrhunderts, Saur, München, 1982

GÜNBAUM, M.: Über die Publizistik des dreissigjährigen Krieges von 1626 – 1629, Halle 1880

HARMS, W.[Hg.]: Das illustrierte Flugblatt in der Kultur der Frühen Neuzeit, Mikrokosmos, Bd. 1., Frankfurt am Main 1998

HARMS, W.; MESSERLI, A. [Hg.]: Wahrnehmungsgeschichte und Wissensdiskurs im illustrierten Flugblatt der Frühen Neuzeit (1450-1700), Basel 2002

HARMS, W.: Feindbilder. In: BOSBACH, F.[Hg.]: Die Darstellung des Gegners in der politischen Publizistik des Mittelalters und der Neuzeit, Köln 1992, str. 141-177

HARMS, W.: Lateinische Texte illustrierter Flugblätter. In: Bildungsexlusivität und volkssprachliche Literatur, GRUBMÜLLER, K.; HESS, G. [Hg.], Tübingen 1986, str. 74 - 85

HAUG, W. [Hg.]: Formen und Funktionen der Allegorie - Symposion

Wolfenbüttel 1978, Stuttgart 1979

HRŮZA, K. [Hg.]: Propaganda, Kommunikation und Öffentlichkeit (vom 11. bis 16. Jahrhundert), Wien 2002

HONEMANN, V.: Einblattdrucke des 15. und frühen 16. Jahrhunderts, Probleme, Perspektiven, Fallstudien, Tübingen 2000

HUBKOVÁ, J.: Exil Fridricha Falckého v letácích jeho doby. In: Víra nebo vlast? Exil v českých dějinách raného novověku, HRUBÁ, M. [ed.], Ústí nad Labem 2001, str. 184-197

HUBKOVÁ, J.: Friedrich V. von der Pfalz in den illustrierten Flugblättern und Flugschriften seiner Zeit. In: Der Winterkönig. Friedrich von der Pfalz, WOLF, P.; AICHNER, E. [Hg.], Stuttgart 2003, str. 107-110

KASTNER, R.: Geistlicher Rauffhandel - Form und Funktion der illustrierten Flugblätter zum Reformationsjubiläum 1617 in ihrem historischen und publizistischen Kontext, Mikrokosmos, Bd. 11, Frankfurt am Main 1982

KNEIDL, P.: Česká lidová grafika v ilustracích novin, letáků a písniček, Praha 1983

LAMMEL, G.: Deutsche karikaturen – vom Mittelalter bis heute, Stuttgard 1995

MILLER, J.: Falcký mýtus, Argo, Praha 2004

PETRÁŇ, J.: Dějiny hmotné kultury II.(2) – Kultura každodenního života od 16. do 18. století. Praha 1997, str. 909–951

PICK, F.: Der Prager Fenstersturz 1618. Flugblätter und Abbildungen, Pragensia I., Prag 1918

PICK, F.: Die Prager Exekution 1621, Flugblätter und Abbildungen, Pragensia V., Prag 1922

POLIŠENSKÝ, J.: Třicetiletá válka a český národ, Naše vojsko, Praha 1960

ROYT, J.: Obraz a kult v Čechách v 17. a 18. století, Karolinum, Praha 1999

SCHILLING, M.: Bildpublizistik der frühen Neuzeit - Aufgaben und Leistungen des illustrierten Flugblatts in Deutschland bis um 1700, Niemeyr, Tübingen 1990

SCHOTTENLOHER, K.: Flugblatt und Zeitung, Berlin 1922 (v NK není)

SCHUMANN, J.: Die andere Sonne, Kaiserbild und Medienstrategien im Zeitalter Leopolds I., Berlin 2003

SPORHAN-KREMPEL, L..: Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700, Nürnberg, 1968

STÖBER, R.: Deutsche Pressegeschichte - Einführung, Systematik, Glossar, Konstanz 2000

TELESKO, W.: Einführung in die Ikonographie der barocken Kunst, Wien, Köln, Weimar 2005

VOCELKA, K.: Habsburgische Hochzeiten 1550-1600, Kulturgeschichte Studien zum manierischen Repräsentationen. Wien-Köln-Graz 1976

VOCELKA, K.: Die politische Propaganda Kaisers Rudolfs II. 1576 – 1612, Wien 1981

VOLF, J.: Dějiny českého knihtisku do roku 1848, Praha 1926

VOREL, Petr.: Velké dějin zemí Koruny české, sv. 7., 1526 - 1618, Paseka, Praha 2007

WANG, A.: Der „Miles Christianus" im 16. und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition, Microcosmos, Bd. 1., München 1975

Odborné články

BOHATCOVÁ, M.: Die Beendigung der kritischen Edition von illustrierten Flugblättern in Wolfenbüttel. In: Umění 39, 1991, č. 5, str. 422-434

BOHATCOVÁ, M.: Jednolisty jako informační medium v době rudolfinské. In: Umění a řemesla 39, 1997, č. 2, str. 61-65

BOHATCOVÁ, M.: Výzkum jednolistové publicistiky raného novověku. In: Knihy a dějiny 4, 1997, č. 1, str. 69-90

HRUBEŠ, J.: Politické a náboženské rozpory v Evropě v dobové publicistice 1590-1617. In: AUC – Philosophica et historica, Monographia LII., 1974, str. !!!!!

SCHILLING, M.: Illustrierte Flugblätter der frühen Neuzeit als historische Bildquellen. Beispiele, Chancen und Probleme, In: Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 12, Berlin 1991, str. 107-119

ŠIMEČEK, Z.: Rozšíření novin v 17. a na počátku 18. století. In: ČČH 27, 1979, str. 540-572

TALKENBERGER, H.: Von der Illustration zur Interpretation. Das Bild als historische Quelle. Methodische Überlegungen zur Historischen Bildkunde. In: Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 21., Berlin 1994, str. 289-313

TSCHOPP, S., S.: Albrecht von Wallensteins Ende im Spiegel der Zeitgenössischen Flugblattpublizistik. In: Zeitschrift für historische Forschung,, Bd. 24, Berlin 1997, str. 25 - 51

VOCELKA.: Matthias contra Rudolf. Zur politischen Propaganda in der Zeit des Bruderzwistes. In: Zeitschrift für historiche Forschung, Bd. 10, Berlin 1983, str. 341-351

WANG, A.: Information und Deutung in illustrierten Flugblättern Dressigjährigen Krieges. In: Euphorion. Zeitschrift für Literaturgeschichte, Bd. 70, Heidelberg 1976, str. 97-116

WOHLFEIL, R.: Methodische Reflexionen zur historischen Bildkunde. In: Zeitschrift für historische Forschung, Bd. 12, Berlin 1991, str. 17 – 35

8. Seznam použitých zkratek

• **Národní archiv**	NA
• **Archiv muzea hl. města Prahy**	AMHMP
• **Národní knihovna (stud. ORST)**	NK
• **Knihovna Národního muzea**	KNM
• **Český časopis historický**	ČČH
• **Pražský sborník historický**	PSH
• **Sborník Národního muzea**	SNM
• **Moravský zemský archiv**	MZA
• **Hrad Český Šternberk**	HČŠ
• **Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Druke des 17. Jahrhunderts**	VD17

9. Seznam ilustrací v příloze

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
001.	Extract Der Anhaltischen Cantzley	52 – 84/ 1, 2	HČŠ
002.	Dess Pfaltzgraf Scharwerch bei den Staden	102 A 124	KNM
003.	Pragischer Hofekoch	102 A77/1,2	KNM
004.	Einred vnd Antwort	102 A 129	KNM
005.	Abries dess Böhmischen Löwens langwiriger harter Betrangnüssen	K34 -1641	AHMP
006.	Abcontrafactur der grossen mächtigen und noch nie erhürten Trummel der Ligae	K34 -10 474	AHMP
007.	Vnerkendter fliegender Bott vnd wunderbarlicher Zeitdeuter	102 A 37	KNM
008.	Die [drey Blinden] auss [Böhmen]	102 A 110	KNM
009.	Warhafftige Zeitung und Geschicht	102 A 103	KNM
010.	Eigentliche Abbildung dess Process der Pragerischen Execution	102 A 168	KNM
011.	Descriptio, INAVGVRATIONIS REGIS, ROMANOVRVM ET IMPERATOR FERDINANDI II. Anno 1619	102 A 4	KNM
012.	Abbildung, neben kurtzem Bericht, welcher gestalt den 15. April, Anno 1626.	K33 - 2773	AMHMP
013.	NULLA VIS MAJOR PIETATE VERA EST	102 A 177	KNM
014.	Newe Bawren-Klag Uber die unbarmhertzigen Bawren-Reuter dieser Zeit	258	HČŠ
015.	Warhaffte vnd erschröckliche Wunderzaichen so sich im Landt Würtemberg zugetragen vnd gesehen sind worden	K33-2781	AMHMP
016.	Eudokia Gratulatoria	102 A 9	KNM
017.	Wahre vnd Eigentliche Abcontrafactur Des Allerduechleuehtigsten Groszmächtigsten Fursten vnd Herrn Herrn Ferdinanden	102 A 12	KNM
018.	EICONISMVS	102 A 13/1, 2	KNM
019.	AVREA RESTITVETFERNANDVS SECLA SECVNDVS	102 A 16/1, 2	KNM
020.	IMMORTALI GLORIAE	102 A 18/1, 2	KNM
021.	ROTA FORTVNAE REGIA	102 A 20	KNM
022.	Kurtzer bericht, wie des treves in Niederlandt Schwester die VNION in ober Teutschland gestorben, vnd ihrem bruder dem Trewes	102 A 34	KNM
023.	Wider gefunden Königes. Lust. Haus	102 A 35	KNM
024.	Vier vnderschiedliche Tafeln	102 A 36	KNM
025.	Mein lieber Freündt	102 A 38	KNM

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
026.	Bez titulu	102 A 39	KNM
027.	Alles hatt Sein Zeydt	102 A 41	KNM
028.	EMBLEMA	102 A 42	KNM
029.	PFALTZISCHER HERRN MAINUNG. GEMEINER LEUD TROST	102 A 43	KNM
030.	Abriss der Stadt Lintz	102 A 56	KNM
031.	Zeit bringt Rosen	102 A 59	KNM
032.	Wahre abbildung der Hauptstatt Budissin oder Bautzen, in Ober Laussnitz	102 A 61/1, 2	KNM
033.	Eigentliche Abbildung etlicher Stätt vnd Oerter	102 A 64	KNM
034.	Eigentliche Abbildung vnd Contrafactur dess erschossenen	102 A 67	KNM
035.	ANNO. 1620. DEN. 9. OCTOBER. HAT. H. HEINRICH. DVWAL. GRAF. VON. TAMPIER. DAS. SCHLOSS. VND. STADT.	102 A 68	KNM
036.	Eigentliche Beschreibung der jüngst den neundten, 10. vnd 11. Octobris, durch die Vngarn erhalten Victoria vor Pressburg	102 A 71	KNM
037.	Vrsprung dess Bömischen Lands vnd Königreichs	102 A 75	KNM
038.	Englischer Bickelhering	102 A 76	KNM
039.	Pragerischer Hof koch vom Wintermonat Anno 1620	102 A 78	KNM
040.	Warhaffte vnd Eygentliche Abbildung	102 A 79/1, 2	KNM
041.	Keyserliche Schlacht vnd Victoria in Böhmen	102 A 83/1, 2	KNM
042.	Kurtze, Summarische Erzehlung vnd beschreibung	102 A 84	KNM
043.	Parallela dess grossen vnnd kleinen Brills	102 A 85	KNM
044.	Warhafftige Abbildung der jenigen Stätt vnd Schlösser	102 A 89	KNM
045.	Warhafftige Abbildung der jenigen Stätt vnd Schlösser	102 A 90	KNM
046.	TROPHAE GERMAnica aut Designatio omnium locorum Vrbium Civitatum Castellorum oppidorum vicorumq	102 A 91	KNM
047.	WArhaftige Erzehlung der Jenigen Stätt vnnd Schlösser welche Ihr Excel. Marquis Ambrosius Spinola General...eingenommmen	102 A 93	KNM
048.	Denkwürdiges Geheimnis	102 A 98	KNM
049.	Denckwürdiges Geheimnuss	102 A 99	KNM
050.	Als Kayserliche Maystet vor gott klient tet sein gebet	102 A 100	KNM

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
051.	CONTRA VICTOREM NVLLA EST. QUEM? Kaisara FERDINIANDVM:	102 A 101/1, 2	KNM
052.	Gehaime Andeutung vber den vermainten König	102 A 103	KNM
053.	Eigentliche Abbildung Was sich in der Hauptschlacht vor Prag, in nahmen Keys. Mayestät… des 1620 zugetragen:	102 A 104	KNM
054.	Gr\undtliche weis[sag]ung Vom Heydel[berg] er vermelt was Ihm ein Zigeinerin hat Er[zelt]	102 A 111	KNM
055.	Ein rechtes Affenspil	102 A 112	KNM
056.	[Der Pfältzisch Patient]	102 A 113	KNM
057.	Post Bott	102 A 114	KNM
058.	Abgesandter Postbott so den verlohrnen Pfaltzgraffen umbher in allen Landet suchet	102 A 116	KNM
059.	Newes KönigFest	102 A 117	KNM
060.	Palatinischer Catechismus	102 A 119	KNM
061.	Caluinischer □tei vor desz Sculteten Přediv zu singen: In seiner eygnen Melodey	102 A 120	KNM
062.	Des gwesten Pfaltgraf offne schuldt	120 A 121	KNM
063.	Dess Pfaltzgrafen Versuchung	102 A 123	KNM
064.	Des Pfaltzgrafen Haussgsind	102 A 128	KNM
065.	Ein new Jagerlied	102 A 130	KNM
066.	Vertrawtes Gespräch der Princessin von Heidelberg mit ihrem gehaimen Rath Iohan Claudio	102 A 132	KNM
067.	Evangelium Johannis am Ersten Capitel	102 A 133	KNM
068.	Ambassador dess Lucifers	102 A 138	KNM
069.	ENCOMIA BOHEMORVM	102 A 139	KNM
070.	Alhier sih an das Bëmisch Glück	102 A 140	KNM
071.	Dess gwesten Pfaltzgrafen Glück vnd Unglück	102 A 141	KNM
072.	Warhafftige vnd eygentliche Abbildung vnd Contrafactur dess verjagten WinterKönigs	102 A 142	KNM
073.	Eigentliche Abbildung dess Winter Königs	102 A 143	KNM
074.	Der Caluinische Roffelpot	102 A 144	KNM
075.	LABYRINTHVS oder Irrgarten	102 A 145	KNM

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
076.	VERA DELINEATIO VEL ICONOGRAPIHA CIVITATIStABOR IN BOH. FVNDATA A 1419 Die 19. Feb. AB ARCHI	102 A 149/1, 2, 3, 4	KNM
077.	THRONVS IVSTICIAE	102 A 167	KNM
078.	EXECUTION, So Zu Prag den 11 [21] IUNII 1621. angestelt	102 A 169	KNM
079.	EIGENTLEICHER ABCONTRAFACTVR WIE DIE EXECVTION ZV PRAG...ergangen ist	102 A 170	KNM
080.	Ortel, který z Poručenj G. M. Cýsařské nad njže poznamenanými Dyrektory a Rebellanty Czeského v Létu 1618...wykonán byl	102 A 171	KNM
081.	Dess Adlers vnd Löwen Kampff	102 A 178	KNM
082.	Schlaffender Löw	102 A 179	KNM
083.	Wachender Adler	102 A 180	KNM
084.	Triumphirender Adler	102 A 181	KNM
085.	Eygentlicher Abriss dess Scharmützels bey Neuheusel in Hungern	102 A 188	KNM
086.	Eigentlicher abriss vnd Contrafactur der Procession vnd Begleitung vnd Begleitungder Leich... Herrn Jacob Bauer von Eiseneckh	102 A 191	KNM
087.	Wahre Abbildung des Vesten orths Stein, so den 21. Augusti Anno 1621. von den Spanischen erobert	102 A 192	KNM
088.	Gründliche Offenbahrung vnd eigentliche Abbildung einer geheimen... Prophecey, welche in diesem 1621...gefunden worden	102 A 197	KNM
089.	Böhmische Friedenfahrt vnd was sich denckwürdiges darbey zugetragen hat	60 A 20	KNM
090.	DEN CVRIEVSEN POSTELLIOEN, VYT GHESONDEN BY DE Frederijke Liefhebbers...nu onlanckx veriacht voor Praghe	60 A 27	KNM
091.	Gespräch dess holländischen Fischers vnd Seeländischen Webers mit dem gewesenen Pfaltzgrafen	60 A 28	KNM
092.	Der Pfältzisch Bilgram oder Walfarter	K34-3057	AMHMP
093.	Ein warhafftige Newe Zeitung.Und gründtlicher Bericht, wie... Maximilian in Bayrn...Die schöne Statt Pilsen eingenommen	K33-227	AMHMP
094.	Abriss Ihr Fürstl:...in Bayrn etc. vnd desz Mansfeldischen Legers wie sie bey...zu Rosshaupten in Böheim... gegen einander gelegen	K33-2758	AMHMP
095.	Kurtzer doch eigentlicher Bericht	102 A 2/1, 2	KNM
096.	Der Union Misgeburt	K34-10 473	AMHMP
097.	Alhier sih an das Böhmisch Glück A. es hebt auf B. vnd wirfft wider zurück C.	K34-10 482	AMHMP
098.	Des Tilly [Hauses]	K34-14 730	AMHMP
099.	Post Bott	K34-2 749	AMHMP
100.	Post Bot, So von Ihre Königl Mayest. in Schweden ist ausgesandt worden, dem Mons. Johann von Tylli nach zufragen	K34-2757	AMHMP

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
101.	Tugendt vnd Laster Kampff, zwischen Gottes kleinen geringen, doch wol auszgerüsteten Häufflein...vnd dann desz Teuffels Schuppen	K34-2778	AMHMP
102.	Newe Warheit	K34-221	AMHMP
103.	M DC XIX., FrIDerICVs I. ReX HyeMIs	K34-2742	AMHMP
104.	Algemeiner Bauren Vatter Unsers Wieder die Unbarmherszige Sollthaten	K34-2779	AMHMP
105.	Der Geheimisch ...Verzug die Leut, vnd macht sie Arm Gott seiner...erbarm	K34-3 865	AMHMP
106.	Böhmischer Unruh-Schauspeigel, in welchem eine artliche und eigendliche TRANSFIGURATIO und Abbildung aller...Handlungen	49	HČŠ
107.	Dises lasz mir drey stoltzer Pfaffen sein	61	HČŠ
108.	Tyllisch Glücke	70	HČŠ
109.	Glucks-hafen, vor hundert Jahren vorgangenen Bauernkriegs	72	HČŠ
110.	Ein kurtz: jedoch nachdenklich Gespräch eines Fuchses vnd Katzen	77	HČŠ
111.	Abrizs einer Wunderseltzamen	80	HČŠ
112.	Wahrhafftige vnd eigentliche Beschreibung auch Abrisz desz Castells vnd Schlosses Friedland	112	HČŠ
113.	Ein kurtz jedoch scharffes ABC.	116	HČŠ
114.	Jubileischen Frawden- Lob und Denkfest Hertzens Aufmunterung	123	HČŠ
115.	Wahrer vnd eigentlicher abrisz, der starcken Vestung Pfaffenmütz	144	HČŠ
116.	Schwedische Rettung der Christlichen Kirchen Anno 1630	146	HČŠ
117.	Der Deutschen Wecker	147	HČŠ
118.	Aigentliche Abbildung und kurze Erzelung...den 26. April/6. Mai 1622... gehaltenen Blutigen Schlacht und Haupttreffens	148	HČŠ
119.	Lutherisch vnd Calvinisch jüngst gehaltener Rathschluss	156	HČŠ
120.	TILLIUS POENITENS	168	HČŠ
121.	Tillysche DEPOSITION	173	HČŠ
122.	Schwedischer Zug	208	HČŠ
123.	Desz verjagten Frieds erbärmliche Klägred, über alle Stände der Welt	216	HČŠ
124.	Der Jesuiten Monarchi	218	HČŠ
125.	Eigentliche Abbildung welcher gestaldt Ihr....in Schweden den 3. Aprillis Anno 1631... Franckfort an der Oder ...eingenommen hat	235	HČŠ

Číslo obr.	Úvodní titul	Inv. č.	Místo uložení
126.	Wahre Abconterfech dess…Alberti von Wallenstein	253	HČŠ
127.	Preisachischer Accordts Puncten Extract	271	HČŠ
128.	Nurnbergisches Denckwürdiges Freüden Fest wegen dess Völlig: geschlossenen und…anhellig unterschriebenen Reichs Friedens	420	HČŠ
129.	Ein Newe Rähterschafft	437	HČŠ
130.	Klag vnd Bettlied, Der Armen	440	HČŠ
131.	Trawrige klag, ober den erbärmlichen Abschied, desz wolbekandten Herrn Credits, welcher…an allen Orten tod gefunden wird	443	HČŠ